



SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü  
İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

# FUZÛLÎ'NİN FARSÇA DİVANI'NIN DİNÎ VE TASAVVUFÎ TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

Beyza VARIŞLI

Sivas  
Şubat 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü  
İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

## **FUZÛLÎ'NİN FARŞÇA DİVANI'NIN DİNÎ ve TASAVVUFÎ TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

Beyza VARIŞLI

**Tez Danışmanı**  
Prof. Dr. Alim YILDIZ

Sivas  
Şubat 2020

## KABUL VE ONAY

**Üniversite** : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi  
**Enstitü** : Sosyal Bilimler Enstitüsü  
**Ana Bilim Dalı** : İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı  
**Tezin Başlığı** : “Fuzûlî'nin Farsça Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili”  
**Savunma Tarihi** : 17/01/2020  
**Danışmanı** : Prof. Dr. Alim YILDIZ

**Unvanı - Adı Soyadı**

**İmza**

**Jüri Başkanı** : Prof. Dr. Alim YILDIZ

**Üye** : Doç. Dr. Yusuf YILDIRIM

**Üye** : Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖKSÜZ

**Oy Birliği**

**Oy Çokluğu**

Beyza VARIŞLI tarafından hazırlanan “Fuzûlî'nin Farsça Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili” başlıklı tez kabul edilmiştir. ..../..../.....

**Enstitü Müdürü**  
**Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL**

## ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
  - 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
  - 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
  - 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,
- beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

16.02/2020

Beyza VARİŞLİ



## ÖN SÖZ

Divan edebiyatının büyük şairlerinden olan Fuzûlî 16. yüzyılda yaşamıştır. O üslubu, sanatı ve şiirleriyle devrin önde gelen şairlerinden olup aynı zamanda Türk edebiyatının da güzide isimlerindedir. Asıl adı Mehmed olan ve Fuzûlî mahlasını kullanan şairin babasının adının Süleyman olduğu dışında hayatı hakkında bildiklerimiz sınırlı olup bu bilgiler de birbirinden farklılık arz etmektedir. Doğum yeri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Kerbelâ'da doğduğu kabul edilmektedir. Doğum tarihinin de 1480 yılları civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Fuzûlî'nin eserlerinin mukaddime kısımlarında verdiği bilgilerden onun naklî ve aklî bütün ilimleri elde etmek için ömrü boyunca ilim tahsili ile uğraştığı anlaşılmaktadır. O Türkçe, Farsça ve Arapça birçok eser kaleme almıştır. Eserleri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların *Türkçe Divan*'ı ve *Leylâ vü Mecnûn* adlı eserleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmada ise onun *Farsça Divan*'ı ele alınmış olup gazellerin dinî tasavvufî tahlili üzerinde yoğunlaşmıştır.

Çalışma giriş bölümü ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Girişte Fuzûlî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda şairin tahsili, mahlası, görevleri, tarikatı ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ana bölümlerinde ise *Farsça Divan*'ın gazellerinden yola çıkılarak din ve tasavvuf konuları detaylı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde Din başlığı altında "İman" ve "İslam" esasları kapsamında konular ele alınmıştır. İkinci bölümde ise tasavvufî konular "ihvan" kavramı çerçevesinde incelenmiştir.

Çalışmada *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*'nın 1950'de Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan mensur çevirisi esas alınmıştır. Ayrıca çevirilerin daha iyi anlaşılması amacıyla Hamid Araslı tarafından 2005'te hazırlanan Azerbeycan Türkçesi tercümeden yararlanılmış ancak metinde belirtilmemiştir. İncelememiz sırasında verdiğimiz Farsça beyitler ise Hasibe Mazıoğlu tarafından 1962'de yapılan *Fuzûlî Farsça Divan Edisyon Kritiği*'nden alınmış, gazel ve beyit numaraları bu esere göre verilmiştir.

Lisans eğitimimden bu yana her daim yardımlarını ve teşviklerini gördüğüm tez hocam Prof. Dr. Alim Yıldız'a en kalbî duygularıyla teşekkür ederim. Çalışma boyunca kıymetli bilgilerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Yusuf Yıldırım'a şükranlarımı sunarım. Çalışmanın sonuçlandırılmasına kadar yanımda olan yardımlarını esirgemeyen Arş.Gör. Gülistan Aktaş'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca maddî ve manevî desteğini esirgemeyen aileme ve kardeşlerime teşekkür ederim.

Beyza VARIŞLI

Sivas-2020



# İÇİNDEKİLER

<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	<b>i</b>
<b>KISALTMALAR</b> .....	<b>v</b>
<b>ÖZET</b> .....	<b>vii</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>ix</b>
<b>GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
A. Fuzûlî'nin Hayatı.....	1
B. Eserleri .....	5
C. Farsça Divan .....	9
<b>BİRİNCİ BÖLÜM</b> .....	<b>11</b>
<b>1. DİVAN'DA DİNÎ MUHTEVA</b> .....	<b>11</b>
1.1. İman İle İlgili Kavramlar.....	11
1.1.1. Allah .....	11
1.1.2. Melek .....	16
1.1.3. Kur'ân-ı Kerîm .....	20
1.1.4. Peygamberler .....	28
1.1.4.1. Âdem.....	28
1.1.4.2. İbrahim.....	29
1.1.4.3. Yakup.....	31
1.1.4.4. Yûsuf.....	32
1.1.4.5. Eyyûb .....	34
1.1.4.6. Musa.....	35
1.1.4.7. Hızır .....	36
1.1.4.8. İskender.....	38
1.1.4.9. İsâ.....	38
1.1.4.10. Muhammed .....	41
1.1.5. Ehl-i Beyt.....	47
1.1.5.1. Ali .....	47
1.1.5.2. Hüseyin .....	50
1.1.6. Kaza ve Kader.....	52
1.1.7. Ahiret ve Ahiret İle İlgili Kavramlar .....	54

1.1.7.1. Ahiret .....	54
1.1.7.2. Kıyamet .....	55
1.1.7.3. Mahşer .....	56
1.1.7.4. Cennet .....	57
1.1.7.5. Cehennem .....	60
1.2. İslâm ile İlgili Kavramlar .....	61
1.2.1. Kelime-i Şehâdet .....	61
1.2.2. Namaz .....	62
1.2.3. Oruç .....	66
1.2.4. Hac .....	67
1.2.5. Zekât .....	68
1.2.6. Kurban .....	69
1.3. Diğer Dinî Kavramlar .....	69
1.3.1. Tövbe, Günah .....	69
1.3.2. Şükür, Hamd .....	70
<b>İKİNCİ BÖLÜM .....</b>	<b>73</b>
<b>2. DİVAN'DA TASAVVUFÎ MUHTEVA .....</b>	<b>73</b>
2.1. Aşk ve Âşık .....	73
2.2. Cemal ve Celal .....	81
2.3. Fenâ ve Bekâ .....	82
2.4. Gönül .....	85
2.5. Hayret, Cezbe, Hal .....	88
2.6. İrfan, Marifet .....	89
2.7. Mâsivâ .....	93
2.8. Rızâ .....	94
2.9. Rind ve Zahid .....	96
2.10. Sevgili .....	99
2.11. Tecelli .....	103
2.12. Terk, Fakr, Kanaat .....	104
2.13. Vahdet ve Kesret .....	106
2.14. Zikir, Vird .....	109



<b>SONUÇ</b> .....	<b>111</b>
<b>KAYNAKÇA</b> .....	<b>113</b>
<b>ÖZ GEÇMİŞ</b> .....	<b>119</b>





## KISALTMALAR

<b>as.</b>	: Aleyhi's-selâm
<b>bk.</b>	: bakınız
<b>çev.</b>	: Çeviren
<b>ed.</b>	: Editör
<b>haz.</b>	: Hazırlayan
<b>DİA</b>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
<b>DİB</b>	: Diyanet İşleri Başkanlığı
<b>G.</b>	: Gazel
<b>Hz.</b>	: Hazreti
<b>nşr.</b>	: Neşreden
<b>sav.</b>	: Sallallahu aleyhi ve sellem
<b>TDK</b>	: Türk Dil Kurumu
<b>TDV</b>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<b>thk.</b>	: Tahkik eden
<b>vb.</b>	: ve benzeri
<b>vd.</b>	: ve diğerleri
<b>yy.</b>	: Yüzyıl



## ÖZET

16. yy. şairlerinden Fuzûlî, yaşadığı dönemin üç büyük diliyle Türkçe, Farsça ve Arapça'da manzum ve mensur eserler kaleme almıştır. Bu çalışmada, Fuzûlî'nin *Farsça Divanı*'nın gazellerinin dinî ve tasavvufî muhtevasına dair inceleme yapılmıştır. *Farsça Divanı*'na dair önceden bir çalışma olmadığı için bu tahlil çalışması önem arz etmektedir. Divan'ın gazellerinde yer alan dini mefhumlar, aşk anlayışı, tasavvufî söylem ve şiir anlayışı üzerinde durulmuştur. Gazellerin incelenmesinde kavramların tespitinin ardından konuların tasnifi yapılmıştır. Birinci bölümde dinî konular “İman” ve “İslâm” esasları ışığında ele alınmıştır. İkinci bölümde ise tasavvufî konular “İhsan” kavramı etrafında işlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Divan Edebiyatı, Din, Tasavvuf, Fuzûlî, Farsça Divan.



## ABSTRACT

Fuzûlî, one of the poets in 16th century, wrote verse and prose works in Turkish, Persian and Arabic with three major languages of his time. In this study, an examination was made on the religious and mystical content of the ghazals of the Persian Divan of Fuzûlî. This analysis is important since there is no previous study on the Persian Divan. Religious conceptions, understanding of love, mystical discourse and understanding of poetry in the ghazals of the Divan were emphasized. Following the determination of the concepts in the examination of the ghazals, the subjects were classified. In the first part, religious issues are dealt with in the light of the principles of “Faith” and “Islam”. In the second part, sufistic issues are covered around the concept of “Ihsan”.

**Keywords:** Divan Literature, Religion, Sufism, Fuzûlî, Persian Divan.





# GİRİŞ

## A. Fuzûlî'nin Hayatı

Divan edebiyatının önde gelen isimlerinden Fuzûlî, 16. yüzyılda yaşamış önemli şairlerdendir. Onun hayatı hakkında bilinenler sınırlı olup bunlar şuarâ tezkirelerinden<sup>1</sup> ve kendi eserlerinden edinilen bilgilerden ibarettir.<sup>2</sup> Doğum yerine dair kesinlik bulunmayıp söz konusu tezkirelerde ve eserlerinde doğum yerinin Bağdat, Hille<sup>3</sup>, Kerbalâ, Nefes şehirleri olabileceği kaynaklarda zikredilmiştir. Doğum tarihi de tam olarak bilinmemekle birlikte “menşe” ve “mevlidim Irak” ibaresinin ebcet karşılığı olan h. 888/ m. 1483 tarihi kabul görmektedir. Diğer tespitler ise 1480’de veya bu tarihten birkaç yıl sonra doğmuş olduğu yönündedir.<sup>4</sup>

Gerçekçi, akılcı ve âşık tavırlarıyla bir devrin fikir hayatına damgasını vuran Fuzûlî, zamanın fikir ve ideoloji kavgalarında en etkili rolü oynamış sonrasında Kerbelâ’daki Mü’min Dede zaviyesine çekilmiş, İmam Hüseyin’in merkadine mum yakma vazifesini ifa ederek 1556’da hayata gözlerini yummuştur.<sup>5</sup>

## Tahsili

Fuzûlî’nin öğrenim seviyesi net olarak bilinmemektedir. *Türkçe Divan*’ın ön sözünde şiire olan meylinin doğuştan geldiğini, yaradılıştaki sevgi tohumunun gittiği mektebin havasından nem kaparak filizlenip geliştiğini, ondaki güneş yüzlü güzellerin şevkiyle şiirler yazdığını ve az zamanda şairliğinin herkesçe kabul edildiğini yazar.<sup>6</sup> Eserleri üzerinde yapılan çıkarımlar neticesinde küçük yaştan itibaren çok iyi bir tahsil gördüğü ve devrinin aklî ve naklî bütün ilimlerini öğrendiği

<sup>1</sup> Mustafa İsen, *Latîfi Tezkiresi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 180-181.

<sup>2</sup> Hasibe Mazıoğlu, “Fuzûlî’nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011) 9-55.

<sup>3</sup> Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şuarâ* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 758-768.

<sup>4</sup> Abdulkadir Karahan, “Fuzûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 13/240-246.

<sup>5</sup> İbrahim Dakukî, “Fuzûlî’nin Hayatı Hakkında Bazı Yeni Tesbitler ve Arapça Divanı Üzerine Düşünceler”, *Fuzûlî Kitabı 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Beşir Ayvazoğlu (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1996) 53-68.

<sup>6</sup> Hasibe Mazıoğlu, “Fuzûlî’nin Hayatı Edebi Kişiliği ve Eserleri”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, 12.

anlaşılmaktadır. Küçük yaştan itibaren âşıkane tarzda şiirler yazmıştır.<sup>7</sup> Fuzûlî bir rivayete göre babası Hille müftüsü olduğundan ilk eğitimini ondan almış ve daha sonra Rahmetullah adlı bir hocadan ders görmüştür. Arapça ve Farsçayı öğrendiği Türkçeyle birlikte üç dilde eserler yazdığı gibi bu dillerde şiirler söylemiştir. Onun gördüğü eğitimin niteliği tam olarak bilinmemekle birlikte eserlerinden anlaşılacağı üzere düzenli bir eğitimden ziyade kendi kendini yetiştirdiği söylenebilir.<sup>8</sup>

### **Mahlası**

Çağdaş kaynakların asıl adını yazmayıp daha çok Mevlânâ Fuzûlî veya Fuzûlî-yi Bağdâdî mahlas ve nisbesi altında hal tercümesini verdikleri şairin asıl adıyla babasının adını ilk defa Katîb Çelebi *Keşfü 'z-zunûn*'da<sup>9</sup> belirtmiştir. Şairin mahlası olan Fuzûlî kelimesi, hem “kendini ilgilendirmeyen işlere karışıp lüzumsuz sözler söyleyen kimse”, hem de “yüce, üstün, erdemli” anlamına gelmektedir. Şair bu mahlası niçin seçtiğini *Farsça Divanı*'nın ön sözünde şu şekilde açıklamaktadır: “Şiire başlarken günlerce bir mahlas almak yolunda düşündüm. Seçtiğim mahlasa bir müddet sonra bir ortak çıktığı için bir başka mahlas alıyordum. Nihayet benden önce gelen şairlerin ibareleri değil mahlasları kapıştıklarını anladım. Karışıklığı ortadan kaldırmak üzere Fuzûlî mahlasını seçtim. Bu adı kimsenin sevmeyeceğini ve bu sebeple almayacağını tahmin ettiğim için adaşlık endişesinden kurtuldum. Ayrıca ben, Allah'ın inâyetiyle bütün ilim ve fenleri nefsinde toplamış bir insan olarak geçiniyordum. Mahlasım bu amacı da içine alır.”<sup>10</sup>

### **Görevleri**

Fuzûlî, ömrünü Bağdat, Hille, Kerbela ve Necef çevresinde geçirmiştir. Bağdat ve çevresinin Safevîler ve Osmanlılar arasında zaman zaman el değiştirmesi, Fuzûlî'nin sürekli bir koruyucudan mahrum olmasıyla yoksulluk içinde yaşamasına yol açmıştır. Necef'te Hz. Ali türbesinde türbedarlık görevi yapmıştır. Sonrasında

<sup>7</sup> Haluk İpekten, *Fuzûlî'nin Hayatı, Sanatı, Eserleri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011) 24-27.

<sup>8</sup> Hasibe Mazıoğlu, “Fuzûlî'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, 11-13.

<sup>9</sup> Katip Çelebi, *Keşfü 'z-Zunûn* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017), 4/1254.

<sup>10</sup> Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 13/240-246.

düşmanlarının etkisiyle bu görevden uzaklaştırılmış ve işinin geri verilmesi için Seyyid Muhammed Necefî adındaki bir şahsa kaside yazarak ricada bulunmuştur.<sup>11</sup>

Fuzûlî, onlardan yardım ve destek almak maksadıyla birçok devlet büyüğüne kasideler sunmuştur. Osmanlı Devleti'nden yeteri kadar ilgi görmediğinden şikâyetçidir. Zira Nişancı Celâlzade'ye yazdığı *Şikâyetnâme* ismiyle anılan mektubunda bu şikâyetini dile getirmektedir. Şiirlerinde Kanuni Sultan Süleyman için samimi dille övgüler yazmış fakat padişah ona yeterli alakayı göstermemiştir.<sup>12</sup>

Fuzûlî yaşadığı yerde kıymetinin bilinmemesinden kimsesizlik ve yoksulluk içinde yaşadığından şikâyet etmiştir. Bu şikâyetler layık olduğu huzura rahata eremediğinden kaynaklanmıştır. Hayatı maddî sıkıntı ile geçmiş olmasına rağmen ilim sahibi insanlar tarafından hürmet ve itibar görmüş, yakın dostluklar kurmuş olduğunu kaynaklardan, kendi eserlerinden ve mektuplarından öğreniyoruz.<sup>13</sup>

### **Tarikatı**

Fuzûlî'nin mezhebi hakkında uzun süre tartışmalar olmuş, Şîî gösterilmesine rağmen eserlerinden bu konuda kat'î bir delil oluşturacak bir şey çıkarılamamıştır. Doğup büyüdüğü ülkenin geleneğinin de etkisiyle Hz. Peygamber'e, ailesine ve on iki imama samimi bir sevgi ve muhabbeti vardır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinde onları övmüş ve özellikle Hz. Hüseyin'in Kerbala'da şehit edilmesini içten bir dille eserlerine aktarmıştır. Başta *Kerbela Mersiyesi* onun Şîî olduğuna dair gösterilen deliller arasındadır. Tasavvufî temayülleri bakımından Fuzûlî'nin bir tarikata mensup olduğunu düşünmek mümkünse de eserlerinde bir tarikata bağlılığına dair ipucu yoktur. Hemşehrîsi Ahdî onun bir tarikata bağlı olduğundan bahsetmiş, fakat mensup olduğu tarikatın adını vermemiştir.<sup>14</sup>

Fuzûlî'nin Hz. Ali sevgisini eserlerinde yoğun olarak işlemesine rağmen, Ehl-i sünnet inancına da eserlerinde yer vermesinden dolayı (Dört Halife ve İmam-ı Azam'ı övgüyle anması vb. gibi) her iki mezhep mensuplarınca da çok sevilmiş ve

<sup>11</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, *Fuzûlî Divanı* (İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1961), 20-27.

<sup>12</sup> Haluk İpekten, *Fuzûlî'nin Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 27-33.

<sup>13</sup> Hasibe Mazioğlu, "Fuzûlî'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, 22-35.

<sup>14</sup> Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", 13/ 240-246.

çok okunmuştur. Fuzûlî, üç ayrı dille yazmış olduğu kasidelerinde özellikle Farsça kasidelerinde Hz. Ali övgüsü için müstakil şiirler kaleme almıştır.<sup>15</sup>

### **Edebi Kişiliği**

Eserlerini ve şiirlerini Türkçe, Arapça ve Farsça kaleme aldığından olmalı şairlerimiz arasından en çok tanınanı Fuzûlî'dir. O bütün şiirlerinde öğrenmeyi, sevgiyi, hoşgörüyü ve doğruluğu öğütlemiştir. Eserlerinde derin manalar ve çağrışımlar o devrin muteber ilimleri ışığında çözülebilecek anlamlar onun şiirlerinin bir özelliğidir.<sup>16</sup>

Fuzûlî, klasik edebiyatın bütün şekil ve türlerinde eserler vermiş olmakla birlikte asıl başarılı olduğu tarz gazeldir. Bütün eserlerinin alt yapısı sağlamdır ve Arap, Fars, Türk dillerini çok iyi bilen âlim bir şairdir; ilimsiz şiiri temelsiz duvara benzetir.<sup>17</sup>

Edebiyatımızda böylesine geniş ve süreklilik arz eden hikmet konusunu Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda araştırdığımız zaman son derece zengin örneklerle karşılaşıyoruz. Bir aşk şairi olan ve lirizmin doruklarında gezen Fuzûlî'nin hikemî cephesi, kanaatimizce üzerinde dikkatle durulması gereken bir diğer yönüdür. Türkçe Divanı'nın mukaddimesinde ilim ve şiirle ilgili görüşlerini dile getirirken; “nakd-i hayâtum sarf-ı iktisâb-ı fûnûn-ı ilm-i aklî vü naklî ve hâsıl-ı ömrüm bezl-i iktibâs fevâid-i hikemî vü hendesî kılmağın mürûr” ettim diyen, Farsça Divanı'nın önsözünde ise aklî bahislerde hakîmlerin muhtelif hükümlerine itiraz ettiğini belirten Fuzûlî; eserlerindeki metafizik tefekkürü, tasavvufî görüşleri ve ahlakî tesbitleri ile hikmet vadisindeki vukufunu ortaya koyar.<sup>18</sup>

Onun şiirlerinin en büyük unsuru aşk, mizâcının ana mihveri ise güzelliştir. Bu aşk, maddî ve beşerî aşktan başlayarak ilâhî tasavvufî aşka gitmiştir. Aşkı hep

<sup>15</sup> Alim Yıldız, “Fuzuli”, *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 329-338.

<sup>16</sup> Hasibe Mazioğlu, “Fuzûlî'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, 23.

<sup>17</sup> Mustafa İsen, “Türk Dünyasında Bir Köprü İsim: Fuzûlî”, *Fuzûlî Kitabı 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Beşir Ayvazoğlu (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1996) 43-48.

<sup>18</sup> Emine Yeniterzi, “Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Hikmet”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (1997), 137- 162.

hüzün, keder ve acı yönüyle gördüğü için bir ızdırap şairidir. Ayrılık, dert ve üzüntüyü arar; kavuşmayı, neşeyi, mutluluğu istemez. Ona göre insan dünyaya ve dünya nimetlerine bağlanmamalıdır. Onun şiirlerinin diğer bir özelliği ise mazmun bulmak ve kullanmadaki ustalığıdır. Gerek İran Edebiyatı'ndan Türk Edebiyatına geçmiş mazmunları, gerekse kendinden önce yaşamış Türk şairlerinin bunlara ekledikleri mazmunları en güzel şekilde ve ustaca kullanmıştır.<sup>19</sup> Fuzûlî'nin şiirleri içten ve samimidir. İlk başta sadeliğinden ötürü kolay anlaşılabilir gibi görünen şiirlerinin derinliklerinde ince manalar vardır.

Fuzûlî'nin dünyaya bakışı eşsiz güzellik içeren mistik bir bakıştır. Şiirindeki ahenk, hayal gücü ve sanatkârane ifadeler bu bakış tarzının neticesidir. Dünyadaki bütün varlıkları çekici bir güzellik ve aşk duygusu ile dolu gören Fuzûlî, hem sanat hem de üslup oyunlarına büyük bir yer vermiştir.

## **B. Eserleri**

### **Manzum Eserleri**

#### **a. Türkçe Divan**

Fuzûlî'nin şairlik gücünü gösteren en tanınmış eseridir. Eserde kasideler, gazeller, musammatlar, kıt'alar ve rubailer yer alır. Mensur bir ön söz ile esere başlar şiir anlayışını ve bu konudaki fikirlerini söylemektedir. Bu mensur mukaddimeden sonra tevhid ile kasidelerine başlar. 40 kaside, 302 gazel, 1 müstezad, 1 terki-i bend, 3 terci-i bend, 2 müseddes, 3 muhammes, 2 tahmis, 2 murabba, 42 kıt'a ve 72 rubai'den meydana gelir.<sup>20</sup> Divan ilk kez 1244 yılında Tebriz'de basılmıştır. İlk Bulak baskısı 1254'de yapılmıştır. Bundan sonra Tebriz, Bakü, Taşkent, Kahire ve İstanbul'da birçok kez basılmıştır.<sup>21</sup>

<sup>19</sup> Haluk İpekten, *Fuzûlî'nin Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 27-33.

<sup>20</sup>; Fuzûlî, *Türkçe Divan*, Baskıyı Hazırlayanlar: Kenan Akyüz vd. (Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1958) akt. Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Fuzûlî Üzerine Makaleler* (Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları), 36.

<sup>21</sup> Haluk İpekten, *Fuzûlî'nin Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 27-33.

## b. Farsça Divan

Fuzûlî'nin *Farsça Divanı Türkçe Divanı*'ndan daha büyük olup yine mensur bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu divanda 49 kaside, 410 gazel, 1 terkibi bent, 1 müsebba, 1 müseddes, 46 kıt'a, 105 rubai bulunmaktadır.<sup>22</sup> Farsça Divan'ın İstanbul, Manisa ve Avrupa kitaplıklarında yazma nüshaları vardır.<sup>23</sup> Farsça Divanı hakkında konumuzla ilgili olan bilgileri daha detaylı olarak bir diğer bölümde ele alacağız.

## c. Arapça Divan

Hz. Muhammed ve Hz. Ali vasıflarında söylenmiş onbir kaside ile bir hâtimedden meydana gelen 470 beyitlik eser mürettep bir divan niteliği göstermediği halde bu adla anılmıştır.<sup>24</sup> Bu kasideler mazmunlar, mecazlar, teşbih ve hayaller bakımından Türkçe ve Farsça şiirlerin aynıdır. İfade ve şekil bakımından kusursuz olup Arap dilinin bütün özelliklerini gösteren bir nitelik taşır. Bu şiirler Hamit Araslı tarafından yayımlanmıştır.<sup>25</sup> Fuzûlî'nin Arapça şiirlerinin tek yazması Leningrad Kütüphanesindedir.<sup>26</sup>

## d. Leylâ vü Mecnûn

Türk, İran, Arap edebiyatlarında Fuzûlî'ye şöhretini kazandıran asıl eserdir. Türk edebiyatının klasik döneminde yazılmış mesnevilerin en güzeli olarak bilinir. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunan eser birçok kez basılmıştır. 987/1579 istinsah tarihini taşıyan en eski yazma Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. Eserin 23 yazma nüshası Hasibe Mazıoğlu tarafından tespit edilmiş ve eser *Fuzûlî Külliyyâtı*'nın İstanbul baskıları içerisinde bulunmaktadır.<sup>27</sup>

<sup>22</sup> Fuzûlî Bağdadî, *Farsça Divan*, thk. Hasibe Mazıoğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962)

<sup>23</sup> Yazmalar için bk. : Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1956) 45-48.

<sup>24</sup> Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", 13/ 240-246.

<sup>25</sup> Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", 13/ 240-246; Muhammed Fuzûlî (Bakü: Azerbaycan Neşriyatı, 1996) 3/285-324.

<sup>26</sup> Fuzûlî'nin Arapça şiirlerinin bulunduğu bu yazmayı ilk defa haber veren E. Berthels olmuştur. Hasibe Mazıoğlu eserin bulunduğu yeri tespit etmiştir onun tespitine göre eser, Leningrad Asya Müzesi Kütüphanesi'ndeki H. 997 istinsah tarihi taşıyan "*Fuzûlî Külliyyâtı*", içinde 189-199 yapraklar arasındadır. Kaynak: Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, 45.

<sup>27</sup> Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, 42-45.

Leyla ile Mecnun adlı eser Necmettin Halil Onan tarafından muhtelif yazmalar karşılaştırılmak suretiyle baskıya hazırlanmıştır.<sup>28</sup>

### e. Beng ü Bâde

Fuzûlî'nin Şah İsmail'e ithaf etmiş olduğu bu eser mesnevi tarzında yazılmış 440 beyittir. Eserin konusu, şarap ile esrar arasında hayale dayanan sembolik bir münazaradır. Fuzûlî külliyatı içinde defalarca basılan eserin son yayımı Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir.<sup>29</sup>

### f. Heft-câm

*Sâkinâme* adıyla da tanınan bu eser 327 beyitlik bir mesnevidir. Tasavvufi mahiyetteki eserde şair ney, def, çeng, ud, tanbur, kanun ve mutrip gibi yedi farklı mûsiki aletiyle münazaraya girişmektedir.<sup>30</sup> Fuzûlî'nin diğer eserleri arasında birçok defa basılan eser Farsça divanı içinde de yayımlanmıştır.<sup>31</sup>

### g. Hadîs-i Erbaîn Tercümesi

Bu eser manzum kırk hadis tercümesidir. Eserde Fuzûlî'nin tercüme ettiği hadisler, Nevâî'nin de Çağataycaya tercüme etmiş olduğu, Molla Camî'nin *Hadîs-i Erbaîn* adlı eserindeki hadislerin tercümesidir. Mensur bir mukaddime ile başlayan risâlede hadisler kıtalar şeklinde çevrilmiştir.<sup>32</sup>

## 1.1. Mensur Eserleri

### a. Hadîkatü's-süedâ

Fuzûlî'nin Kerbela olayını anlatan eser, bazı manzum parçaları da olan mensur bir eserdir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ravzatü's-şüheda*'sı esas alınarak hazırlanan kitapta Hz. Hüseyin'nin Kerbela'da şehit edilişi anlatılmaktadır.<sup>33</sup> Kısa bir

<sup>28</sup>Fuzûlî, *Leyla ile Mecnun*, haz. Necmettin Halil Onan (İstanbul Maarif Basımevi, 1956).

<sup>29</sup>Fuzûlî, *Beng ü Bade*, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu (İstanbul: Maarif Basımevi, 1956).

<sup>30</sup>Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, 45-47.

<sup>31</sup>Fuzûlî Bağdadî, *Farsça Divan*, thk. Hasibe Mazıoğlu, 674-712.

<sup>32</sup>Abdülkadir Karahan, *Türk Edebiyatında Kırk Hadis Tercümeleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1954) 185.

<sup>33</sup>Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", 13/240-246.

mukaddime ile başlayan eser İslamî Türk Edebiyatında maktel türünün en önemli örneği olarak kabul edilir. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan eser İstanbul ve Mısır’da birçok defa yayımlanmıştır. *Hadikatü’s-süeda*’nın tenkitli neşri bir tanıtma ve değerlendirmeye birlikte Şeyma Güngör tarafından yapılmıştır.<sup>34</sup> Dili sadeleştirilerek iki kez basılmıştır.<sup>35</sup>

### **b. Türkçe Mektuplar**

Fuzûlî’nin Türkçe beş mektubu vardır. Bunlar Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi Mektubu, Musul Mirlivâsı Ahmed Bey, Bağdat Valisi Ayas Paşa, Kadı Alâeddin ve Kanûnî Sultan Süleyman’ın şehzadelerinden Bayezid’e gönderilmiştir. Mektupların ilk dördü Abdülkadir Karahan diğeri Hasibe Mazıoğlu tarafından yayımlanmıştır.<sup>36</sup> Fuzûlî’nin mektupları arasında en tanınmış, Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi’ye gönderilmiş olan mektubu, “Şikâyetnâme” adıyla edebiyat tarihine geçmiştir.

### **c. Rind ü Zahîd**

Mistik bir görüşle kaleme alınan Farsça mensur bir eserdir. Rind ile Zahid’in konuşmaları ve maceralarını anlatan eser, bu iki tipin temsil ettikleri dünya görüşünün tartışmasını yapar. Eser daha önce Tahran’da yayımlanmış, tenkitli neşri Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yapılmıştır.<sup>37</sup> Rind ü Zahid’i Salim Efendi Türkçeye tercüme etmiştir.<sup>38</sup>

<sup>34</sup> Şeyma Güngör, Fuzûlî, *Hadikatü’s-Süeda* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986), 673.

<sup>35</sup> Salahaddin Güngör, *Saadete Ermişlerin Bahçesi* (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1959); Servet Bayoğlu, Fuzûlî, *Erenlerin Bahçesi/Hadikatü’s-Süeda* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını 1986), 674.

<sup>36</sup> Abdülkadir Karahan, Fuzûlî’nin Mektupları, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı dalı Mezunları Cemiyeti yayımlarından 1948).

<sup>37</sup> Fuzûlî Bağdadî, *Rind ü Zahid*, nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1956).

<sup>38</sup> Fuzûlî Bağdadî, *Rind ü Zahid*, çev. Hüseyin Ayan (Ankara: MEB Yayınları, 1993).



#### **d. Sıhhat ü Maraz**

Hüsn ü Aşk olarak da bilinen eser Farsça mensur bir risâledir. Eserde ruhun beden ülkesine yaptığı seyahat tasavvufî bir görüşle anlatılır. Eserin çevrîsi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmıştır.<sup>39</sup>

#### **e. Muamma Risâlesi**

Fuzûlî'nin çoğu Farsça, bir kısmı da Türkçe hayli muamması vardır. Muamma hakkında bilgi veren ve 190 adet Farsça muammayı toplayan bu eser, şairin kırk adet Türkçe muamması da eklenerek Kemal Edip Kürkcüoğlu tarafından yayımlanmıştır.

#### **f. Matla'u'l-i'tikâd fî ma'rifeti'l-mebde' ve'l-me'âd**

Fuzûlî'nin Arapça mensur eseridir. İnsanın ancak bilgi edinmek suretiyle kâinatın sırlarını, başlangıç ve sonunu öğrenerek Tanrı'ya ulaşabileceğini anlatan mensur bir eserdir. Arapça şiirleriyle birlikte Hamit Araslı tarafından yayımlanan eser, ön söz ve notlar ilavesiyle Muhammed Tanci tarafından neşre hazırlanarak M. Esad Coşan ve Kemal Işık'ın tercümeleriyle beraber yayımlanmıştır.<sup>40</sup>

### **C. Farsça Divan**

Fuzûlî'nin *Farsça Divanı*'nın yurt içi ve yurt dışında 10 yazma nüshasının olduğu bilinmektedir.<sup>41</sup> Fuzûlî'nin *Farsça Divanı* Ali Nihat Tarlan tarafından 1950'de Türkçeye mensur olarak çevrilmiştir. Hasibe Mazıoğlu tarafından da *Fuzûlî Farsça Divan/Edisyon Kritik* adıyla 1962'de yayımlanmıştır. Ayrıca Fuzûlî'nin manzum ve mensur tüm eserleri Hamid Araslı tarafından hazırlanmış, 6 cilt olarak

<sup>39</sup> Fuzûlî Bağdadî, *Rind ü Zahid*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1940).

<sup>40</sup> *Matla'u'l-i'tikad fî Ma'rifati'l-Mabda'i va'l-Ma'âd* (Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1962) 138.

<sup>41</sup> Yazmalar için bk. : Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1956) 45-48.

bir külliyat şeklinde 1996'da Bakü'de basılmış ve bu baskı esas alınarak 2005'te tekrar yayımlanmıştır. Bu külliyatın 3. cildi *Farsça Divan*'dır.<sup>42</sup>

Fuzûlî'nin Farsça Divanına dair yapılmış herhangi bir tahlil çalışması bulunmamaktadır. Fuzûlî'nin *Türkçe Divanı* ve *Leyla vü Mecnun* için yapılmış oldukça fazla çalışma vardır. Bu çalışma *Farsça Divan*'ı tahlil edip anlama açısından önem arz etmektedir ve Farsça Divan'la ilgili yapılacak yeni çalışmalara yol açabileceği düşünülmektedir.

Divanın içerisinde 49 kaside, 410 gazel, 1 terakib-i bent, 1 müsebba, 1 müseddes, 46 kıt'a, 105 rubâî vardır.<sup>43</sup> Divan'da inceleme yapacağımız bölüm gazeller içerisinde yer alan dini ve tasavvufi unsurlardır. Fuzûlî'nin *Farsça Divanı*'nın Hasibe Mazıoğlu tarafından yapılan edisyon kritiğinin içerisinde 410 gazel yer almaktadır. Ali Nihat Tarlan'ın yaptığı mensur çeviride ise 403 gazel yer almaktadır. Bu farklılığın sebebi, esas alınan nüshalardan kaynaklandığını düşünüyoruz. Çalışmamızda bu neşirler esas alınmıştır.

Bu çalışmamızda gazellerin incelemesi yapılırken birinci bölümde dini konular “İman” ve “İslam” çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda imanî unsurlar ele alınırken sırasıyla “Allah, melekler, kitaplar, peygamberler, ahiret ve kader” konuları ilgili beyitlerle ele alınmıştır. Her bir başlıkta konuyla ilgili alt başlıklar ve yer yer değerlendirmeler mevcuttur. İslamî unsurlar ele alınırken “kelime-i şehâdet, namaz, oruç, zekât, hac” sıralaması takip edilerek ilgili beyitler incelenmiştir. İkinci bölümde ise tasavvufi kavramlar “İhsan” çerçevesinde ele alınarak ilgili beyitler incelenmiştir.

---

<sup>42</sup> Alim Yıldız, “Fuzulî'nin Farsça Divanı'nın Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesi Tercümelelerinin Karşılaştırılması”, *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu* (Mayıs 2010), 637-644.

<sup>43</sup> Fuzûlî Bağdâdî, *Farsça Divan*, thk. Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî, Farsça Divan, Edisyon Kritik* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1962).

# BİRİNCİ BÖLÜM

## 1. DİVAN'DA DİNÎ MUHTEVA

### 1.1. İman İle İlgili Kavramlar

Çalışmanın bu bölümü inanç esaslarının özü olan *Amentü* çerçevesinde ele alınmıştır. Allah, melekler, kitaplar, peygamberler, ahiret ve kader bu bölümde incelenen konulardır. Bunun yanında Ehl-i beyt başlığı içerisinde Hz. Ali ve Hz. Hüseyin konu edilmiştir. Cenab-ı Allah'ı konu aldığımız ilk başlıkta beyitlerde Allah'ın gücüne ve kudretine olan inanç, Allah'ın yoktan var etmesi, dualara icabet etmesi bunun karşısında insanın aczi, Allah'ı sevmekten, Allah'a boyun eğmekten başka çaresinin olmamasından bahsedilmektedir.

İkinci başlıkta melekler konusuna değinilmiştir. Gazellerde dört büyük melek için lafzî bir işaret görülmemiştir. Fakat meleklerin, Hz. Âdem'e secde etmeleri, Allah'a duyulan sevgi karşısında sevgilinin güzelliğine dair benzetme unsuru oluşu etrafında şekillenen beyitler ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta Kur'an-ı Kerim'den ve işaret edilen âyetlerden bahsedilmiştir. Dördüncü başlık altında yine divanda tespit edilen on peygamber konu edilmiştir. Sırasıyla Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Yûsuf, Hz. Eyüp, Hz. Musa, Hızır, İskender, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed aleyhisselam zikredilen peygamberlerdendir.

İman bölümünün diğer bir başlığı ise kaza ve kaderdir. Bu başlıkta kader ve kaza kavramlarının ele alınış şekilleri beyitlerde kullanılan manaları ile işlenmiştir. İman bölümünün son başlığı ahirettir. Bu konuda beyitlerde tesadüf ettiğimiz ahiretle ilgili olan kavramlar üzerinde durulmuştur. Bunlar “ahiret, kıyamet, mahşer, cennet, cehennem” başlıkları altında değerlendirilmiştir.

#### 1.1.1. Allah

Divan edebiyatı şairleri güzelliğe dair bir söz söyledikleri zaman hakikî güzelliğin sahibi olan Allah'ı işaret ederler. Zira Allah, mutlak varlık ve mutlak güzellik sahibidir. Türk İslâm Edebiyatının ana konularından birisi Allah'tır. Allah, âyet ve hadislerde yer alan isimlerle tanınır ve bilinir. Allah ismi, “ism-i âzam”

olarak bilinen, en muazzam isimdir. Divan edebiyatında Hak Teâlâ ile ilgili olarak müstakil neviler bulunmaktadır. Allah'ın isim ve sıfatları etrafında gelişen bir tür ise esmâü'l-hüsna'dır. Esmâü'l-hüsna tabiri Kur'an'da birçok yerde geçmektedir.<sup>44</sup> Hadislerde 99 isim olarak geçmesi, çokluğu anlatmak amaçlı Allah'ın büyüklüğünü vurgulamak için söylenmiştir. Allah'ın bu isimlerle anılıp yüceltilmesi ve bu isimlerin ihtiva ettiği mana ile Allah'a dua ve niyâz edilmesinin gereği ve fazileti naslarda yer alır. Bu sebeple Türk edebiyatında, kısmen de Fars edebiyatında esmâü'l-hüsna etrafında birçok eser kaleme alınmıştır.<sup>45</sup>

Yaratmak sadece Allah'a mahsus bir fiildir. Yeri, göğü bütün alemleri yaratan Allah'tır. Evvel yaratan da sonradan yaratacak olan da sadece Hakk'tır. Yaratmak Allah için zor değil, sadece "Kün" demekten ibarettir. Fuzûlî bir beyitte bu emre şöyle işaret etmiştir.

آن کاف و نون که اصل وجودست خلق را

کاف کمال و نون نوال محمد است

G 60/3

*Yaratılmışların varlığının aslı olan o kâfî nun (kün) Muhammed'in kemalinin (kâf) ı ve nevalinin (nimetinin) nunudur.*<sup>46</sup>

Fuzûlî gazellerinde Allah'ın isimleri ve sıfatları yer almaktadır. Bunlara kimi yerde esma hüsna isimlerinde geçtiği şekliyle kimi yerde tamlama halinde tesadüf etmekteyiz. Allah (Her şeyin gerçek mabudu), Rahmân (Sonsuz merhametiyle lutûf ve ihsanda bulunan), Hak (Bizzat ve sürekli olarak var olan, gerçekliği mevcut bulunan, varlığı ve ulûhiyeti fiilen tahakkuk eden), Melîk (Görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi), Fettâh (İyilik kapılarını açan), Ganî (Hiçbir şeye muhtaç olmayan), Vehhâb (Karşılık beklemeden bol bol veren), Mücîb (Dua ve dileklere olumlu cevap veren), Hellâl (Mesele ve müşkülleri çözen eriten)<sup>47</sup>, Feyyâz (Feyiz veren), Tabîbe'l-kalb (Kalplere şifa veren), 'Amîme'l-lütf (Lütfu tam eksiksiz olan), Kadîme'l-mülk

<sup>44</sup> A'raf 7/180, İsrâ 17/110, Haşr 59/24, Tâhâ 20/8

<sup>45</sup> Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/404-418.

<sup>46</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 35.

<sup>47</sup> Mehmet Kanar, *Büyük Sözlük Farsça Türkçe* (İstanbul: Birim Yayıncılık, 1998), 244.

(Varlığının başlangıcı olmayan), Muffize'l-cûd (İhsan feyzini veren), Ganiyye'z-zât (Zâtı her şeyden müstağni olan).

O'nun ismi şerîfinin geçtiği bazı beyitler şu şekildedir:

باسمك اللهم يا فتاح ابواب لنا

ياغنى الذات يا من فيه برهان الغنا

G 1/1

*Ey arzu ve ümit kapılarını açan Tanrım, eserime senin isminle başlıyorum. Ey zatı her şeyden müstağni olan hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, kendisinde, her şeye sahip ve malik olmanın kemali olan Tanrı senin isminle başlıyorum.*

يا مفيض الجود يا فياض اثار الوجود

يا قديم الملك يامن لم يغيره الفنا

G 1/2

*Ey insana ihsan feyzini veren, ey varlık eserlerini feyizli feyizli halk eden, ey mülkü kadîm olan Tanrı, fanilik seni hiçbir zaman değiştiremez.*

يا عمم اللطف يا وهاب لذات السرور

يا طبيب القلب يا حلال اشكال الغنا

G 1/3

*Ey lütfu her şeye şamil olan, ey insana sevinç lezzetlerini ihsan eden, ey kalplerin derdine derman veren, ey ızdırap müşküllerini halleden Tanrı.*<sup>48</sup>

Gazelerde klasik bir tertibe uygun olarak besmele, hamdele ve salvele sıralaması takip edilmiştir. Fuzûlî gazellerine “besmele” ile başlarken ilk gazelini Arapça olarak kaleme almıştır. Yine *Türkçe Divanı*'nda gazellerine başlarken Arapça bir mısra ile başlamıştır. İki divan bu bakımdan benzerlik arz etmektedir. Zira Arapça bir beyitle esere başlamak İran ve Türk edebiyatında ortak gelenektir.

<sup>48</sup> Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950), 10.

باسمك اللهم يا فتاح ابواب لمانا

يا غنى الذات يا من فيه برهان الغنا

G 1/1

*Ey arzu ve ümit kapılarını açan Tanrım, eserime senin isminle başlıyorum. Ey zatı her şeyden müstağni olan hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, kendisinde, her şeye sahip ve malik olmanın kemali olan Tanrı senin isminle başlıyorum.*<sup>49</sup>

Allah her şeyi bilendir. Duaları kabul eden, merhametli ve esirgeyen Allah'dır. Şair ilk gazellerinde kulun Allah karşısındaki aczini ifade ederek başlar. Bu beyitlere örnekler şu şekildedir:

ما را مجال ده که ز ذکر تو دم زنیم

بحر سخن دمی که نماید مجال ما

G 3/6

*Yâ Rabbi! Söz söylemeye mecalimiz kalmadığı o anda (ölüm anında) bize kuvvet ihsan et, seni analım.*

اظهار عذر ماست فضولی ز معصیت

بر روی زرد ما رقم اشک آل ما

G 3/7

*İsyan ettiğimiz için özür diliyoruz. İşte sarı yüzümüz üzerindeki kanlı gözyaşı bunun ifadesidir.*<sup>50</sup>

Fuzûlî eserlerinde Allah'a olan sevgisini, muhabbetini ve bu yolda geçirdiği manevî halleri anlatır. Şairin gazellerinin özünü aşk unsuru teşkil eder. Aşk, gönülleri gaflet uykusundan uyandıran, daima onları uyanık tutan bir kudrettir. Allah'a kavuşmak yolunda elimizde aşktan başka bir şeyin olmadığını söyler.

نگذاشت درد عشق فضولی ز ما نشان  
اینست در ره طلب او نشان ما

G 2/7

<sup>49</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 10.

<sup>50</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 11.

*Fuzûlî aşk derdi bizi öyle harabetti ki namü nişanımız kalmadı. Fakat onu sevmek, onu istemek yolunda bizim alametimiz işte budur.*

Şair Allah'ın sonsuz büyüklüğünü ve kudretini, buna mukabil insanın küçüklüğünü ve aczini ortaya koymak için çeşitli yollara başvurur. Allah'ın merhametinin sonu yoktur. O, cemal ve celal sıfatlarına sahiptir. Affetmek onun şanından gelir. Kul ise onun affına dayanarak günah işler.

آید ز ما همیشه خطا از تو مغفرت

آنست مقتضای تو اینست شان ما

G 2/3

*Biz daima hata ederiz, sen daima affedersin. Çünkü senin tanrılığın bunu icâb ettirir, bizim şanımıza düşen de günah işlemektir.*

بر حال ما ز غیر تو لطفی نمی رسد

غیر تو نیست واقف راز نجان ما

G 2/4

*Bizim halimizi görüp acıyan ve lütfeden yalnız sen olabilirsin, çünkü gizli sırrımızı ancak sen bilirsin.*<sup>51</sup>

Fuzûlî'nin divanında Allah mefhumuna, muhtelif beyitler içinde ve birçok vesile ile tesadüf ediyoruz. Acz, hayranlık duyma, sığınma, niyaz, haline şükretme, halinden ve dünya hallerinden şikâyet etme, cemal ve celal vasıflarından timsal göstererek dua etme halleri ile Allah'ı anma vesilesi gazellerin her yerinde karşımıza çıkar. Bunlar bazı beyitlerde şöyle ifade edilmiştir:

از خوان وصل یارکه فیضیست بی دریغ

یارب نصیب بخش من بی نصیب را

G 20/6

<sup>51</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 11.

*Yarın visalinin sofrası esirgemenen ihsan edilen bir feyizdir. Ya Rabbi ben nasipsize nasip ihsan et.*<sup>52</sup>

نست مقصود دل بیچاره غیر از وصل یار

فاستجب ما قد دعا عبد ضعيف يا مجيب

G 59/7

*Bıçare gönlün tek isteği yâre vasıl olmaktır. Ey duaları kabul eden Tanrı bu zayıf kulun istediğini ona ihsan et. (duasını kabul et)*<sup>53</sup>

Tasavvufî mahiyetteki ifadelerle kastedilen sevgili Allah'tır. Âşığın Allah'a ulaşmak için bütün cihandan geçmesi ve ilâhî aşka bağlanması bundandır. Divan şiirinde âşık sürekli sevgilisine dua ve niyazda bulunur. Fuzûlî'nin beyitlerinde Allah'ın merhametine sığınarak O'na kavuşmayı arzuladığı görülmektedir.

### 1.1.2. Melek

Meleklerle inanmak, iman esaslarının ikincisidir. Melek kelimesi “haberci, elçi, güçlü, kuvvetli, tasarrufta bulunan, yöneten” anlamlarına gelir. Melekler, yapıları ve ifa ettikleri görevler bakımından diğer varlıklardan farklıdırlar. Allah'ın vahyini ve nübüvvetini gayb âleminde insanın yaşadığı müşahede dünyasına nakleden onlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin kanatlı olduklarından söz edilir.<sup>54</sup> Fiziki özellikleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamakla birlikte mahiyeti hususunda da bildiklerimiz sınırlıdır. Onların yaşadığımız âlemdeki nizam ve intizamı sağlamada önemli rolleri vardır. Ayrıca insanın psikolojik dünyasının olumlu yönünü oluşturan iyilikler, faziletler ve güzellikler hep meleklerin ilhamıyla gerçekleşir.<sup>55</sup> Sürekli olarak Allah'a ibadet ederler, günah işlemekten münezzehtirler. Görevleri birbirinden farklı olan melekler, Cebrâîl, Mikâîl, İsrâîl, Azrâîl gibi dört büyük melek ve sayısız melek vardır. “Melekût” melekler âlemidir.

<sup>52</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 18.

<sup>53</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 35.

<sup>54</sup> Fatır Suresi 35/1

<sup>55</sup> Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2012) 425- 431.



Melekler münhasıran emr-i ilâhının tahakkukunda vazifelidirler.<sup>56</sup> Cinsiyetleri olmamasıyla birlikte daha çok Allah tarafından bahşedilen kudret halleri, masumiyetleri, nurdan yaratılışları, tesbih ve tehlil içinde bulunmaları, yemeden içmeden müstağni ve muayyen vazifeleri olması itibariyle ele alınırlar. Divan edebiyatında melekler güzellik timsâlidir. Divan şairleri melek, peri, insan, hur, hûri, ferişte kelimeleriyle tenasüp sanatı yaparlar. Gazellerde genel olarak meleklerin ele alınışı, sevgiliye, şaire dayanan bir vesile üzerinedir.

Fuzûlî gazellerinde meleklerden söz ederken güzelliği yönünden sevgili ile teşbih unsuru olarak kullanır. Bazen sevgili daha üstün gösterilir, melekler onu hayranlıkla seyreder.

ملك را نيست چون خورشيد روخسار تو زيبايى  
عيا نيست اين نمي پوشد كسى روخسار زيبا را

G 6/4

*Meleklerin yüzü, senin güneş yüzün kadar güzel değildir. Bu apaçıktır. İsbata hacet yok. Çünkü kimse güzel yüzünü gizlemez.*<sup>57</sup>

ماه من چون تو ملك خويى پرى روخساره  
نيست در روى زمين حالا مگر پيدا شود

G 173/3

*Ay yüzlü sevgilim, senin gibi bir melek huylu, peri yanaklı şimdilik dünya yüzünde mevcut değildir. Meğer ki bundan sonra dünyaya gelsin.*<sup>58</sup>

Divan edebiyatında sevgilinin eşiği, sevgiliyi veya peygamberi yüceltmek için kullanılan önemli bir unsurdur. Şair bir beytinde eşiğindeki köpeğin bastığı yere bile insanlarla meleklerin secde etmesinden şu şekilde söz etmektedir. Burada söz konusu övülen kişi Hz. Peygamber'dir.

<sup>56</sup> Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001) 30-33.

<sup>57</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 12.

<sup>58</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 84.

انس وملك بسجده سزد گر نهند سر

جایی که پانحاده سک آستان تو

G 358/6

*Senin eşiğindeki köpeğin ayağını bastığı yere insanlar, melekler baş koyup secde etseler yeridir.*<sup>59</sup>

Melekler ve huriler görünmez varlıklardır. Fuzûlî onların bu özelliğine sevgilinin onlardan güzel olduğunu anlatmak için aralarında bir bağ kurar. Sevgilinin âşığa görünmeme özelliği ile melek ve hurilerin görünmeme özelliği birbirine benzetilerek beyitlerinde şöyle kaleme alınmıştır:

فرشته راست بیک وجه نسبتی بتو اما

نه ظاهرست که آن هم بخلق و خوی تو باشد

G 131/3

*Melek, bir cihetten sana benzer ama huyu, hulku da sana benzer mi belli değil ki! (melekler görünmez)*<sup>60</sup>

حوری در لطافت یا ملک-کی تو انم گف

هر چه نتوان دید چون باشد که آن گویم ترا

G 17/3

*Güzelliğini tasvir için sana huri veya melek nasıl diyebilirim. Seni her görülmeyen şeye nasıl benzeteyim.*<sup>61</sup>

Fuzûlî sevgilisini övmek için yazdığı dua ve niyazda bulunduğu şiirlerin güzelliklerini belirtmek için melek mefhumuna başvurur.

بنم فرشته کجا می رسد ز رفعت قدر

حریم درگه پیر مغان مقام منست

G 68/2

<sup>59</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 162.

<sup>60</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 65.

<sup>61</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 17.

*Melek, kadr ü kıymet bakımından benim kadar yüksek olabilir mi?  
Pirimügânın dergahının harimi benim makamımdır.*<sup>62</sup>

Beyitlerde tesadüf edilen Rıdvan ise, Kur'ân-ı Kerîm'de "rızâ" anlamına gelir. Bu terim "cennet bekçisi, cennetin muhafızı" olarak kabul edilir. Divan edebiyatında sevgilinin güzelliği, sevilenin lütfu ile anılmaktadır. Fuzûlî bir beyitte "Rıdvan" ı sevgiliyi övmek için söz konusu etmiştir. Bu beyitte vahdet-kesret vurgusu yapıldığı görülmektedir.

چون قدت ناید اگر سازد بدین عالم روان

هر نحالی را که رضوان در جنان می پرورد

G 178/5

*Cennet bekçisi Rıdvan cennet bahçesinde yetiştirdiği her fidanı bu âleme  
dökse (revân etse) içinden senin endamın gibi bir tane çıkmaz.*<sup>63</sup>

Beyitlerde huri adıyla da anılan melekler yine sevgilinin güzelliği açısından söz konusu edilmektedir.

هست باخلعت گلگون قدت ای حور سرشت

الهی کش قلم صنع بشنگرف نوشت

G 94/1

*Ey mayası hurilerden olan güzel, bu gül renkli elbise içinde senin endamın,  
Tanrının sanat kaleminin kırmızı has boya ile yazdığı elife benziyor.*<sup>64</sup>

گل بردی فضولی تحفه حوران بختی را

نکو رفتی کزین گلشن بداغ آن صنم رفتی

G 392/7

*Fuzûlî, bu gül bahçesinden göğsünde o güzelin aşkının dağı ile gittiğine çok  
iyi ettin. Zira cennet hurilerine hediye olarak bir gül götürdün.*<sup>65</sup>

<sup>62</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 39.

<sup>63</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 86.

<sup>64</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 50.

Görüldüğü üzere Fuzûlî'nin gazellerinde meleklerle dair söylenenler genel olarak onun güzelliğini övmek için bir teşbih unsuru olmaktadır. Beyitlerde “melek, ferişte, huri” olarak ele alınmıştır. Ayrıca cennetin bekçisi olarak bilinen Rıdvan beyitlerde tesadüf ettiğimiz meleklerdendir.

### 1.1.3. Kur'ân-ı Kerîm

Kitaplara iman, İslâm inanç esaslarından üçüncüsüdür. Bugün yeryüzünde ilâhî kitap vasfını taşıyan Allah kelâmı tek mukaddes kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir. O ilâhî vahiydir. Asıl ilâhî hüviyetini kaybetmeden on beş asırdır insanlığa hidâyet, ışık, ilim, iman kaynağı olmaktadır.

Divan şairlerinin kullandığı kaynakların en başında Kur'ân-ı Kerîm gelir. Kur'ân âyetlerini telmih yoluyla, mealen veya lafzen iktibas yoluyla bir şairin âyetlerden iktibas yapması, şiirlerini didaktik bir çehreye büründürür.<sup>66</sup> Fuzûlî'nin gazellerinde semâvi kitaplardan sadece Kur'ân-ı Kerîm geçmektedir.

Kur'ân, Hz. Muhammed'e indirilmiş olan son ilahî kitaptır. Vahiy yoluyla ve Cebrail aracılığıyla tüm insanlığa, kıyamete kadar bakî kalmak üzere gönderilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm Türk edebiyatında manzum ve mensur olarak kaleme alınmış eserlere sadece malzeme temin etmek, muhtevalarını zenginleştirip beslemekle kalmamış, bu eserlerin estetik teşekkülünde ve sanat değerinin ölçülmesinde de başvurulacak esasları belirlemiştir. Kur'ân Türk edebiyatının edebî sanatlarını, belâgat anlayışını temellendirmiştir.<sup>67</sup>

Semâvi kitapların sonuncusu olan Kur'ân, beyitlerde genellikle sevgilinin güzelliği, yüzü, yanakları, ayva tüyleri gibi unsurlara benzetme yoluyla işlenir. Fuzûlî gazellerinde Kur'ân-ı Kerîm için daha çok mushaf kelimesini zikreder. Mushaf, Kur'ân-ı Kerîm'in bir başka ismi olup Divan şiirinde; yüz, Hakk'ın nurunun tecelli ettiği yer olarak genel bir teşbih unsurudur. Umumiyetle güzellik mushafa

---

<sup>65</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Dîvanı*, 177.

<sup>66</sup> Muhammet Kuzubaş, “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur'ân: Fuzûlî'nin Gazelleri Örneğiyle”, *Diyanet İlmî Dergi* 39/3 (2003), 101-116.

<sup>67</sup> Mustafa Uzun, “Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2002), 26/414- 417.

benzetilir. Mushafta görülen tezyinat, harfler, harekeler, sureler, âyetler bu güzelliğin muhtelif unsurları olurlar.

ز خط بر مصحف حسنت فزونشد رغبت دلها

که با اعراب طفلان خوبتر خوانند قرآن را

G 11/6

*Güzelliğinin mushafı yüzünde ayva tüyleri (hat) belirince daha güzelleşti, gönüllerin ona rağbeti arttı. Zira çocuklar hareketli Kur'ânı daha güzel okurlar.*

فضولی صفحه جان را ز عکس دانه خالش

چنان پر کن که مطلق جانماد داغ هجران را

G 11/7

*Fuzûlî, onun yanağındaki benin aksi ile can sahifesini öyle doldur ki hicran dağına hiçbir yer kalmayın.*<sup>68</sup>

قرآن صفات جاه و جلال محمد است

احکام شرع شرح کمال محمد است

G 60/1

*Kur'ân Muhammed'in rütbe ve azametinin sıfatlarıdır. Şeriat hükümleri Muhammed'in kemalinin şerhidir.*<sup>69</sup>

حکم منع از مه رخسار جوانان نشدست

مگر آگه نه از معنی قرآن ای شیخ

G 125/2

*Gençlerin aya benzeyen yanaklarını temaşadan men edilmemiştir. Buna dair bir hüküm yoktur. Yoksa Kur'ân'ın manasından haberin yok mu ey şeyh?*<sup>70</sup>

<sup>68</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 15.

<sup>69</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 291.

<sup>70</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 63.

Hz. Peygamber'in Mi'racı ile Kur'ân-ı Kerîm'in indirilişi arasında anlamlar arası zıtlık kurarak sanatsal bir anlatımla şöyle bahseder:

کلام راست نزول از فلک تراست عروج

عیار قدر همین بس بمردم آگاه

G 369/3

*Kelâm (Kur'ân) gökten yere iniyor. Sen feleğe yükseliyorsun. Bu hal anlayan insana derecenin ne kadar ne kadar yüksek olduğunu kâfi derecede anlatır.*<sup>71</sup>

Âyet kelimesi “burhan, alamet, işaret, nişan, eser, delil, mucize” anlamlarına gelir. Hakk'ın zat ve isimlerinin mazharlarıdır. Kur'ân-ı Kerim'in her bir cümlesine verilen isimdir. Tasavvufta birbirinden farklı gibi görünen şeylerin hakikat gözüyle bir ve bütün olarak görünmesidir. Bunun sebebidir ki âyetler, Allah'ın sıfatları olmakla beraber, zâtının ayındırlar.<sup>72</sup> Divan şairleri Kur'ân-ı Kerim'den âyetleri telmih yoluyla veya iktibas yoluyla kullanarak, beytin anlamını kuvvetlendirmek, sanat yapmak suretiyle yararlanmışlardır. Âyetlerin beyitlerde ele alınışı, ibâreler ya da kelime halinde iktibas yoluyla. Bunun yanında âyetlere telmih yoluyla işaret edilir.

Fuzûlî “âyet” kelimesini bir beyitte şöyle kullanmıştır:

ز خط مصحف رخسار او ای دل مشو غافل

گر این آیت مسلمان ساخته آن نا مسلمانرا

G 36/6

*Onun yanağının mushafındaki yazıdan (ayva tüylerinden) ey gönül, gafil olma. Zira bu âyet o kafiri Müslüman etti.*<sup>73</sup>

Gazeller içerisinde birçok âyete işaretler görülmüştür. Bunlar şu şekildedir:

1. **İyyâke na'budü ve iyyâke nesteîn.** “Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.”<sup>74</sup>

<sup>71</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 167.

<sup>72</sup> Ethem Cebecioğlu, “Âyet”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 58.

<sup>73</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 25.

انت مسجودی و معبودی فلم اعد سواك

انت خلاقى ورزاقى ولم اعلم انا

G 1/5

*Ben sana secde ederim, sana ibadet ederim. Senden başkasına kulluk etmem. Beni yaratan, bana rızık veren sensin. Senden başka tanımam.*<sup>75</sup>

2. **Bismillahirrahmanirrahim.** “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adı ile.”<sup>76</sup>

باسمك اللهم يا فتاح ابواب لمنا

ياغنى الذات يا من فيه برهان الغنا

G 1/1

*Ey arzu ve ümit kapılarını açan Tanrım, eserime senin isminle başlıyorum. Ey zati her şeyden müstağni olan hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, kendisinde, her şeye sahip ve malik olmanın kemali olan Tanrı senin isminle başlıyorum.*<sup>77</sup>

3. **El-gâhû ‘alâ vechihî fertedde basîran...** “Müjdecî Yakup'a gelip, (Yûsuf'un gömleğini) yüzüne sürdüğünde, Yakup yeniden görmeye başladı ve “Ben, Allah tarafından sizin bilmediklerinizi biliyorum diye, size söylememiş miydim?” dedi.”<sup>78</sup>

كام من معنيست نى صورت ز يوسف طلعتان

من نه يعقوبم چه ذوق از بوى پير اهن مرا

G 31/5

*Yûsuf gibi güzellerden benim muradım ma'nadır; suret değil. Ben Yakup değilim. Gömlek kokusundan ne zevk duyarım.*<sup>79</sup>

<sup>74</sup> Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009) Fatihâ 1/5.

<sup>75</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 244.

<sup>76</sup> Fatihâ 1/1

<sup>77</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 10.

<sup>78</sup> Yûsuf 12/96

<sup>79</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 23.

4. ...ve *'alallahi felyetevekkeli'l-mu'minîn* “Eğer Allah size yardım ederse, artık sizi kimse yenemez. Eğer yardımsız bırakırsa, O’ndan sonra size yardım etmek kimin haddindedir? O halde inananlar ancak Allah’a dayansın!”<sup>80</sup>

فضولی بتوکل راه دشوارست بر مقصد

مده گر طالبی از دست دامان توکل را

G 13/7

*Fuzûlî, mütevekkil olmayan insan maksadına güç erişir. Eğer hakikate erişmek istiyorsan tevekkül eteğini elden bırakma.*<sup>81</sup>

5. *İnnî veccehtü vechiye lillezî fedara's-semavâti ve'l-arza hanîfen...* “Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.”<sup>82</sup>

ذوق وصلت دل از ساقی وساغر گذشت

شد خلیل خلوت خلّت زماه وخور گذشت

G 97/1

*Senin visalının zevkine eren gönül, saki ve kadehten vazgeçti. Muhabbet halvetinin sevgilisi İbrahim Peygamber olup ay ve güneşten vazgeçti.*<sup>83</sup>

6. *Lil melâiketi's cudû li âdeme feseceğû illâ iblîs...* “Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de iblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, iblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kafirlerden olmuştu.”<sup>84</sup>

میکند سجده بخاک سر کوی تو ملک

هر که خاک سر کویت نبود آدم نیست

G 81/3

*Senin diyarının toprağına melek secde eder. Kim o diyarın toprağı olmamışsa adam değildir.*<sup>85</sup>

<sup>80</sup> Âl-i İmrân 3/160

<sup>81</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 16.

<sup>82</sup> En'âm 6/79

<sup>83</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 52.

<sup>84</sup> Bakara 2/34



7. **İnneme'l-mesîhu 'îse'bnü meryeme rasûlullahi ve kelimetuhû el-kâhâ ilâ meryeme ve rûh...** “Ey kitap ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin...”<sup>86</sup>

از مسیحا نیست کم در روح بخش بوی گل

غنچه بهر آن مسیحا مریم آبستن است

G 98/5

Gül kokusu, ruh vermekte İsa'dan aşağı değildir. Gonca o Mesîhayı karnında taşıyan Meryemdir.<sup>87</sup>

8. **Ve izâ kazâ emran fe-innemâ yakûlü lehû kün fe yekûn** “Yüce Allah bir işi yapmayı isteyince ona yalnız “Ol” der, o da oluverir...”<sup>88</sup>

آن کاف و نون که اصل وجودست خلق را

کاف کمال و نون نوال محمد است

G 60/3

Yaratılmışların varlığının aslı olan o kâfî nun (kün) Muhammed'in kemalinin (kâf) ı ve nevalinin (nimetinin) nunudur.<sup>89</sup>

9. **Mâlikü'l-mülk...**“De ki mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin...”<sup>90</sup>

یا مفیض الجود یا فیاض اثار الوجود

یا قدیم الملک یامن لم یغیره الفنا

G 1/2

<sup>85</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 45.

<sup>86</sup> Nisâ 4/171

<sup>87</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 52.

<sup>88</sup> Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47; En'âm, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; Mü'min, 40/68.

<sup>89</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 35.

<sup>90</sup> Âl-i İmrân 3/26

*Ey insana ihsan feyzini veren, ey varlık eserlerini feyizli feyizli halk eden, ey mülkü kadîm olan Tanrı, fanilik seni hiçbir zaman değiştiremez.*<sup>91</sup>

10. **Kulnâ yâ nâru küinî berden ve selâmen ‘alâ ibrâhîm** “*Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!*”<sup>92</sup>

دل که سوزان بود خندان از رخ آن ماه شد

آنچنان کآتش گل از فیض خلیل الله شد

G 193/1

*Yanan gönül sevgilsinin ay gibi parlak yüzünü görünce sevindi, güldü. Nasıl ki ateş İbrahim Halilullah’ın feyziyle gül gülistanlık olmuştu.*<sup>93</sup>

11. **Fezkürûnî ezkurküm...** “*Beni anın ki ben de sizi anayım.*”<sup>94</sup>

همه دم ذکر لبث ورد زیانست مرا

هیچ جلاب جز اینم بدهان نیست لذیذ

G 199/2

*Her an senin dudağının zikrini dilime vird edinmişimdir. Bundan başka hiç bir gülbeşeker ağızıma lezzet vermiyor.*<sup>95</sup>

12. **În urîdu ille’l-islâha mesteda‘a’tu ve mâ tevfiķî illâ billah ‘aleyhi tevekkeltü ve ileyhi unîbu** “*... ben sade gücüm yettiği kadar ıslah istiyorum, muvaffakiyetim de Allah iledir, ben yalnız O’na dayandım ve ancak O’na yüz tutarım.*”<sup>96</sup>

در ره عشق بتانست رفیقم توفیق

غیر توفیق درین راه مرا نیست رفیق

G 236/1

<sup>91</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 10.

<sup>92</sup> Enbiyâ 21/69

<sup>93</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 93.

<sup>94</sup> Bakara 2/152

<sup>95</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 95.

<sup>96</sup> Hûd 11/88

Güzellerin aşkı yolunda benim yoldaşım Allah'ın tevfidir. Bu yolda ondan başka yoldaşım yoktur.<sup>97</sup>

13. **Vetevekkel ala'llah(i) ve kefâ billâhi vekîlâ** "... ve Allah'a tevekkül kıl ki vekîl olarak Allah yeter."<sup>98</sup>

توکل را فضولی کار فرما

مکن کاری بتدبیر و تأمل

G 249/7

Fuzuli, işini Allah'a bırak, mütevekkil ol, yapacağın işlerde öyle uzun uzadıya düşünüp taşınma.

بشرط صبر بر غم می توان یافت

گل مقصد ز گلزار توکل

G 249/6

Tevekkül gülzarından maksat gülü dermek için aşk ıstırabına dayanmak şarttır.<sup>99</sup>

14. **La takrabu's-salâte ve entüm sükârâ...** "Ey iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın..."<sup>100</sup>

فراغات داد از قرب نمازم غایت مستی

بحمدالله بیمن باده از تکلیف و ا رستم

G 268/1

Son derece sarhoş olduğum için namaza yaklaşamıyorum. Çok şükür şarabın uğuru ile dini tekliflerden kurtuldum.<sup>101</sup>

Kur'an-ı Kerîm'den yansımalar gördüğümüz beyitler bu şekildedir. Genel olarak peygamber kıssaları ve mucizeleri Allah'a dua ve niyazda bulunma hallerine örnekler, işaretler görmekteyiz.

<sup>97</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 111.

<sup>98</sup> Ahzâb 33/3; Nahl 16/42; Nahl 16/99; Zümer 39/38; Enfâl 8/2; Enfâl 8/49; Hûd 11/123; Talâk 65/3; Mümtehine 60/4.

<sup>99</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 116.

<sup>100</sup> Nisa 4/43.

<sup>101</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 125.

#### 1.1.4. Peygamberler

Peygamber kelimesi Farsça “haber getiren, haber veren” anlamına gelmektedir. Arapçadaki Resûl ve nebî kelimelerinin karşılığını bize vermektedir. Peygamberlere iman, inanç esaslarından biri olup peygamberler Allah’ın elçileri ve Allah’ın insanlar arasından seçtiği güzel ahlaklı örnek insanlardır.<sup>102</sup>

Peygamberlerin bir kısmı Kur’ân’da zikredilmekle birlikte bir kısmından hiç bahsedilmemiştir.<sup>103</sup> Kur’ân-ı Kerîm’de 25 peygamberin adı geçmektedir. Peygamberlerin ilki Hazreti Âdem, sonuncusu Hazreti Muhammed’dir. Allah, bütün nebî ve resûllere dinî-dünyevî konulara dair bilgileri ve buyrukları vahiy yoluyla bildirip, bunları insanlara tebliğ etmelerini emretmiş, onlar da aldıkları vahiylerin Allah’tan geldiğine dair zorunlu bilgiye sahip olmuştur.<sup>104</sup>

Fuzûlî’nin gazellerinde pek çok yerde peygamberlerle ilgili beyitlere tesadüf ediyoruz. Peygamberlerin mucizevi olayları ya da tarihte önem teşkil eden şahsiyetleri ile ilişkin konularda benzetme ve sevgiliye dair övgü konularında bahsi geçmektedir. Gazellerde geçen peygamberleri bu bölümde zikredeceğiz.

##### 1.1.4.1. Âdem

Âdem (as.) semâvi dinlere göre Allah’ın yeryüzündeki halifesi insan-ı kâmil; kâinattaki bütün hakikatleri kendisinde topladığı için *kevn-i camî ve ruh-ı âlem* denilen ve bütün ilâhî isimlerin ve sıfatların mazharı olan insandır.<sup>105</sup> Âdem kelimesi “mutlak insan” anlamına da gelmektedir. Bu yüzden başta Hz. Muhammed olmak üzere eşref-i mahlukât yani yaratılanların en şerefli olan insanın meydana gelişi için başlıca vasıta olarak gösterilir.

Fuzûlî, gazellerinde Âdem’e tesadüf ettiğimiz beyitlerde meleklerin secde etmesi, ilk insan olması veya övüleni meth etmek suretiyle geçmektedir. Âdem’in hususiyetle beyitlerde zikredilişinin sebebini Hz. Muhammed (sav.) i överek yaratılma sebebi olarak işlenmiştir. Bir beyitte şöyle anılmıştır:

<sup>102</sup> A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaid ve Kelam’a Giriş*, 172-185.

<sup>103</sup> Mü’min 40/78.

<sup>104</sup> Yûsuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257- 262.

<sup>105</sup> Süleyman Uludağ, “Âdem” *Tasavvuf Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 23.

زه فیض وجود از پرتو ذات تو عالم را

کمال قدر تو بر داشته از خاک آدم را

G 4/1

*Ne ulu Peygambersin ki âleme varlık feyzi senin zatının azametindedir. Kadr ü azametinin büyüklüğü Âdem'i topraktan kaldırmıştır.*<sup>106</sup>

Bir beyitte su ve çamurdan ilk insan olan Hz. Âdem'in yaratılışından bahsedilmektedir.

ساخت ترکیب ترا زجان ودل روزی که گشت

نقش پیوند قضا صورت نگار آب و گل

G 245/6

*Kaza ressamı suyu ve çamuru resmettiği gün (Âdem'i yarattığı gün) can ve gönlü bir araya getirip seni yaratmış.*<sup>107</sup>

Âdem insanlığın babası olduğu için kelime olarak “insan” anlamında da kullanıldığını söylemiştik, bu kullanıma bir beyitte örnek verecek olursak;

با خیال آن پری خو کرده ام ناصح برو

خوش نمی آید ملاقات بنی آدم مرا

G 39/2

*Ben, o perinin hayaline alışmışım. Ey, bana öğüt veren, işine git. Âdem oğlu ile karşılaşmak hoşuma gitmiyor.*<sup>108</sup>

#### 1.1.4.2. İbrahim

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz.İbrahim'in babasının Azer olduğu bilgisi verilmektedir.<sup>109</sup> Azer Babil hükümdarlarından Nemrud'un veziriydi. Putlara taptığı bilinen Nemrud zalim bir hükümdar olup o yıl doğan erkek çocuklarını öldürtüyordu.

<sup>106</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 11.

<sup>107</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 115.

<sup>108</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 26.

<sup>109</sup> En'am 6/74.

Nemrud'un azabından annesinin onu mağarada gizleyerek büyütmesiyle kurtulan İbrahim, yaratıcısının Allah olduğunu akl-i insanî ile anlamıştır.<sup>110</sup>

İbrahim (as.) nebîlerin büyüklerindedir. Diğer semavi kitaplarda da adı geçmekle birlikte Kur'ânda birçok yerde zikredilmektedir. Oğlu İsmail'i Allah'ın emriyle kurban ederken Allah tarafından gönderilen bir fidye ile İsmail'in kurtulduğu hakkındaki menkıbe meşhurdur.

Fuzûlî'nin gazellerinde Hz. İbrahim'in ateşe atılmasının yanında; Nemrud tarafından oluşu, atılış esnasında Cebrail'in gelip yardım teklif etmesi ve bunu Hz. İbrahim'in Tanrıdan başka kimseden yardım istemediğini söyleyerek reddedişi, ateşin gül bahçesi haline gelişi gibi hallerine atıf yaparak anmaktadır.

خلعت آل تو آن آتش ابراهیم است

که نجانست درو نزهت گلہای بحشت

G 94/3

*Senin bu al elbisen, içinde cennet güllerinin safası gizlenmiş İbrahim ateşidir.*<sup>111</sup>

دل کہ سوزان بود خندان از رخ آن ماه شد

آنچنان کآتش گل از فیض خلیل الله شد

G 193/1

*Yanan gönül sevgilisinin ay gibi parlak yüzünü görünce sevindi, güldü. Nasıl ki ateş İbrahim Halilullah'ın feyziyle gül gülistanlık olmuştu.*<sup>112</sup>

Halil sıfatıyla da zikredilen Hazreti İbrahim'in göklerin ve yerin yaratıcısına Allah'tan gelen ilim sayesinde dönmesi hadisesine dair beyit şu şekildedir:

ذوق و صلّت یافت دل از ساقی وساغر گذشت

شد خلیل خلوت خلّت زماه و خور گذشت

G 97/1

<sup>110</sup> En'âm 6/79.

<sup>111</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 50.

<sup>112</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 93.

*Senin visalinin zevkine eren gönül, saki ve kadehten vazgeçti. Muhabbet halvetinin sevgilisi olup ay ve güneşten vazgeçti.* <sup>113</sup>

### 1.1.4.3. Yakup

Yakup'un bir ismi de İsrâil'dir. Hz. İbrahim'in torunu, Hz. İshak'ın oğlu Hz. Yûsuf'un babasıdır. Yakup bilhassa beyitlerde Yûsuf'u arayışı ve anışıyla mütalaa edilir. Divan edebiyatında Yakup Peygamber, gam, hüznün ve firkatın timsalidir. Genellikle beyitlerde Yakup peygamberin, Yûsuf'a duyduğu özlemiyle işlendiği görülmektedir.

نیم یعقوب کز اغیار پرسم یوسف خود را

ز غیرت بلکه بویش هم ز بیراهن نمی خواهم

G 283/3

*Yakup değilim ki Yûsuf'umu başkalarından sorayım. Onu o kadar kıskanırım ki gömleğinden dahi kokusunu almak istemem.* <sup>114</sup>

مرد باید تا نیازارد ز خود معشوق را

بحر یوسف در زلیخا رأفت یعقوب نیست

G 87/3

*Mert lazımdır ki sevgili kendisinden incinmesin. Yûsuf'a karşı Züleyha'nın kalbinde Yakub'un şefkati yoktur.* <sup>115</sup>

Fuzûlî bir beytinde Hz. Yakup'un hüznüne kendi durumunu teşbih ederek şu şekilde dile getirmiştir:

نه من تنها شدم در عشق آن زیبا پسر محزون

درین بیت الحزن یعقوب هم دور از پسر مانده

G 373/5

<sup>113</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 52.

<sup>114</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 131.

<sup>115</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 47.

*O güzel sevgilinin aşkı ile yalnız ben mahzun olmadım. Bu beytî'l-hazende (bu Yakubun hüznün evinde) Yakup da oğlundan uzak düşmüştü.*<sup>116</sup>

#### 1.1.4.4. Yûsuf

Yûsuf peygamber edebiyatımızda güzellik timsâlidir. Fuzûlî'nin beyitlerinde de Yûsuf ismiyle işlenir ve hakim olan vasfı güzelliştir. İsrailoğulları peygamberlerinden Yâkup peygamberin oğludur.<sup>117</sup> Yûsuf kıssası Tevrat'ta ve Kur'ân'da ayrıntılı biçimde anlatılmakta, bu iki anlatım arasında büyük ölçüde benzerlik bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de diğer peygamberlere ait kıssalar farklı sûrelerde yer aldığı halde Yûsuf kıssası "ahsenü'l-kasas" nitelemesiyle tek bir surede nakledilmektedir.<sup>118</sup>

Divan şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biri Yûsuf'tur. Fuzûlî beyitlerinde hârikulâde güzelliği ile çok zaman sevgiliyi ona benzetir, hatta sevgili, Yûsuf-ı sâni (ikinci Yûsuf) olarak nitelenir. Bunun yanında karşılaştırma yaparak sevgilinin güzelliği övüldüğü görülmektedir.

تو ویسوف دو عزیزید که مقبول جهان

او زمانی شده است و تو زمانی شده

G 376/3

*Sen ile Yûsuf cihanın beğendiği iki azizsiniz ki o bir zaman devrini sürmüş;  
sen de bir zaman sürüyorsun.*<sup>119</sup>

از شرم رخت منزل یوسف شده چاهی

در روی زمین نیست برخسار تو ماهی

G 404/1

*Senin yüzünden utandığı için Yûsuf bir kuyuya girip oturdu. Yeryüzünde senin yanağın gibi bir ay yoktur.*<sup>120</sup>

<sup>116</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 559.

<sup>117</sup> İskender Pala, "Yûsuf", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), 483-484.

<sup>118</sup> Ömer Faruk Harman, "Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 44/1-5.

<sup>119</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 170.



کیست یوسف تا ترا مانند باشد در جمال

او مگر از جمله خیل و حشم باشد ترا

G 25/2

*Yûsuf kimdir ki güzellikte sana benzesin? Belki o, senin hizmetkârların, maiyetin arasında bulunabilir.*<sup>121</sup>

یوسف قرار قیمت خویش از زمانه یافت

ای در بی بحت تو از او احسنی مرا

G 37/3

*Yûsuf, kıymetinin derecesini zamanında buldu, gördü. Ey baha biçilemeyecek kadar değerli inci, sen bana ondan güzelsin.*<sup>122</sup>

Güzellik vasfı haricinde Yûsuf peygamber, Züleyha ile olan maceralarından, Yakup peygamberin gömleğinin kokusuna olan hassasiyetinden, yine Yakup peygamberin Hz. Yûsuf'a olan şefkatinden ve kardeşleriyle olan münasebetini ele alan beyitlerde şu şekilde geçmektedir.

هست شاهد بر جفاهای زلیخای هوا

یوسف گل را اکه چندین چاکا بر دامن است

G 98/6

*Gül Yûsuf'unun eteği niçin bu kadar parçalanmıştır; bilir misin? Aşk (hava) Züleyha'sının cefalarını gördüğü için.*<sup>123</sup>

اگر یار منی از غیر دامن کش که چون یوسف

گلی گز غیر دارد چاک در دامن نمی خواهم

G 283/2

<sup>120</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 182.

<sup>121</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 20.

<sup>122</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 26.

<sup>123</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 52.

*Eğer benim yârim isen ağyardan eteğini çek. Zira Yûsuf gibi eteği başkaları tarafından parçalanmış bir gül istemiyorum.*

مرد باید تا نیازارد ز خود معشوق را

بحر یوسف در زلیخا رأفت یعقوب نیست

G 87/3

*Mert lazımdır ki sevgili kendisinden incinmesin. Yûsuf'a karşı Züleyha'nın kalbinde Ya'kub'un şefkati yoktur.*<sup>124</sup>

چه حاجت شرح ببداد زلیخا پوسم از یوسف

چو او در عاشقی مردست یا نامرد مدانم

G 321/2

*Niçin Züleyha'nın ettiği cefayı Yûsuf'tan sorayım. Madem ki onun âşıklık hususunda merd veyahut namert olduğunu biliyorum.*<sup>125</sup>

در زخدانت دلم از قید نام و ننگک رست

مخلص یوسف ز یاران مخالف خواه شد

G 193/3

*Gönlüm senin çenenin sevimli çukurundan nam, şöhret, utanmak gibi kayıtlardan kurtuldu. Yûsuf'un kurtuluşu onun hakkında kötü fikirler besleyen arkadaşları yüzünden oldu.*<sup>126</sup>

#### **1.1.4.5. Eyyûb**

Hazreti Eyyûb siyer kitaplarında ve dini eserlerde birçok belalara sabrı, bedenine Allah tarafından musallat edilen hastalık ve bunlara tahammüldeki teslimiyeti ile zikredilmektedir. Şam tarafında birçok emlake sahip, Rahmet adında bir hanımı<sup>127</sup> ve birçok oğlu olan, iyiliksever bir peygamberken malını ve oğullarını

<sup>124</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 47.

<sup>125</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 147.

<sup>126</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 93.

<sup>127</sup> Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa*, hzr. Mahir İz (İstanbul: Kültür Yayınları, 1972), 18-19.

kaybetti. Çok şiddetli bir hastalıkla birlikte bunlara sabır gösterip ibadetinden geri durmamıştır. Eyyûb (as.) kurtlanacak kadar ilerleyen hastalığından ayağının altından çıkan su ile şifa bulmuştur.

Sabrı ve ibadeti bir an bile bırakmayan Eyyûb (as.)’a Allah yeniden mal-mülk ve evlat verdi. Sağlığı yerine gelen Eyüp, Havran ve Basaniye halkına peygamber olarak gönderilmiştir ve İbrahim şeriatıyla amel etmiştir.<sup>128</sup>

Edebiyatta başına gelenlere sabrı ve ibadetinden geri durmayışı ile örnek bir şahsiyet olarak geçer. Fuzûlî Eyüp peygamberin sabrı ile kendi sabrını karşılaştırarak bir beyitte şu şekilde geçmektedir:

شد دلم صد پاره ناوردم شکایت بر زبان

مهنّت و صبری که در من هست در ایوب نیست

G 87/4

*Gönlüm yüz parça oldu, ağzımı açıp bir şikâyet etmedim. Bende olan sabır Eyüp peygamberde yoktur.*<sup>129</sup>

#### 1.1.4.6. Musa

Hz. Musa İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Dünyaya gelişinden itibaren Firavunla mücadelesi ve birçok mucize ve kıssaları edebiyatımıza girmiş yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Divan edebiyatında Allah ile konuşması, ejderha olabilen asası, Yed-i Beyza’sı, Firavunu suda boğması yönünden ele alınır. Fuzûlî, gazellerinde Hz. Musa’dan ismen bahsetmemektedir. Ancak Hz. Musa’ya peygamberliğin ihsan edildiği yer olan “eymen vadisi” ifadesi geçmektedir. Vâdî-i eymen Musa peygamberin Tur dağında Allah’ın tecellisine mazhar olduğu yerdir.<sup>130</sup> Kur’ân-ı Kerîm’de Vadi-yi Tuva ismiyle anılır.<sup>131</sup>

<sup>128</sup> Pala, “Eyüp”, 143-144.

<sup>129</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 47.

<sup>130</sup> Ferit Devellioğlu, “Vadi-i eymen”, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2015), 279.

<sup>131</sup> Tâ-Hâ 20/12

Arap harfleriyle yazıldığında îmân (ایمان) kelimesinin ilk elifi (ا)gemi okuna, ikinci elifi de Eymen Vadisi saadetinde Tevhîd ağacına benzetilir. Eymen Vâdisi, Hz. Musa'ya peygamberliğin ihsan edildiği vadidir. Tevhid ağacı da İlâhî tecellinin gerçekleştiği ağaçtır. Buna göre gayb ve şehadet deryasında yol alabilmek için ok gibi doğru iman gerektiği ve imanla müşerref olan bir kişinin Eymen Vadisi'nde tevhid ağacından tecelli bulacağı ifade edilir.<sup>132</sup>

Bu husustaki beyit şu şekildedir:

می جهد آتشم از دل همه شب در کویت

ز آتش دل شجر وادی ایمن شده ام

G 253/5

*Her gece senin diyarında gönlümden ateşler saçılıyor. Gönül ateşinden Eymen vadisinin ağacı olmuşum.*<sup>133</sup>

#### 1.1.4.7. Hızır

Hızır (as.) peygamberlerden Hazreti Nuh'un soyundan olup Belyâ ibn-i Malkan isimli şahıs idi.<sup>134</sup> Rivayet edildiğine göre orduda vazifeliyken ordunun kumandanı tarafından askere su aramak üzere gönderilmiş ve ab-ı hayat denilen hayat kaynağı ile karşılaşmış bu sudan içerek ölmezliğe kavuşan bir peygamberdir.<sup>135</sup> Kelime olarak “yeşillik, yeşerme, tazelik” anlamlarına gelmesi onun gezdiği yerlerin yeşermesi inancından doğmuştur.

Hızır, Divan edebiyatında hakkında anlatılan özellikler dolayısıyla sık sık zikredilir. Sevgilinin onu andıran özellikleri olup ayva tüyleri Hızır'a benzetilir ve sevgili ondan üstün tutularak mübalağa yapılır. Tasavvufta Hızır, ilm-i ledün (ilâhî sırlar bilgisi)nden kinâyedir. Yürek ferahlığını bildirir.<sup>136</sup>

<sup>132</sup> Gökhan Bilgiç, “Şifâyî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl Adlı Eserinde Harflerle İlgili Teşbihler Sistemi” *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* (Nevşehir, 2019), 142-165.

<sup>133</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 118.

<sup>134</sup> Muhiyyiddîn ibn'ül Arabî, *El-Futûhât El-Mekkiyye*, Ankara 1990, 79-84.

<sup>135</sup> Kehf 18/60-82.

<sup>136</sup> Pala, “Hızır”, 204-205.

Şairin beyitlerinde daha çok ab-ı hayat ile birlikte geçen Hızır, yolunu bulmak hususunda yardım talep etme ve sevgiliye kurban olma gibi betimlemeler ile geçmektedir:

خضر می گویند بر سر چشمه دست راه

قطره گویا چکیده جای از پیمانہ ام

G 281/2

*Derler ki Hızır, bir kaynak başına varabilmiştir (ab-ı hayatı bulmuştur). Sanki kadehinden bir damla bir yere sızmış. Hızır da oraya vasıl olmuş.*<sup>137</sup>

نیستم از خاک پای او فضولی بخبر

خضر وقتم ره بآب زند گانی می برم

G 301/7

*Fuzûlî, onun ayağının toprağından bihaber değilim, onun nerede olduğunu bilmiyorum. Ben zamanın Hızırıyım. Ab-ı hayatın yolunu bilirim.*<sup>138</sup>

خضر گویند بقا یافت مگر

کشته غمزه جادوی تو شد

G 194/6

*Diyorlar ki Hızır bekaya erişti. Yoksa senin büyüleyen yan bakışına mı kurban oldu?*<sup>139</sup>

Fuzûlî bir beyitte Hızır'dan yolunu bulmak için yardım talep etmektedir:

گم شدم در طلب کعبه مکسود ای خضر

بنم گم شده راهی بنما بحر خدا

G 38/5

<sup>137</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 130.

<sup>138</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 139.

<sup>139</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 93.

*Ey Hızır, maksut kâbesini ararken yolumu kaybettim. Allah aşkına ben yolunu şaşırmaşa bir yol göster.*<sup>140</sup>

#### 1.1.4.8. İskender

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Zülkarneyn ile birlikte anılır.<sup>141</sup> Maceraları ve yaşadıkları bölge bakımından aralarında benzerlik bulunan İskender'in hayatı İslâmî edebiyatta destâni-efsânevî tarzda yer almıştır. İskender edebî metinler ve divan şiiri mazmunları içinde daha çok tenâsüp ve telmih sanatları vasıtasıyla sık sık söz konusu edilir. Divan şiirinde övülen kişilerin İskender'e benzetilmesi yaygın olan bir husustur.<sup>142</sup> Edebiyatta âb-ı hayat, İskender ve zulamât imajlarının kopmaz bir parçasıdır. Fuzûlî bir beyitte ab-ı hayatı söz konusu ederek İskender'e atıf yapmıştır.

مظهر سر حق و آیینہ گیتی نما

جز می صاف و رخ زیبا نمی دانیم ما

G 46/6

*Bizce Allah'ın sırrı ancak güzel yüzde tecelli eder. Dünyayı gösteren ayine (İskender'in ayinesi) de ancak saf şaraptır. Bizim bildiğimiz budur.*<sup>143</sup>

#### 1.1.4.9. İsâ

Hiz. İsâ Türk edebiyatında dünyaya gelişinden başlayarak sahip olduğu beşerî vasıfları ve peygamberliğinin çeşitli yönleriyle ele alınmış büyük peygamberlerden biridir. Divan edebiyatında Hiz. İsâ ile ilgili olarak zikredilen mazmunların büyük bir kısmı beşerî planda ele alınmış ve onun çeşitli vasıfları sevgiliyi, dudağını, nefesini ve sözlerini, şairin övdüğü kişileri daha iyi anlatması için kullanılmıştır.<sup>144</sup> İsâ dört büyük kitaptan İncil'in indirildiği peygamberdir.

Divan şiirinde “Mesîh, Mesîha, Rûhullah, Rûhu'l-Kudüs, İbn-Meryem gibi sıfatlarla zikredilir. Hiz. İsâ'nın söz konusu edildiği örneklere baktığımızda şairlerin

<sup>140</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 26.

<sup>141</sup> Kehf 18/83-90

<sup>142</sup> İsmail Ünver, “İskender”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/557-559.

<sup>143</sup> Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 30.

<sup>144</sup> Mustafa Uzun, “İsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/ 473-475.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Îsâ ile ilgili bilgilere genelde bağlı kaldıkları görülür.<sup>145</sup> Fuzûlî, Îsâ peygamberi Mesîh, Mesîha adı altında işlediği görülmektedir. Bunun yanında ölüleri diriltme yani hayat verme mucizesi ile anılır. Onunla birlikte, daima bir hayat emaresi veya hayat verme düşüncesiyle nefes unsuru olmak üzere çeşitli kelimeler altında zikredilmiştir. Bu yönlerden şairin sevgilisini veya peygamberi övdüğü yerlerde de ele alınmaktadır.

Hz. Îsâ'nın söz konusu edildiği beyitler şu şekildedir:

از مسیحا نیست کم در روح بخش بوی گل

غنچه بهر آن مسیحا مریم آبستن است

G 98/5

*Gül kokusu, ruh vermekte Îsâ'dan aşağı değildir. Gonca o Mesîhayı karnında taşıyan Meryemdir.*<sup>146</sup>

می کنی ضر عشق آن ترسا ز مردن منع من

گر مسیحا بی تو ای همدم نمی خواهم ترا

G 12/6

*O Hıristiyan güzelin aşkı uğrunda ölmekten beni menediyorsun. Ey arkadaş, hazreti Îsâ dahi olsan seni istemiyorum.*<sup>147</sup>

رشک رخسار تو زد بتکده ها را برهم

آه من غلغله در گوش مسیحا انداخت

G 92/4

*Yanağının hasedi puthaneleri perişan etti. Benim ahım Îsâ'nın kulağına velvele saldı.*<sup>148</sup>

<sup>145</sup> Abdulkhakim Koçin, "Divan Şiirinde Hz. Îsâ", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/19 (2009), 69-104.

<sup>146</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 52.

<sup>147</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 15.

<sup>148</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 50.

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa'nın göğe çekilme hadisesinde üzerinde maddî âlemden bir unsur bulunduğu için dördüncü felekte kalışı ile anılır. Bir beyitte bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'i övmek maksadıyla Hz. İsa'nın dördüncü gökte kalışından bahsedilmektedir.

عیار ارتفاع منزلت در راه قرب حق

ترا عرش است چرخ چارمین عیسی مریم را

G 4/5

*Allah'a yakınlıkta senin derecenin yüksekliğini şu bize gösterir: İsa, dördüncü göğe kadar çıkabilmiştir. Sen arşa yükselmişsin.*<sup>149</sup>

Beyitlerde hayat emaresiyle veya hayat hassası olması düşüncesiyle nefes unsuru çeşitli kelimeler altında zikredilir:

گرت هو است که فیض مسیح دریابی

حیات بخش حدیثی از آن دهن بشنو

G 367/4

*Eğer Hazreti İsa'nın feyzine erişmek istiyorsan, o ağızdan hayat veren bir söz dinle.*<sup>150</sup>

عزلتی دارم که در خلوت سرای بیکسی

با مسیحا هم نمی خواهم که باشم هم نفس

G 213/4

*İnsanlardan öyle çekilmişim ki, yalnız bulunduğum köşemde İsa ile dahi arkadaş (hemnefes) olmak istemem.*<sup>151</sup>

زنده آب حیات و دم عیسی سحل است

زنده آنست که او اشکی و آهی دارد

G 169/5

<sup>149</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 12.

<sup>150</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 166.

<sup>151</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 101.



*Ab-ı hayat ile, İsâ'nın nefesi ile dirilmek kolaydır. Asıl diri gözyaşı dökene ve ah edendir.*<sup>152</sup>

Bunun dışında Hz. İsâ feleklerle birlikte anılır:

توسایه بر زمین انداختی یا دید خورشیدت

ترا در بر گرفت و بر زمین انداخت عیسا را

G 6/5

*Ya sen gölgeni yere saldın; yahut güneş, güzelliğini görür görmez seni kucağına alıp İsâ'yı yere attı.*<sup>153</sup>

چون مسیحا می تواند پای بر گردون نهد

هر که اورا هر چه پیش آمد چوسوزن در گذشت

G 97/3

*Her önüne gelen manii iğne gibi delip geçen, Mesîha gibi ayağını feleğin üzerine basar. (feleği ayağının altına alır)*<sup>154</sup>

#### 1.1.4.10. Muhammed

Hazreti Muhammed peygamberlerin sonuncusudur. Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerin hepsi esas olarak Hz. Muhammed'in getirdiği din üzerine gönderilmişlerdir. Hepsi tevhit ta'lim etmişlerdir. Hazreti İsâ dahi kıyamette Hazreti Muhammed'in şeriatı içinde olacaktır. Mehdî, Hazreti İsâ'dır. İslâm Âdem'den beri gelen peygamberlerin sonu olan Hazreti Muhammed şeriatında kemâlini bulmuştur. Diğer peygamberler Muhammed denizinin dalgalarıdır. Hepsi dalgalar gibi kaybolacak, İslâm kıyamete kadar devam edecektir.<sup>155</sup>

Divan edebiyatında geleneğe bağlı olan şairler eserlerinde onun hakkında na'lar yazmışlar. Hayatı savaşları ve mücadeleleri birçok esere konu olmuştur. Her Müslümanın Hz. Muhammed hakkında bilmesi gerekenleri şâirler de ele almış, böylece dini tasavvufî edebiyatımızı zenginleştirmişlerdir. Varlığın ilki Hz. Muhammed'dir. Cihan güzelliğinin tecellisidir. İnsanların efendisi, ezel ve ebedin

<sup>152</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 82.

<sup>153</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 12.

<sup>154</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 52.

<sup>155</sup> Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), 136-137.

tek hâkimidir. İncil onun gelişini haber vermiştir. Ondan daha üstün şefaatçi yoktur. Onun ümmeti olmakla Müslümanlar övünür. Onun vasıflarını hakkıyla kimsecikler övemez, bitiremez, anlatamaz. O, peygamberlerin imamıdır. Birçok mucizeler göstermiştir. Ebu'l-Kasım, Resûl-i Emîn'dir. Zatiyla âlem şeref bulmuştur. Şeytan onun kılığına giremez. Edebiyatta bütün özellikleriyle konu edinilir.

Fuzûlî'nin gazellerinde en çok anılan peygamberdir. Divanda yedi gazel Hz. Peygamber'i meth maksatlı ele alınmış bunun yanında bazı beyitlerde adı zikredilmiştir. Onun geçtiği beyitlerde hep ona kavuşmak arzusu vardır. O Allah'ın en sevgili kulu ve peygamberi, peygamberlerin sonuncusu ve en üstünü, insanların efendisi ve en üstünüdür. Bütün kâinat ve insanlar için yaratılma sebebidir. Bütün cihan onun güzelliğinin tecellisidir. Ümmetine Hakk'ın rahmetini armağan etmiş, en büyük şefaatçi olmuştur. Peygamberlerin mucizeleri onun lütfu ve keremi sayesinde. Gazelerde bu konular bağlamında anılan Hz. Peygamber için yedi gazelin na't türüne uygun olarak ele alındığını tespit ettik.<sup>156</sup> Bunların arasında nebî redifli bir gazel şu şekildedir:

غیر از درت پناه نداریم یا نبی

جز تو امیدگاه نداریم یا نبی

G 379/1

*Senin kapından başka sığınacak yerimiz yoktur ya Nebî; senden başka ümit yerimiz yoktur, ya Nebî.*

تا برده ایم سوی تو ره جز طریق تو

رویی نهیچ راه نداریم یا نبی

G 379/2

*Ey peygamberimiz, senin yolunu bulduğumuz andan beri hiçbir yola yönelmemişsizdir.*

<sup>156</sup> Fuzûlî, *Farsça Divan*, thk. Hasibe Mazioğlu, G 4- G 60- G 61-G 358- G 359- G 369- G 379.

بهر ظهور لطف عمیمت وسیله

غیر از فغان و آه نداریم یا نبی

G 379/3

*Senin herkese şamil olan lûtfunu elde etmek için fîgan ve ahdan başka hiçbir vesileye malik değiliz ya Nebî.*

روز جزا تویی چو شفیع گناه ما

اندیشه از گناه نداریم یا نبی

G 379/4

*Ceza gününde sen bize şefaatt ettikten sonra günahattan hiçbir endişemiz yoktur ya Nebî.*

در امر ونهی هرچه بما حکم کرده

حق است و اشتباه نداریم یا نبی

G 379/5

*Ya Nebî! Bize ne emrettin, ne nehyettin ise hepsi haktır. Bunda hiç şüphe yoktur.*

بر لطف تست تکیه نه بر طاعتی که ما

داریم گاه نداریم یا نبی

G 379/6

*Ya Nebî! Senin lütfuna güveniyoruz, yoksa ara sıra ettiğimiz ibadete değil.*

ملك وجود منتظم از فیض عدل تست

غیر از تو پادشاه نداریم یا نبی

G 379/7

*Varlık mülkü, senin adaletinin feyzi ile düzenlenmiştir. Senden başka bir padişahımız yoktur ya Nebî.*

بستت جر مهائ فصولی زبان ما

غیر از تو عذر خواه نداریم یا نبی

G 379/8

*Fuzûlî'nin günahları bizim dilimizi bağlamıştır. Senden başka özür dileyecek kimsemiz yoktur ya Nebî.*<sup>157</sup>

Âlemdeki her şeyi Hakk'ın tecellisi olarak gören Fuzûlî, aşk ile hemhal olmuş beyitlerinde aşkı işlemiştir. Fuzûlî'deki aşkın karşılığını bulmak istediğimizde karşımıza farklı yorumlar çıkacaktır. Ama şunu söyleyebiliriz ki Fuzûlî deki aşkın mahiyetinin önemli bir kısmını Hz. Peygamber oluşturur.<sup>158</sup> Fuzûlî, kâinatın, insan içinden Hz. Muhammed'in zuhur etmesi için yaratılması inancından hareketle *Levlâke levlâke lema halaktü'l-eflak* hadisi kudsîsine istanaden gazelde Hz. Muhammed'in sıfatlarına işaretler görülmektedir. Söz konusu gazelde Kur'ân-ı Azimüşşân'ın hikmetinden bahsederek şu şekilde kaleme almıştır.

قر آن صفات جاه و جلال محمد است

احکام شرع شرح کمال محمد است

G 60/1

*Kur'ân Muhammed'in rütbe ve azametinin sıfatlarıdır. Şeriat hükümleri Muhammed'in kemalinin şerhidir.*

اخبار انبیا که سراسر شنیده

یک بیان حسن خصال محمد است

G 60/2

*Peygamberlerin baştanbaşa dinlediğin kıssaların, teker teker Muhammed'in güzel huylarını beyan eder.*

<sup>157</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 171.

<sup>158</sup> Ahmet Arı, "Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Hz. Peygamber", *II. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Nisan 1999), 165-172.

آن کاف و نون که اصل و جدوست خلق را

کاف کمال و نون نوال محمد است

G 61/3

*Yaratılmışların varlığının aslı olan o kâf u nun (kün) Muahmmmed'in kemâlinin (kâf) ı ve nevalinin (nimetinin) nunudur.*

مدّی که بر سر الف آدمست تاج

مضمون میم و معنی دال محمد است

G 61/4

*(Âdem) kelimesinin elifinin üstünde tac olan (med) Muhammed'in mim ve dalının mânasıdır.*

زیب صحیفه ازل و نسخه ابد

از نقطهای دانه خال محمد است

G 61/5

*Ezel sahifesinin ve ebed nüshasının süsü Muhammed'in beninin danesinin noktalarındadır.*

سیاح درک باصره عقل کی رسد

جای که جلوه گاه جمال محمد است

G 61/6

*Muhammed'in güzelliğinin (cemalinin) tecelli ettiği yerlere idrak seyyahı ve akıl gözü erişebilir mi?*

از دور نیست کار فضولی بانتظام

از دولت محمد و آل محمد است

G 61/7

*Fuzûlî'nin işini böyle iyi şekilde yürüten, düzelten devran değildir. Muhammed ve onun âlu evladının sayesinde onun işi düzgün gidiyor.*<sup>159</sup>

Mi'rac hiçbir insanın erişemeyeceği yüce bir makamdır. Bu makama sadece Hz. Peygamber erişmiştir. Fuzûlî, beyitlerinde Mi'rac hadisesini Hz. Peygamber'in methini yapmak için şu şekilde ele almıştır:

شب معراج تعظیم تو ثابت گشته بر انجم

بچرخ آورده ذوق پای بوست عرش اعظم را

G 4/2

*Mi'rac gecesi, yıldızların sana ne kadar hürmet ve tazim gösterdiklerini ispat eder. Arş-ı azam senin ayağını öpmek zevkine ermiştir. Ve bu zevk ile raks etmektedir.*<sup>160</sup>

Mi'rac “yukarı çıkmak, yükselmek” anlamına gelen Hz. Peygamber'in Allah'la görüşmesi olayına verilen isimdir. Mi'rac ruhun yükselişi ve manevî yolculuk şeklinde tasvir edilir. Buna “uruç- hubut, suud-nüzul yani çıkış-iniş denir.”<sup>161</sup> Bu yolculuk insanın bilgi hududunu aşan gayb âleminde cereyan etmiştir. Beyitlerde mi'rac, âşığın, sevilenin, huzuruna çıkması şeklinde işlenir.

Fuzûlî beyitlerde mi'rac mucizesini anlatırken Hz. Peygamber'in methini yapmıştır. Mi'rac hiç kimsenin erişemeyeceği yüce bir makamdır. Bu makama sadece Hz. Peygamber erişmiştir:

رخت کرده شب معراج را از روز روشنتر

زاشحب بگذرانده عزم اقبال تو ادهم را

G 4/3

*Senin didarın mi'rac gecesini gündüzden daha aydınlık etmiş. İleriye sürdüğün devlet ve ikbal atı( edhem yağız at, gece) kır atı (eşheb, gündüz)geride bırakmıştır.*

<sup>159</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 36.

<sup>160</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 11.

<sup>161</sup> Uludağ, “Mi'rac”, 250.

نباشد هیچ صاحب وحی را توفیق معراجت

حریم قرب او ادنا مشخص کره محرم را

G 4/4

*Hiçbir vahiy sahibine (peygambere) senin gibi mi'rac muvaffakiyeti nasip olmamıştır. (ev edna) yakınlığının harimi, Allah'a mahrem kimdir, onu tanır.*<sup>162</sup>

Hz. Muhammed için yazılan diğer bir gazelde “şakkü'l-kamer” mucizesi geçmektedir.

شگاف ماه ز انگشت تست یا در سیر

میان دایره مه فکند رخشن تو راه

G 369/2

*Ay senin parmağınla mı ikiye ayrıldı; yoksa atın felekte dolaşırken ayın dairesi içine mi girip onu ikiye böldü.*

کمال قدر همین بس که وقت عرض کامل

زکسر ماه تمامت فزود رتبه جاه

G 369/5

*Yalnız şuna bak da kadr ü kıymetinin kemalini gör. Sen kemalini gösterdiğin zaman mevkiinin derecesi on dört günlük ayı parçalamakla arttı.*<sup>163</sup>

### 1.1.5. Ehl-i Beyt

#### 1.1.5.1. Ali

Ali b. Ebî Talîb, Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsüdür. Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadıdır. Anne ve baba tarafından Peygamber soyuyla birleşir. Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir. 9-11 yaşlarında İslâm'ı

<sup>162</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 12.

<sup>163</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 167.

kabul ettiği ve yüzünü hiç puta döndürmediği için “Kerremallahu veche” diye tâzim edilir.<sup>164</sup>

Fuzûlî gazellerinde Hz. Ali’yi en çok Murtezâ adı ile anmaktadır. Hz. Muhammed Tebük muhârebesine giderken Ali’yi Medine’de vekîl bırakmış. Ali, “Beni kadınlarla çocuklara halîfe tayin ettin” demiş. Muhammed de “ Ya Ali! Mûsâ’ya göre Hârûn ne rütbede ise bana göre de sen o rütbedesin. Şu farkla ki benden sonra peygamber gelmeyecektir. Buna râzı değil misin?” deyince Ali râzıyallahu demiş. Bundan sonra kendisine Raziyallahu mânâsına Murtezâ denilmiştir.<sup>165</sup> Bu lakabı daha çok mersiyelerde kullanılmakla birlikte beyitlerde bu isimle adı geçmektedir.

Fuzûlî Hazreti Ali’ye karşı büyük bir muhabbet beslemektedir. Peygamber Efendimiz (sav)’in Ali hakkında söylediği bütün sözleri sayarak Ali’nin manevî mertebesinin yüceliğini belirtir.<sup>166</sup> Şairin otuz dört Farsça kasidesinden on üçünde Hz. Ali için çeşitli övgülere yer verilmektedir. Bu kasidelerden bazıları tamamen Hz. Ali methiyesidir. Fuzûlî, Hz. Ali’yi daha çok kasideler bölümünde övmüşse de gazeller arasında da onu metheden bir gazel ve bazı beyitler yer almaktadır.<sup>167</sup> Fuzûlî beyitlerinde ona dair beslediği sevgiyi anlatarak onun lütfundan medet umar, himmetinden ümit ederek beyitlerinde ele almaktadır.

Murtaza Ali redifli gazel şu şekildedir:

ورد منست نام تو یا مرتضی علی

من کیستم غلام تو یا مرتضی علی

G 386/1

*Ya Murtaza Ali, ben senin adını vird edinmişimdir. Ben kimim, senin bir kölen ya Murtaza Ali.*

<sup>164</sup> Pala, “Ali”, 18-19.

<sup>165</sup> Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü “Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı”* (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2014), 54-55.

<sup>166</sup> Hasibe Mazıoğlu, “Fuzûlî’nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, 101-155.

<sup>167</sup> Geniş bilgi için bk. : Alim Yıldız, “Fuzûlî’ye Göre Hz. Ali”, *Hazreti Ali -Sempozyum Bildirileri* (İzmir: DEÜ. İlahiyat Fakültesi, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı İzmir İl Müftülüğü İşbirliğiyle Düzenlenen, 2009), 385-396.



شکر خدا که سایه فکند است بر سرم

اقبال مستدام تو یا مرتضی علی

G 386/2

*Allah'a şükrolsun ki senin devamlı ikbalin benim başıma gölge salmıştır, Ya Murtaza Ali.*

هر حکمتی که هست کلام مجید را

درج است در کلام تو یا مرتضی علی

G 386/3

*Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olan her hikmet senin kelimünde münderiştir, Ya Murtaza Ali.*

بحر نجات بر همه چون طاعت خدا

فرض است احترام تو یا مرتضی علی

G 386/4

*Azaptan kurtulmak için sana hürmet, Allah'a ibadet gibi her ferde vâciptir Ya Murtaza Ali.*

مانند کعبه معبد انس و ملائک است

هر جا بود مقام تو یا مرتضی علی

G 386/5

*Senin makamın her nerede ise orası Kâbe gibi insanların, meleklerin mâbedidir Ya Murtaza Ali.*

در هر غرض که می طلبد از فلک کسی

شرط است اهتمام تو یا مرتضی علی

G 386/6

*Felekten bir şey isteyenin, onu elde etmesi için senin himmetin şarttır Ya Murtaza Ali.*

هر لحظه می رسد به فضولی هزار فیض

*Ya Murtaza Ali. Senin herkese açık olan lûtf sofrandan Fuzûlî'ye her lâhza bir fayız erişiyor.*<sup>168</sup>

Fuzûlî Hz. Ali'yi bu gazel haricinde bir beyitte de şâh-ı velâyet olarak zikretmektedir.

فضولی از همه خلق گشته نومید

بلطف شاه ولایت امیدوارم وبس

*Fuzûlî, bütün insanlardan ümidini kesmişsin (kesmişim olacak). Ancak Şahı Velâyet (Hazreti Ali)'nin lûtfuna ümit bağlamışım o kadar.*<sup>169</sup>

### 1.1.5.2. Hüseyin

Hız. Hüseyin, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın oğlu ve Peygamberimizin torunudur. On iki imamın üçüncüsü olarak bilinir ve ehl-i beytin beşincisidir. İslâmiyet içerisinde özellikle Şiiliğin mezhep kabul edildiği yerlerde pek çok müellif tarafında *Maktel-i Hüseyin*'ler kaleme alınmıştır. "*Maktel-i Hüseyin*" Hz. Hüseyin'in Kerbela da şehit edilışini anlatan bir mersiye çeşididir.<sup>170</sup> Gerek *Maktel-i Hüseyin*'lerde gerekse aynı konu için ele alınan eserlerde Hz. Hüseyin ve diğer Kerbalâ şehitleri için mersiyeler yazılmıştır.<sup>171</sup> Genellikle hüzünlü bir üslupla anlatılan bu tarz eserler Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında önemli bir yeri vardır.

Fuzûlî Türkçe ve Farsça divanlarında Hz. Ali ile birlikte Hz. Hüseyin'i övmüştür. Hususiyetle bu konudaki methlerini daha çok kasideler bölümünde kaleme almıştır. Gazellerde Hz. Hüseyin'e dair bir gazel yer almaktadır. Bu gazelde Hz.

<sup>168</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 174.

<sup>169</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 101.

<sup>170</sup> Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebi Türler ve Tarzlar* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2007), 136-143.

<sup>171</sup> İlyas Üzüm, "Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/521-524.

Hüseyin'in arkasından yas tutar; Onun makamına ulaşmak isteyen, hasret içindeki bir âşık söz konusudur. Bu konuda ele alınan gazel şu şekildedir:

پی ماتم میان انجمن ای ماه جاکردی

ز غیرت باز بر من شحر را ماتم سرا کردی

G 383/1

*Ay yüzlü sevgilim, muharrem matem merasiminde bulunmak için meclise geldin. Seni o kadar kıskandım ki bütün şehir benim için matem evi kesildi.*

مرا گفتمی مکن افغان که فردا خواهمت کشتن

شب قتلست منعم از فغان کردن چرا کردی

G 383/2

*Bana ağlama, feryat etme yarın seni öldüreceğim, dedin. Katil (Hazreti Hüseyin'in öldürdüğü gece) gecesidir. Niçin beni feryattan men'ettin?*

چه بود از خاک آن در دور کردی کشتگان را

شحیدان را چرا بیرون ز خاک کربلا کردی

G 383/3

*Öldürdüğün âşıkları, ne oldu ki, kapıdan uzaklaştırdın. Şehitleri Kербela toprağından niye çıkardın?*

ز دی در رنگ ماتم گاه بر سر گاه بر سینه

رساندی ظلم تا حدی که بر خود هم جفا کردی

G 383/4

*Matem tutarak kâh başına, kâh göğsüne vurdun, döğündün. Zulmü kendine bile ceфа edecek dereceye vardırđın.*

شدی عاشوریان را شمع محفل چون نمیرم من

چه باشد بحتر از مردن تو چون میل عزا کردی

G 383/5

*Muharrem matemini tutanların meclisine şem' oldun; ben nasıl ölmem?  
Matemini tutacak sen olduktan sonra ölmekten daha iyi bir şey var mıdır?*

بگریه آب دادی سبزۀ خاک شهیدان را

اسیران بلا را کشته تیغ وفا کردی

G 383/6

*Şehitlerin toprağında yetişen çimenleri gözyaşınla suladın. Belaya esir  
olanları vefa kılıcı ile öldürdün.*

فضولی در ره او کشته تیغ جفا گشتی

عفاک الله شحید کربلا را اقتدا کردی

G 383/7

*Fuzûlî, onun yolunda cefa kılıcına kurban gittin. Aşk olsun, çünkü Kербela da  
şehit olan Hazreti Hüseyin'in gittiği yola gittin.<sup>172</sup>*

### **1.1.6. Kaza ve Kader**

Allah'ın ezelden ebede kadar olacak olan şeylerin zaman ve yerini, özellik ve nitelikleri ile ne şekilde olacağını ilim sıfatıyla bilip takdir etmesine kader denilmektedir. Ezelde takdir edilmiş olan bu olayların, vakti geldiğinde Allah'ın yaratma sıfatına uygun olarak gerçekleşmesine ise kazâ ismi verilmektedir. Kader ve kazaya iman, Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarına iman etmek anlamına gelir.<sup>173</sup> Kaza ve kader insanın iradesi dışında teşekkül eden hiçbir zaman engel olamayacağı bir haldir. İnsanın bunun karşısında yapabileceği tek şey, rıza göstermektir. Beyitler bu anlayış çerçevesinde ele alınmıştır.

باز این فکر فضولی قد من کرد کمان

که چرا کرد قضا با قد خم راست مرا

G 42/7

<sup>172</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 173.

<sup>173</sup> A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaid ve Kelam'a Giriş*, 107.

*Fuzûlî, kaza niçin beni böyle beli bükülmüş yarattı, (rast-kerd tanzim etti) diye o kadar düşünüyorum ki bu düşüncenin yükü endamımı yayı çevirdi.(belimi bükü).<sup>174</sup>*

ساخت ترکیب ترا زجان ودل روزی که گشت

نقش پیوند قضا صورت نگار آب وگل

G 245/6

*Kaza ressamı suyu ve çamuru resmettiği gün (Âdem'i yarattığı zaman) can ve gönlü bir araya getirip seni yaratmış.<sup>175</sup>*

بودم از قید جنون رسته نمودی سر زلف

بست تقدیر بدان سلسله بازم چه کنم

G 298/3

*Delilik kaydından (bağından) kurtulmuşum. Saçının ucunu gösterdin; kader, beni gene o zincire bağladı; ne yapayım?<sup>176</sup>*

فضولی گرچه رسوائی مجو تدبیر کار ازکس

چه چاره چون ترا تقدیر می خواهد چنین باشی

G 396/7

*Fuzûlî, her ne kadar âlemde meşhur ve rüsva olmuşsun, fakat kimseden buna çare isteme. Kader böyle olmanı istemiş.<sup>177</sup>*

Kader beyitlerde daha çok felek olarak anılır. Felek sözlükte gök, semâ, talih, baht, kader her gezegene mahsus gök tabakası<sup>178</sup> anlamlarına gelmektedir. Edebiyatta felek daha çok şikâyet yerine kullanılır. Fuzûlî'nin gazellerine baktığımızda da hakiki aşk yolunda özlem çektiğini görüyoruz. Bu yolda felekten çokça şikâyet eder. Felek ona her an işkence ettiği için şair de bu yüzden ah

<sup>174</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 28.

<sup>175</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 115.

<sup>176</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 138.

<sup>177</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 179.

<sup>178</sup> Uludağ, "Felek", 133.

ediyordur. Fuzûlî'nin isteğini ifadesinden anlaşılıyor ki bu dünyanın geçiciliğinden yakınlıkla sabrının kalmadığından bahsetmektedir.

چند ای چرخ مرا زار وزبون می سازی

قدم از بار غم و غصه نگون می سازی

G 405/1

*Ey çarh, ne zamana kadar beni ağlatacak, zebun edeceksin; keder yükü altında belimi bükeceksin.*<sup>179</sup>

مرا ای چرخ می خواهی کز آن مه دور گردانی

چه کین است این که با من بستۀ تاکی برین باشی

G 396/3

*Ey felek beni o ay gibi parlak sevgiliden ayırmak, uzaklaştırmak, istiyorsun. Bana ne kadar kin bağlamışsın. Ne zamana kadar bu kinin devam edip gidecek?*<sup>180</sup>

### 1.1.7. Ahiret ve Ahiret İle İlgili Kavramlar

#### 1.1.7.1. Ahiret

Kelime anlamı “son ikamet mahalli, öbür dünya” dır. Allah bütün varlıkları geçici olarak yaratmış, kıyamet koştığı zaman dünya hayatı son bulup ahiret hayatı başlayacaktır. Ahiret, dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ikinci hayattır. Birçok surede kâinatın, özellikle insanın yaratılışından, evrenin idare edilmişinden ve hayatın akışından bahseden âyetlerle ahiret hayatını tasvir eden âyetler yan yana yer almıştır.<sup>181</sup> Kur’ân’ın tasvirine göre dünya hayatı bir “oyun ve eğlence”, bir “süs ve öğünüş” tür; mal evlat ve nüfuz yarışıdır. Geçici bir faydalanış ve aldanış vesilesi olarak görülmektedir. Asıl hayat ahiret hayatıdır, huzur ve sukûn sadece ölümsüz âlemedir.<sup>182</sup> Birçok âyette ölüm ve ahiret hayatı “buluşmak, sevdiğine kavuşmak” anlamındaki “lîka” kelimesiyle ifade edilmiştir.<sup>183</sup> Fuzûlî bir

<sup>179</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 182.

<sup>180</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 178.

<sup>181</sup> Mülk, İnsan, Mürselat, Nebe', Nâziat, Târık, Alâ sureleri.

<sup>182</sup> Ankebût 29/64; Mü'min 40/39; Hadîd 57/20.

<sup>183</sup> Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/543-548.

beytinde ahiret hayatını anlamanın yolunun bu dünyayı idrak etmekten geçtiğinden bahsediyor.

کی شود واقف زادراک عذاب آخرت

آنکه در دنیا به بیداد بتان معتاد نیست

G 72/4

*Dünyada güzellerin (putların) cefasına alışmayan, ahiret azabını nasıl idrak edebilir.*<sup>184</sup>

### 1.1.7.2. Kıyamet

Kıyâmet kelimesi “kalkmak, dikilip ayakta durmak” manasına gelir. Dünyada öldükten sonra geçici olarak ulvi veya sufli bir hayat yaşamak üzere dirilmeye *kıyamet-i suğra* yani “küçük kıyâmet” denir. İradî ölümden sonra kutsî âlemde kalbin ebedi olarak diri kalması tarzında yeni bir yaşam tarzına kavuşmaya *kıyameti vusta* “orta kıyamet” denir.<sup>185</sup> Ölmeden evvel ölmekle kavuşulan hayat budur. Fenafillah mertebesine erdikten sonra bekâbillâh makamında hakikî bir hayata kavuşmaya da *kıyamet-i kübra* yani büyük kıyamet denir.<sup>186</sup> Bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları güne kıyamet adı verilir. Kıyamet vaktine kadar küçük büyük bütün alametler gerçekleşecek İsrâfil’in Sûr’a üflemesiyle dünya düzeni bozulacaktır. İsrâfil’in yeniden Sûr’a üflemesiyle haşr başlayacaktır. Hesap günü gelecek ve bütün insanlar yaptıklarından hesaba çekilecektir.

Divan şiirinde kıyâmet daha çok fitne ile yahut “kıyâm, kad, kâmet” kelimeleriyle anlam ilişkisi kurularak ele alınır. Terim olarak özellikle dinî edebiyatta birçok münasebetle kıyâmetten bahsedilir.<sup>187</sup> Beyitlerde süresi ve devamını anlatmak maksatlı “haşre dek, kıyamete değin” gibi ifadeler kullanılır. Şair kıyameti işlediği beyitlerinde Allah’ın varlığını birliğini vurgulayarak O’na olan sevgisinden, O’na kavuşmak arzusundan bahsediyor. Kıyamet, kelimenin lügat manasından hareketle sevgilinin boyu içinde benzetilen olur. Fuzûlî’nin beyitlerinde geçen kıyamet kavramına örnekler şu şekildedir.

<sup>184</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 41.

<sup>185</sup> En’âm 6/122.

<sup>186</sup> Uludağ, “Kıyamet”, 216.

<sup>187</sup> Pala, “Kıyamet”, 274-275.

برنخواهم جاشت تا روز قیامت سرز خواب

گرشبی در خوابم آید قامت رعناى او

G 365/6

*Bir gece onun (o dilber) boyu posu rüyama girse kıyamete kadar uykudan başımı kaldırmam.*<sup>188</sup>

رحمی باسیران شب تار نداری

بر روز قیامت مگر اقرار نداری

G 401/1

*Karanlık gecelere esir olan zavallılara acımıyorsun. Yoksa kıyamet gününe inanmıyor musun?*<sup>189</sup>

### 1.1.7.3. Mahşer

“Haşr” kelimesi “bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak çıkarıp bir meydana toplamak” manasından gelir. Mahşer ise haşr kelimesinden türemiş olup toplanılacak yer, mevki, veya arasât denir.<sup>190</sup> Divan şiirinde canlıların dirilip toplanması, amel defterinin açılması, hesap görülmesi vs. yönlerinden ele alınır. Mahşerin kalabalığı da “Binbir ayaküstünde” diye anlatılır.<sup>191</sup>

Fuzûlî, gazellerinde mahşer, haşr gibi ıstılahları işlerken hep bir özlemle o güne kavuşmak isteğindedir. Mahşer, bütün canlıların dirilip toplanacağı ve hesabın görüleceği yer olması hasebiyle anılır. Cehennem ateşi ile karşılaştırma yapılarak bu dünyanın ona daha çok azap verdiğinden bahsederken Allah’a ulaşmak arzusunu dile getiriyor:

مراز آتش دوزخ چه باک روز جزا

طریق عشق تو بس راه رستگاری من

G 346/6

<sup>188</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 165.

<sup>189</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 180.

<sup>190</sup> Süleyman Toprak, “Haşr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 16/416-417.

<sup>191</sup> Pala, “Mahşer”, 295.



*Mahşer gününde cehennem ateşinden ne korkum var? Senin aşkın yolu benim kurtuluş yolumdur.*<sup>192</sup>

Diğer bir beyitte ise mahşer gününde verilecek olan azabın âşığın bu dünyada çektiği azaptan daha fazla olacağını söylüyor.

محنت خوبان فضولی نیست در دنیا همین

روز محشر هم عذابی زین بتر خواهی کشید

G 197/7

*Fuzûlî, sevilenlerin âşıklara verdiği azap bu dünyaya mahsus değildir. Mahşer günü bundan daha beter bir azaba uğrayacaksın.*<sup>193</sup>

Her daim Allah’a kavuşmak arzusunda olan şair mahşer gününün gelmesini istemektedir.

چون یار داده است بما وعده وصال

موقوف ساعتت تقاضا نمی کنیم

G 327/4

*Madem ki yâr bize visal vadesi vermiştir. Saati bekleriz,(mahşeri bekleriz). Biz üzerine varmayız.*<sup>194</sup>

#### 1.1.7.4. Cennet

Cennet “gölgelik bahçe” anlamındadır. Ebedî saadet yurdunu ifade eden kelime Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde geçmekle birlikte cennet hakkında şöyle buyrulmaktadır “Takva sahipleri için Rablerinin önünde nimet cennetleri vardır.”<sup>195</sup> Divan edebiyatında “behişt” veya çoğulu olan “cinan” şeklinde de kullanılır. Şairler cenneti işlerken sevgilinin sarayı, bahçesi, mahallesi, yurdu ve sevgilinin bulunduğu her yerdir. Cennet şiirlerdeki tasvirlerde bağlık-bahçelik özellikleriyle kaleme alınır. Cennette kıymetli taşlardan yapılan saraylar vardır. Şarap yasak değildir ve her yerde

<sup>192</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 158.

<sup>193</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 95.

<sup>194</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 150.

<sup>195</sup> Kalem 68/34.

güzel koku vardır. Hafif bir meltem rüzgârının estiği bir gülistan olarak tasavvur edilmektedir.<sup>196</sup>

طریق اتباعت راست جنت منزل ادنا

سبب سدّ طریقت فتح ابواب جهنم را

G 4/6

*Sana uyanların yolunda cennet, en edna bir konak yeridir. Cehennem kapılarının açılmasına sebep, senin yolunun kapanmasıdır.*<sup>197</sup>

Zahitler yaptıkları her amel için cenneti düşünür ve her ibadetleri menfaatleri içindir. Fuzûlî ise yalnız Allah'ın yüzünü görmeyi arzular ve O'nun diyarına hasrettir. Fuzûlî samimi bir dille O'nun diyarına ulaşmak isteğini anlatır.

جنت طلبد زاهد ما روضه کویت را

از بخت بقدر خود هرکس طلبی دارد

G 180/4

*Zahit cenneti ister; biz de senin diyarının bahçesini (ravza). Herkes tali'den kendi miktarınca bir istekte bulunur.*<sup>198</sup>

گر مقیم روضه کویت شدم منعم مکن

دزه خاکم تصورکن که آدم نیستم

G 297/2

*Diyarının cennetinde ikamet ettimse beni menetme. Farzet ki bir zerre toprağım, adam değilim.*<sup>199</sup>

Gül, cennetin hâkim çiçeğidir. Bu sebepten cennet, gülşen, gülistan, gül bahçesi olarak tasavvur edilir.

<sup>196</sup> Pala, "Cennet", 88-89.

<sup>197</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 12.

<sup>198</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 87.

<sup>199</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 137.

گل بردی فضولی تحفه حوران بحشتی را

نکو رفتی کزین گلشن بداع آن صنم رفتی

G 392/7

*Fuzûlî, bu gül bahçesinden göğsünde o güzelin aşkının dağı ile gittiğine çok iyi ettin. Zira cennet hurilerine hediye olarak bir gül götürdün.*<sup>200</sup>

Beyitlerde tesadüf edilen rıdvan ise, Kur'ân-ı Kerîm'de "rıza" anlamına gelir. Bu terim "cennet bekçisi, cennetin muhafızı" olarak kabul edilir. Divan edebiyatında sevgilinin güzelliği, sevilenin lütfu ve sarayını övmek ile anılmaktadır. Fuzûlî bir beyitte diğer meleklerde olduğu gibi sevgiliyi övmek için söz konusu etmiştir.

چون قدت ناید اگر سازد بدین عالم روان

هر نحالی را که رضوان در جنان می پرورد

G 178/5

*Cennet bekçisi Rıdvan cennet bahçesinde yetiştirdiği her fidanı bu âleme dökse (revân etse) içinden senin endamın gibi bir tane çıkmaz.*<sup>201</sup>

Huri ıstılahta "cennet kızı" anlamına gelen bir terimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de cennette hurilerin mü'minlere hizmet edeceklerini bildiren âyetler vardır.<sup>202</sup> Hurîlerin safran misk, amber, kâfur gibi güzel kokulu maddelerden yaratıldığına dair rivayetler vardır. Onların amber ve misk dolu saçlara hilal kaşlara, güneş gibi aydınlık yüzlere, tatlı sözlere, sahip oluşlarına ifade için bu rivayet ortaya atılmış olabilir. Hurilerin gül yanaklı, inci dişli, mercan dudaklı, selvi boylu, güzel huylu gülden daha taze temiz kızlar oluşu divan şiirindeki sevgililerin huriye benzetilmesine neden olmuştur. Âşığın aklını başından alan sevgilisi hulleler içinde bir huridir. Bu durumda sevgilinin mahallesi de cennet olur.<sup>203</sup>

<sup>200</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 177.

<sup>201</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 86.

<sup>202</sup> Âl-i İmran 15, Bakara 25, Nisa 57

<sup>203</sup> Pala, "Huri", 212- 213.

Fuzûlî gazellerinde hurilerden bahsederken güzelliğinden dolayı sevgiliyi benzeterek övmektedir. Sevgilinin bir ve tek olduğunu vurgular mahiyetteki beyit şu şekildedir:

هست باخلعت گلگون قدت ای حور سرشت

الفی کش قلم صنع بشنگرف نوشت

G 94/1

*Ey mayası hurilerden olan güzel, bu gül renkli elbise içinde senin endamın, Tanrının sanat kaleminin kırmızı has boya ile yazdığı elife benziyor.*<sup>204</sup>

Sevgiliyi övmek için sevgili huri ile karşılaştırma yapılarak işlenmiştir:

نیست پاکیزه تر از خاک درت باغ جنان

نیست حوری ز تو در باغ جنان رعنائ

G 205/6

*Cennet bahçeleri senin kapının toprağından daha saf ve temiz değildir. Cennet bahçelerinde senden daha güzel bir huri yoktur.*<sup>205</sup>

#### 1.1.7.5. Cehennem

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde cennet ve cehennem hakkında tasvirler yer alır. Cehennem günahkârların azap görecekleri, kâfirlerinde ebedi olarak kalacakları yer olarak tasvir edilir. İslam literatüründe cehennemi, azap türlerini ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmıştır; “cehennem, cahim (kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş), hâviye (yukarıdan aşağıya düşmek), hutame(kırmak, ufalayıp tahrip etmek), lezâ (Hâlis ateş), saîr (tutuşturmak, alevlendirmek), sakar (şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak)” olmak üzere yedi derekeden bahsedilir.<sup>206</sup> Tasavvufta bu yedi tabaka adalet, hikmet, iffet ve yiğitliğin zıtları olarak görünür.<sup>207</sup>

<sup>204</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 50.

<sup>205</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 98.

<sup>206</sup> Hicr 15/44; Kâria 101/9-11; Hümeze 104/4-7; Mearic 70/15-16; Müddesir 74/28-29

<sup>207</sup> Pala, “Cehennem”, 85.

Cehennem Allah'ın celal sıfatının bir tecellisi olarak görülür. Sevgiliden ayrılık ve hicran halleri için misal olarak verilir. Cehennem denildiği zaman akla ateş gelmektedir. Fuzûlî cehennemden bahsederken ateşten ve cehennemın kapılarından şöyle bahseder:

مراز عشق تو دوزخ چه باک روز جزا

طریق عشق تو بس راه رستگاری من

G 346/6

*Mahşer gününde cehennem ateşinden ne korkum var. Senin aşkının yolu benim kurtuluş yolumdur.*<sup>208</sup>

## 1.2. İslâm ile İlgili Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'de namaz ve oruç gibi vakitleri, kuralları, miktarları belli olan ibadetler yanında dua, zikir, tövbe, istiğfar, tesbih gibi kavramlarla ifade edilen ve genel olarak Allah'a iman, saygı ve teslimiyeti yansıtan ibadet ile ilgili hususlar vardır. Bu ibadî terimlerin uygulanışı miktarı, şekli, zamanı kişilerin dinî sorumluluk ve duyarlılığına bırakılan davranışlardan meydana gelir. Bunlar dini öğretilerde geniş anlamıyla ibadet kavramı içinde gösterilir. Bu bölümde Fuzûlî'nin gazellerinde gördüğümüz ibadî hususların işlenişine dair kavramları açıklayacağız.

### 1.2.1. Kelime-i Şehâdet

İslâm'ın şartlarının birincisi olan kelime-i şehâdet “tanıklık etme” ifadesi anlamındadır. Dini terim olarak, “Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna gönülden inanır, sözle de ifade ederim” anlamına gelen “*Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne muhammeden abdühû ve rasûlih*” cümlesi için kullanılır.

Fuzûlî bir beyitte şehadet lafzını kullanmıştır:

<sup>208</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 158.

نمی دمد ثمری بی گل شحادت تو

نحال اشحد ان لا آله الا الله

G 369/4

(Eşhedü en lâilâhe illallah) fidanı, senin şahadetinin çiçeği açmadan meyve vermez.<sup>209</sup>

Başka bir beyitte ise kelime-i şhadete işaret etmektedir:

ما را مجال ده که ز ذکر تو دم ز نیم

بحر سخن دمی که نماید مجال ما

G 3/6

Yâ Rabbi! Söz söylemeye mecalimiz kalmadığı o anda (ölüm anında) bize kuvvet ihsan et, seni analım.<sup>210</sup>

### 1.2.2. Namaz

Namaz Farsça da “tazim için eğilmek, kulluk, ibadet” anlamına gelirken Arapça salat kelimesinin karşılığı olarak Türkçeye geçmiştir. Müslümanların belli vakitlerde Peygamber örneğine dayanarak yapmış oldukları ibadet şeklidir. Sûfiler devamlı namazda olduğu yani namazın dışında da sanki namazın içindeymiş gibi Allah’a tefekkür halindedirler. “Nerede bulunursanız bulunun O, sizinle beraber (maiyyette)dir.”<sup>211</sup> âyetini şuur haline getirmişlerdir.<sup>212</sup> İslâm’ın önemli şartlarından biri olan namaz sevgili ve âşık münasebetiyle beyitlerde yer almaktadır. Namaz imama uyularak, kıbleye dönülerek kılınır. Sevgilinin iki kaşımın arası kâ’beyi andırır.

این نمازم بس بود کز سجده آن ابروان

سرچو بردارم بسجده سر نجم بار دگر

G 204/5

<sup>209</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 167.

<sup>210</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 11.

<sup>211</sup> Hadid 57/4

<sup>212</sup> Cebeciğlu, “Namaz”, 357-358.

*O kaşlara karşı secdeden başımı kaldırım öteki secdeye kapanırım. Bu namaz bana kâfidir.*<sup>213</sup>

فراغت داد از قرب نمازم غایت مستی

بحمد الله بیمن باده از تکلیف وا رستم

G 268/2

*Son derece sarhoş olduğum için namaza yaklaşıyorum. Çok şükür şarabın uğuru ile dinî tekliflerden (mecburiyetlerden) kurtuldum.*<sup>214</sup>

Secde etmek, Allah'ı tazim için saygı ve tapma maksadıyla yüzü yere koymak, acizlik ve kulluk ifadesi göstermektir. Secde namazın rukûnlarından olup Allah'tan başkasına secde yapılmaz. Divan şiirinde güneş, ay ve yıldızların Hz. Yûsuf'a secde etmeleri, meleklerin Âdem'e secde etmeleri, ateşperest ve putperestlerin secdeleri vs. söz konusu edilir. Âşık sevgilinin yüzü, kaşları, eşiği, izi, mahallesi vs. için kulluk ifadesi olarak secde eder.<sup>215</sup> Sevgilinin mahallesi ve taş eşiği secde-gâh olarak tasavvur edilir.<sup>216</sup>

انت مسجودی و معبودی فلم اعبد سواک

انت خلاقى ورزاقى ولم اعلم انا

G 1/5

*Ben sana secde ederim, sana ibadet ederim. Senden başkasına kulluk etmem. Beni yaratan, bana rızık veren sensin. Senden başka tanımam.*<sup>217</sup>

بر فکند از خلق رسم سجده بت را رخت

رخ نمودی بر بتان پیش تو واجب شد سجود

G 196/5

<sup>213</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 97.

<sup>214</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 125.

<sup>215</sup> Pala, "Secde", 393.

<sup>216</sup> Mustafa Tatcı, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1998), 108.

<sup>217</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 244.

*Halk, puta secde ediyordu. Sen didarını gösterince bu usul(resim) ortadan kalktı. Yüzünü gösterdin, senin huzurunda secde etmek putlara vacip oldu.*<sup>218</sup>

Namazın söz konusu edildiği diğer beyitte ise mihrap, şekil benzerliği sebebiyle sevgilinin kaşığı olarak tasavvur edilerek geçmektedir.

این نماز بس بود کز سجده آن ابروان

سرچو بردارم بسجده سر نحم بار دگر

G 204/5

*O kaşlara karşı secdeden başımı kaldırır öteki secdeye kapanırım. Bu namaz bana kâfidir.*<sup>219</sup>

گذشتم دوش در بتخانه و کردم نظر هر صو

ترا دیدم بشکر این سعادت سجدها کردم

G 263/5

*Dün gece büthaneye uğradım, etrafa bakındım; her tarafta seni görerek o kadar mesut oldum ki Allah'a şükr için secdelere kapandım.*<sup>220</sup>

Mihrap, camilerde imamın namaz kıldırmak üzere durduğu yere verilen addır. Arapça'da “saray, sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm, hıristiyan azizlerin heykel hücre, çardak, oda, köşk, yüksekçe yer, meclisin baş tarafı, en şerefli kısmı” gibi karşılıkları bulunan mihrap kelimesi, zamanla imamın durduğu yer için kullanılmıştır.<sup>221</sup>

Camilerin mihrap kısmı çok sağlam yapılırdan dolayıdır ki “cami yıkılsa bile, mihrabı yerinde” denir. İhtiyarladığı halde genç ve diri kalan insanlar içinde bu benzetme kullanılır.

<sup>218</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 94.

<sup>219</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 97.

<sup>220</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 123.

<sup>221</sup> Tuğba Erzincan, “Mihrap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/30-37.



Bektaşilerde yüze veya iki kaş arasına mihrap derler. Erken dönem, sūfi zahidlerin ibadet için çekildikleri uzlet köşelerine mihrab adı verilirdi.<sup>222</sup> Fuzûlî gazellerinde mihrabı kaşının köşesine benzeterek şöyle ele almıştır:

بحر طاعت هرکسی را هست رو در قبله

قبله من گوشه محراب ابروی تو بس

G 211/3

*Herkes ibadet için bir kıbleye dönüyor. Benim kıblem, senin mihraba benzeyen kaşının köşesidir.*<sup>223</sup>

سبب رغبت محراب مرا

میل طاق خم ابروی تو شد

G 94/3

*Kaşının kıvrımına meylettığım için mihraba rağbet ediyorum.*<sup>224</sup>

Kıble, namazdayken dönülen Kâbe'nin olduğu taraftır. Kâbe İslam dini için büyük önemi olan bir makamdır. Kıble, tasavvufta Sevgili, Hak ve Hak dostu olan mürşid anlamlarına geldiği gibi avamın kıblesi, havassın kıblesi gökteki arş, havâssu'l-havâssın kıblesi kâmillerin gönlü, ariflerin canı olarak tanımlanır.<sup>225</sup> Secde-gah yani kıble sevgilinin mahallesi ve taş eşiği olarak tasavvur edilir.

Kıble unsurunun geçtiği birkaç beyit şu şekildedir:

رخ زیبا پسران قبله اهل نظر است

هرکه باور نکند نیست مسلمان ای شیخ

G 125/5

<sup>222</sup> Cebecioğlu, "Mihrâb", 337.

<sup>223</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 100.

<sup>224</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 93.

<sup>225</sup> Uludağ, "Kıble", 215.

*Güzel gençlerin cemali, onlara bakmasını bilen insanların kiblesidir. Buna inanmayan Müslüman değildir, ey şeyh!*<sup>226</sup>

بحر طاعت هرکسی را هست رو در قبله

قبله من گوشه محراب ابروی تو بس

G 211/3

*Herkes ibadet için bir kibleye dönüyorlar. Benim kiblem, senin mihraba benzeyen kaşının köşesidir.*<sup>227</sup>

### 1.2.3. Oruç

Arapçadaki “sıyam” ve “savm” kelimelerine karşılık gelen “oruç” kelimesi farsça “ruze” kelimesinin Türkçeye geçmiş halidir. Oruç, İslâm esaslarının üçüncüsüdür. Tan yerinin ağarmasından akşam güneş batıncaya dek hiçbir şey yememek, içmemek ve mukarenette bulunmamak üzere niyet edip bunları yerine getirmektir.

Divan şiirinde âşığın sevgiliden ayrı kalması bir oruç gibi düşünülür. Sevgiliye kavuşma ise bayramdır. Bu oruç veya bayramın başlaması sevgilinin hilal kaşının görünmesiyle gerçekleşir.<sup>228</sup> Dünya hayatı ile gam arasında benzerlik kurularak bir beyitte şöyle geçmektedir:

بعزم پنج روزه متصل گر غم خورم شاید

چه گیرم روزه در جایی که تا ده روز نشستم

G 268/5

*Bu beş günlük ömrüm esnasında daima gam yemem lazımdır. On gün kadar oturmadığım bir yerde niye oruç tutayım?*<sup>229</sup>

<sup>226</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 63.

<sup>227</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 100.

<sup>228</sup> Pala, “Oruç”, 365.

<sup>229</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 125.

#### 1.2.4. Hac

İslâm dininin beş şartından biri olan Hac, edebiyatta âşığın canı ve gönlü olarak söz konusu edilir. Hac farızası beyitlerde direk geçmemektedir. Bunun yanında Kâbe ve tavaf ile ilgili beyitlerde, hac farızasından bahsedildiği söylenilebilir.

Tavaf “bir şeyin çevresinde dönmek, dolaşmak” anlamında Kâbe’nin etrafını dönmeyi ifade eder. Tavaf usulüne uygun olarak Hac ve Umre sırasında Kâbe’nin yedi defa dolaşılmasıyla yapılır. Burada ki amaç kişinin mahiyetini, sınırını, menşeyini ve bulunduğu yeri anlamasından ibarettir. Kişinin ilminin, gücünün, hayatının, iradesinin, konuşmasının, görmesinin ve duymasının Allah’a racî olduğunu anlaması, bu bilince ulaşmasına tavaf denir.

Kâbe beyitlerde sevgilinin eşiği, mahallesi, diyarı olarak tasavvur edilmiştir:

فضولی را دمام هست عزم طوف درگاهست

چه باشد گر دهی انجامی این عزم دمام را

G 4/7

*Fuzûlî her an senin dergâhını tavaf arzusundadır. Bu her an içten gelen isteğe ne olur onu bir muvaffak etsen.*<sup>230</sup>

پای در راه بلا نه که تقرب یابی

حاصل رنج سفر لذت طوف حرم است

G 103/3

*Bela yoluna ayak bas ki Allaha yakınlaşasın. Kâbe’yi tavaf lezzeti, sefer zahmetinin mükâfatıdır.*<sup>231</sup>

باعث شوق طواف حرم

نسبت خاک سر کوی تو شد

G 193/4

<sup>230</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 12.

<sup>231</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 54.

*Senin diyarının toprağına benzediğı için şevk ile Kâbe'yi tavaf ediyorum.*<sup>232</sup>

حریم کعبه که بر ماست طوف آن واجب

ز شوق طوف درت مانده است پادر گل

G 243/6

*Bize tavaf etmesi vacip olan Kâbe hariminin ayağı, senin kapını tavaf etmek iştiyakından böyle çamura batıp kalmıştır.*<sup>233</sup>

İslam dini için önemli bir makam olan Kâbe mü'minlerin Hakk'a yöneldikleri yerdir. Kâbe müminlerin Hakk'a yöneldikleri ve yılda bir defa müslümanların ziyaret ettiği makamdır. Şairler bu kutsal yeri genellikle sevgilinin eşiğı, mahallesi, âşığın gönlü için benzetme unsuru olur. Fuzûlî, beyitlerde sevgilinin toprağı, eşiğı olarak bahsetmektedir.

مرا نمی شمرد آن مه از سکان در خود

برون روم چو درین شحر اعتبار ندارم

G 293/2

*Onun kapısının toprağı üzerine düşüp kalmışım. Amma ne faide, Kâbe harimindeki avlanması haram avlardan dahi olsam dinlemiyor.*<sup>234</sup>

### 1.2.5. Zekât

Zekât sözlükte “fazlalık, temizlik” anlamlarına gelir. Terim olarak Allah'ın belli şartlarda zengin sayılan Müslümanların mallarından alınan bir payı ifade eder. Allah'ın muhtaçlara nasip ettiği Rabbanî feyz ile olgunlaşan nefsin temizliğine denir.<sup>235</sup> Edebiyatta ise bu güzellik üzerine düşünülür. Zekât ihtiyaç fazlasından verildiğı için âşık da sevgilisinden bir pay ister. Sevgilide güzelliğın haddinden fazla olduğu ifade edilir.

<sup>232</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 93.

<sup>233</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 114.

<sup>234</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 136.

<sup>235</sup> Cebecioğlu, “Zekât”, 543.

Fuzûlî bir beytinde sevgilisinden güzelliğinin zekâtını ister:

ما فقيريم تو سلطان چه عجب گر امارا

بترحم رسد از خرمن حسن تو زکات

G 105/5

*Biz fakiriz, sen sultansın. Bize acıyıp da güzelliğın harmanından bir zekât verirsen ne çıkar?*<sup>236</sup>

### 1.2.6. Kurban

Yaklaşmayı ifade eden kurban Allah'ın emirlerindedir.<sup>237</sup> Kurbanın amacı Allah ile yakınlık kurmayı ifade eder. Şeran malum özellikleri taşıyan bir hayvanın ibadet maksadıyla kesilmesidir. Tasavvufta, kulun nefsinı Allah yolunda kurban etmesi anlamına gelir.

Serv vahdet anlamına gelir. Beyitte Allah'ın birliğı vurgulanarak bu yolda kurban olmak ifade edilmiştir.

همه سرو قدان باد فدای قد تو

که تویی از همه سرو قدان رعنائر

G 205/5

*Bütün servi boylular, senin boyuna posuna kurban olsun. Zira sen bütün servi boylulardan daha güzelsin.*<sup>238</sup>

## 1.3. Diğer Dinî Kavramlar

### 1.3.1. Tövbe, Günah

Tövbe “pişmanlık, nedamet, dönme” anlamlarında kulun pişmanlık duyarak kalpte kötülüğē ısrar eden düğümü çözüp af dilemesidir. Tasavvufî yolda ilk makam tövbedir. Tövbenin şartları vardır ki bunlar; pişmanlık hissi, hatayı terk ve tekrardan o hataya dönmemektir. Tövbeyi dört türde incelemek mümkündür; cehennem

<sup>236</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 55.

<sup>237</sup> Kevser 108/2

<sup>238</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 97.

korkusuyla yapılan tövbeye “tövbe”, cennete girme ümidiyle yapılan tövbeye “inâbe”, Allah için yapılan tövbeye “evbe” denir. En makbul tövbe “tövbe-i nasuh”tur. Bir daha eski haline dönmek için yapılan samimi tövbedir.

Beyitlerde kulun daima hata ettiğini söyleyerek Allah’ın affının büyüklüğüne sığmılır. Fuzûlî bir beytinde kulun aczini şöyle dile getirmiştir:

آید ز ما همیشه خطا از تو مغفرت

آنست مقتضای تو اینست شان ما

G 2/3

*Biz daima hata ederiz, sen daima affedersin. Çünkü senin tanrılığın bunu icâb ettirir, bizim şanımıza düşen de günah işlemektir.*<sup>239</sup>

Şaraptan kasıt aşktır. Şair Allah’a olan aşkın daimi olduğunu anlatmak için benzetme yaparak dile getirmiştir.

مرا هر گز نشد توبه میسر از می گلگون

بعمر خود نه توبه کردم و نه توبه بشکستم

G 268/3

*Gül renkli şaraptan tövbe bana asla nasib olmadı. Bütün ömrüm müddetince ne tövbe ettim, ne tövbe bozdum.*<sup>240</sup>

### 1.3.2. Şükür, Hamd

Şükür kulun Allah’ın verdiği nimete karşı teşekkürüdür. Yapılan iyiliğin makbule geçtiğini ifade etme, iyiliği yapanı övmek anlamlarına gelir. Hamd ise nimetini, lütfunu ve yüce vasıflarını dile getirerek yapılan övgüdür. Kul nimet kaygısı çekmeden sadece verilenler için Allah’a hamd etmelidir. Beyitlerde şükürün sahibinin Allah olduğu dile getirerek hamdedilir.

افضل الالطاف ادراك المعانى فى الكلام

<sup>239</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 11.

<sup>240</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 125.

احمد الله الذى اعطى فضولى ما عنا

G 1/9

*Lütufların en büyüğü kelamdaki manalara erişmektir. Fuzûlî'ye istediğini ihsan eden Tanrıya hamdüsenâ olsun.*<sup>241</sup>

Âşık sevgiliye ulaşmak arzusunu anlatmak için onun diyarına ulaştığında daima şükür secdesi yapacağını söyler.

سر بود بر خاک بحر سجده شکر مدام

گر سر کویت پس از مردن مرا مدفن بود

G 160/2

*Eğer öldükten sonra beni senin diyarına gömseler, başımı toprağa koyup secde-i şükrandan başımı kaldırmayacağım.*<sup>242</sup>

<sup>241</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 10.

<sup>242</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 78.





## İKİNCİ BÖLÜM

### 2. DİVAN'DA TASAVVUFÎ MUHTEVA

#### 2.1. Aşk ve Âşık

Mutasavvıflara göre aşk iki türdür. İlki mecâzî aşk, geçici suretlerden birini sevmektir. Hakikî aşka götüren bir yol, köprü olması şartıyla hoş karşılanır. Diğeri ise hakiki aşk, mutlak varlığı; yani Allah'ı sevmektir. Hak'tan başka her şeyden geçmektir. Hakikî aşka eren kendinden geçmiş, fenâfillâha ermiştir. Fuzûlî deki aşkın mecazî aşk mı yoksa hakikî aşk mı kastettiği konusu tartışılmış bu konuda birçok araştırma yapılmıştır. Bu konu hakkında birçok görüş ve fikir sunulmuştur. Biz burada bu görüşlerin başlıca olanlarından birkaçını zikredeceğiz.

“Fuzûlî bir âşıktır. Güzelliklere karşı fevkalâde hassastır. Hassasiyeti, daha doğrusu uzviyeti ile derin kültürü bir mücadele halindedir. İslami esaslar üzerinde yükselen metafizik tefekkürü onu mecazdan uzak tutmak isterken beşerî hassasiyeti onu masivaya çekmektedir. Dikkat edilirse o, daha ziyade beşerî güzellikler üzerinde durmuş ve oradan hakikate atlamıştır.”<sup>243</sup>

“Fuzûlî her şeyden önce bir aşk şairidir. Bütün şiirlerinde aşkını anlatmıştır. Bu aşk, maddî ve beşerî aşktan başlayarak ilâhî tasavvufî aşka gitmiştir.”<sup>244</sup>

“Fuzûlî'nin aşkı menşe itibariyle beşerî aşktır. Divanındaki bütün gazelleri aşk duygularının, hicran gecesinde ayrılık acılarının terennümü, sevgilinin güzelliğinin tasviridir. Bu sevgili bazen dost, arkadaş veya karşı cinsten bir güzel, bazen de Tanrı'dır.”<sup>245</sup>

“Fuzûlî'de aşk, dünyevî sonra platonik nihayet sufîyâne bir görünüştedir. Beşerî hatta cismanî aşkın idealize edilmesidir.”<sup>246</sup>

<sup>243</sup> Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, 12.

<sup>244</sup> Haluk İpekten, *Fuzûlî'nin Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 30.

<sup>245</sup> Hasibe Mazıoğlu, “Fuzûlî'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, 9-54.

<sup>246</sup> Abdulkadir Karahan, “Fuzûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 13/240-246.

Fuzûlî'nin şiiirlerinin özünde Allah'a olan aşkı vardır. Bu aşkı her eserinde olduğu gibi Farsça divanın gazellerinde de hissettirmektedir. Aşk, gönülleri gaflet uykusundan uyandıran, daima onları uyanık tutan bir kudrettir. Aşk kelimesi “ışık” kökünden sarmaşık anlamında Arapça asıllı bir kelimedir. Bir kimsenin kendini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması anlamına gelir.<sup>247</sup> Sarmaşık nasıl sarıldığı yeri istila ederse, aşk da girdiği kalbi ve vücudu öylece istilâ ettiğinden, şiddetli sevgiye aşk denmiştir.<sup>248</sup>

Aşk, âşık - maşuk arasında, daha ziyade âşığa isabet eden bir haldir. Sevgilide en az bulunan şey, âşığa karşı olan aşk ve sevgidir. Buna karşılık sevgilinin hissesinde de güzellik vardır. Aşk'ın rastlayabileceğimiz ilk büyük vasfı, sonsuzluğudur.<sup>249</sup> Aşk, âşığın gönlünde tecelli eden bir olaydır. Fakat âşık için bir hayli meziyetlidir. Karşılığında en basit şey can vermektir.

Fuzûlî gazellerinde sevgiliden bahsederken her ne kadar sûretten bahsetse de gerçekte sevgili Hak'tır. Âşık her an değişik ruh halleri içindedir. Dertlenir, visal umudu ile sevinir, sevgiliden lütuf bekler, ondan gelen her şeye zevkle katlanır. Bu hallerin beyitlerde aksini aşağıdaki beyitlerde söz konusu etmiştir.

Âşıklıktan şikâyet eder, dertlenir, hasret ile gamlanır. Bu haller âşığın sabit hali değildir. Bunlara örnek beyitler şu şekildedir:

عشقبازی را سرور سینه می پنداشتم

محنت بی حد و درد بی دوایی بوده است

G 85/6

*Âşıklığı gönüle zevk ü sürur veren bir şey sanıyordum. Meğer sonsuz bir mihnet, devasız bir dert imiş.*<sup>250</sup>

<sup>247</sup> Uludağ, “Aşk”, 11-17.

<sup>248</sup> H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 207-210.

<sup>249</sup> Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, 386-393.

<sup>250</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 47.

مه من شام غمت را سحری پیدا نیست

آه ازین غم که ز مهرت اثری پیدا نیست

G 75/1

*Ay yüzlü sevgilim senin aşkının ıstırabı tükenmek bilmiyor. Bu ızdırap gecesinin sabahı yok. Nasıl feryat etmiyeyim, nasıl ızdırap çekmiyeyim, sende sevgiden bir eser görünmüyor.*<sup>251</sup>

Visâlden maksat yok olmaktır. Âşığın visâli kendini Hakk'ın varlığında yok etmesidir.

جان دادنم بمژده وصل تو آرزوست

با آنکه در فراق توام جان نماند است

G 66/8

*Ayrılığın bende can bırakmadı. Buna rağmen senin visalini müjdeleyene canımı vermek istiyorum.*<sup>252</sup>

شد بیدار تو روشن دیده خونبار ما

یاقت از وصل تو مرهم سینه افکار ما

G 50/1

*Kanlı yaş döken gözümüz senin cemalinle aydınlandı. Yaralı gönlümüz, senin visalinle şifa buldu.*<sup>253</sup>

Gözyaşı divan edebiyatında âşığın ayrılmaz parçasıdır. Allah aşkını tatmış kişi ondan ayrı olmanın ve ona layık olamamanın verdiği üzüntüyle ızdırap çeker ve bu onun gözyaşı dökmesine neden olur. Gözyaşı tasavvufta önemli bir temizlenme unsurudur. Salık, gözyaşlarıyla mâsivadan kurtulur ve Allah'a layık bir kul mertebesine yükselir. Âşığın gıdası gamdır ve âşık pasiftir.

<sup>251</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 42.

<sup>252</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 38.

<sup>253</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 31.

برد آرام فضولی قد آن سرو روان

گرچه آرام دل زار پریشان منست

G 62/7

*Fuzûlî'nin bu ağlayan perişan gönlü ancak o servi revanin huzuruyla biraz sukûn ve rahata kavuşabilir. Fakat gene o endam benim huzur ve rahatımı mahvetti.*<sup>254</sup>

اشك را خوار مبینید که در بحر وجود

طلبیدیم ازین به گهری پیدا نیست

G 75/6

*Gözyaşını hakir görmeyiniz. Zira aradık taradık bu varlık denizinde ondan daha iyi bir inci yok!*<sup>255</sup>

Daima lütfu sevgiliden bekler:

نیست مقصود دل بیچاره غیر از وصل یار

فاستجب ما قد دعا عبد ضعيف یا مجیب

G 59/7

*Biçare gönlün tek isteği yâre vasıl olmaktır. Ey duaları kabul eden Tanrı, bu zayıf kulun istediğini ona ihsan et.*<sup>256</sup>

Sevgilinin küçük bir hareketi âşığı mesut etmek için kâfidir. Yani âşık kanaatkârdır:

دمید تا خط چون شب زروی چون روزت

زمانه دیده بخت مرا بخواب انداخت

G 82/3

<sup>254</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 37.

<sup>255</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 42.

<sup>256</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 35.

*Gündüze benzeyen yüzünde gece gibi ayva tüyleri belirince, zaman benim bahtımı bedbaht etti.*<sup>257</sup>

En kıymetli varlığı olan canını bile, sevgiliye vermek için yeterli görmez, cömerttir.

نیست در عشق توام جز جان سپر دن چاره

شمع اگر خواهد نجات از سوختن در مردن است

G 73/5

*Aşkının ıstırabından kurtulmak için tek çare can vermektir. Mum yanmaktan kurtulmak isterse yegâne çaresi ölmektir.*<sup>258</sup>

Fuzûlî gazellerinde aşkı; ilim, şarap, dert, yük, ızdırap ile ilişkilendirmiştir. Şair aşkı anlattığı her beyitte tek hakikatin o olduğuna dikkat çekmektedir. Bütün varlığıyla kendisini sevgilisine adar.

گر سینه خراشیدم و خستم عجبی نیست

راهی بدل از بحر غم یار گشادم

G 319/6

*Göğsümü tırmalayıp paraladımsa hayret etme. Gönlüme onun sevgisinin ıstırabı girsin diye bir yol açtım.*<sup>259</sup>

ای دل ز خویش بگذر گرمیل یار داری

جز کار عشق مگدین گر عشق کار داری

G 389/1

*Ey gönül, yâri istiyorsan(meyil) kendinden geç. Bir iş yapmak aşkı sende varsa aşk işinden başka bir işle meşgul olma.*<sup>260</sup>

Ondan gelen her şeye zevkle katlanır:

<sup>257</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 45.

<sup>258</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 41.

<sup>259</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 147.

<sup>260</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 175.

شاکرم دور از گل رویت ز چشم خون فشام

منزلم از قطر های خون او چون گشن است

G 73/3

*Senin gül yanağından ayrı düştüğüm zaman kanlı yaşlar dökken gözüm, beni teselli ediyor. Ona minnettarım. Zira döktüğü kan damlaları evimi gülşene çeviriyor.*<sup>261</sup>

Fakat sevgili ile münasebet mevzu olunca ihmal edilen kendisi olur:

بر غیر من نمی رسد ای چرخ جور تو

گویا میان خلق مرا دیده زبون

G 343/6

*Ey çarh cevr ü cefan benden başkasına isabet etmiyor. Sanki halk arasında yalnız beni zebun görmüşsün.*<sup>262</sup>

مه من بی خبر از حال دل شیدایی

نیست پروای منت آه چه بی پروایی

G 399/1

*Ay yüzlü sevgilim, deli gönlümün halinden haberin yok. Benimle hiç alakadar olmuyorsun. Ne kadar alakasızsın.*<sup>263</sup>

Sadece kendisinin değil bütün kâinatın Allah'a âşık olduğunu söyler.

کس نیست که اندیشه زلف تو ندارد

تنها نه فضولیت گرفتار بلایت

G 71/7

*Senin belâna tutulan yalnız Fuzûlî değildir. Kim var ki saçlarına meftun olmamış olsun.*<sup>264</sup>

<sup>261</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 41.

<sup>262</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 156.

<sup>263</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 178.

Beyitlerden anlaşılacağı üzere âşık daima Allah'a muhabbet içindedir. Gazellerde âşık için kullanılan: Âşık, avare, bîserûpâ, dîvâne, mecnûn, ehl-i dert, sergerdân... vb. isimlere tesadüf ediyoruz.

کاش خون دیده بیشاند غبار هستیم

چند دارد گردباد آه سر گردان مرا

G 22/2

*Bu ah kasırgası ne zamana kadar beni avare, serdergan edecek? Kâş ki kanlı göz yaşlarım bu varlığımın tozunu bastırsa!*<sup>265</sup>

نظر بر حال من از چشم بیماریت عجب نبود

که اهل درد می دانند قدر دردمندان را

G 11/3

*Hasta, mahmur gözün benim halime bakıp acıyorsa bu şaşılacak bir şey değildir. Dertlilerin kadrini ancak hasta dertli olanlar bilir.*<sup>266</sup>

Fuzûlî'nin aşkının mahiyetine dair farklı yorumlar olabileceği gibi onun bu muhabbetinin önemli bir kısmını peygamber aşkının oluşturduğunu söyleyebiliriz. Fuzûlî'ye göre olgun bir aşkın işareti peygamberi anlatan şiirler söylemektir.

جانم در آن آرزوی وصال محمد است

چشمم در انتظار جمال محمد است

G 61/1

*Canım Muhammed'e kavuşmak istiyor. Gözüm onun cemalini gözlüyor.*

قدم خمیده چون فلک از جور دور نیست

از شوق روی ماه مثال محمد است

G 61/2

<sup>264</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 41.

<sup>265</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 19.

<sup>266</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 15.

*Felek gibi benim belimi büken dünyanın cevri değildir. Muhammed'in aya benzeyen didarının sevgisidir.*<sup>267</sup>

Ölüm Hak âşıklarına göre vuslat olup ondan Mevla'ya ulaştırılan bir “düğün” gibi bahsederler. Bundan dolayı mutasavvıflar ölümü üzülecek bir olay olarak değil aksine sevinilecek bir husus olarak ele alırlar. Tasavvufta Hak âşıklarının şehitler gibi ölmediğine inanılır.<sup>268</sup>

Fuzûlî'nin gazellerinde ölümün zikredilişi ile âşğın maşuğa ulaşma vesilesi olarak anılır. Hakka ulaşmak arzusunda olan şair tek çare olarak ölümü görmektedir:

بحست گور و کفن از قبا و پیر هنی

که پاره پاره نسازند بحر سیم تنی

G 382/1

*Mezar ve kefen, kaftan ile gömlekten daha iyidir. Zira bir gümüş tenli sevgili uğrunda parça parça edilmezler.*<sup>269</sup>

بجان دادن فضولی در غم او چاره خودکن

مگو بیمار این غیر مردن چاره دارد

G 192/7

*Fuzûlî, onun aşkının ıstırabından kurtulmak istiyorsan buna yegâne çare ölümdür. Bu gamın hastasına ölümden başka çare vardır deme.*<sup>270</sup>

با دل مسپارید بخاکم دم مردن

تاخون نزدن موج و مزارم نگشاید

G 190/6

*Öldüğüm zaman beni gönlümle beraber gömmeyiniz. Gönlümdeki kan coşar, dalgalanır, mezarımı açar.*<sup>271</sup>

<sup>267</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 36.

<sup>268</sup> Süleyman Uludağ, “Ölüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/37-38.

<sup>269</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 172.

<sup>270</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 93.



## 2.2. Cemal ve Celal

Kâinatta her mevcut Hakk'ın tecellilerinden biridir. Hakk'ın sıfatları sonsuzdur. Fakat genel bakış açısıyla iki temele ayrılır. Bunlar Cemal ve Celal sıfatlarıdır. Cemal Allah'ın lütuf ve rahmet nedeni olan vasıflarını, Celal ise, ululuk, büyüklük ve azamet vasıflarını taşıyan sıfatlarıdır.

Cemal sıfatında Allah'tan sonsuz lütuf istenir ve bu tecellide ümit ve reca vardır. Celal sıfatında ise Allah'ın gazabının kahrediciliğinden O'na sığınmak vardır ki bu tecellide de havf ve korku vardır. Tasavvufta celal tecellisi hadd-i zatında yoktur. Cemali göstermek için tasavvur edilir. Çünkü eşya zıtları ile idrak edilir. Tarikat ehli cemal ile celali birleştirirler. Onlar nazarında Hak, Cemâl-i mutlaktır. Şeri'at ehli ikisine de vücut vererek “havf ve reca” yani ümit ve korku içindedirler.<sup>272</sup>

Allah'ın cemâl sıfatı beyitlerde “nur” tecellisi ile ele alınmıştır:

اثر نور الحیست که در دل دارم  
این که پیوسته نظر بر رخ زیبایست مرا

G 42/2

*Daima güzel yüzleri temaşa etmem, gönlümdeki ilâhî nurun eseridir.*<sup>273</sup>

Cemal sıfatlarında Allah'tan sonsuz lütuf ve kerem istenir. Bir beyitte Hz. Peygambere olan inancını dile getirerek ümit ve reca ile Allah'ın sonsuz lütfundan ister.

یا نبی نیست ز لطف تو فضولی نومید  
طالب قطره آبیبست ز بحر مواج

G 120/7

*Ey Peygamber, Fuzûlî, senin lütfundan ümidini kesmemiştir. O dalgalanan denizden bir katre istiyor.*<sup>274</sup>

<sup>271</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 90.

<sup>272</sup> Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, 20-23.

<sup>273</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 28.

Tasavvufta Hakk'ın cemal sıfatı sevgilinin yüzü, didarı olarak ele alınır. Yüz nurunu Allah'ın cemal sıfatından alır. Beyitlerde bu yönde “didar” kelimesi geçmektedir.

شد بديدار تو روشن دیده خونبار ما

یاقت از وصل تو مرهم سینۀ افکار ما

G 50/1

*Kanlı yaş döken gözümüz senin cemalinle aydınlandı. Yaralı gönlümüz, senin visalinle şifa buldu.*<sup>275</sup>

### 2.3. Fenâ ve Bekâ

Fenâ, “yokluk, hiçlik, geçiçi olmak” manalarındadır. Bekâ ise “kalıcı, daimî olmak” demektir. Kötü huyların yok olması fena, bu huyların yerini alan iyi davranışlara da bekâ denir. Fena kulun kendi sıfatlarından kurtulmasıyken beka, kulun Allah'ın nitelikleriyle kendini değiştirmesidir. Tasavvufî olarak fena, kulun insani sıfat ve huylarını terk ederek, tam hale gelip olgunlaşmasıdır. Fenanın zıddı olan beka ise, kulun Allah'ın her şeyin üzerinde olduğunu görmesidir.

Divan şiirinde maddî varlık ve hayat için kullanılır. Varlığın geçiciliğini anlatmak için fena ve beka birlikte kullanılır. Hakikat âleminden haberdar olmak için fenâdan geçip bekâyâ ulaşmak gerekir. Fena makamı tevhîdin en yüksek derecesidir. Âşığın yokluğu, ebedilik feyzine ve Hızır'ın içtiği ölümsüzlük çeşmesinin suyuna benzer diyen şair, âşığın aşkta fani olarak yok olmasını, ebedi nimet olarak görür:

خضر می گویند بر سر چشمۀ بر دست راه

قطره گویا چکیده جای از پیمانہ ام

G 281/2

*Derler ki Hızır, bir kaynak başına varabilmiştir.(ab-ı hayatı bulmuştur). Sanki kadehinden bir damla bir yere sızmış. Hızır da oraya vasıl olmuş.*<sup>276</sup>

<sup>274</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 61.

<sup>275</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 31.

Bu âlemin geçiciliğine dair diğer beyit ise şöyledir:

چون بیابد ذوق آن عالم درین عالم کسی

هست این دیر فنا آن عشرت آباد بقاست

G 109/5

*İnsan bu âlemde o âlemin zevkini nasıl idrak edebilir, bu âlem fanilik kilisesi o âlem beka zevkinin sürüldüğü bir yer.*<sup>277</sup>

Fuzûlî maddî âlemden manevî âleme geçişte tabiattan insana ya da insandan tabiata giderek gözlemler yapar.

ز حال مردم صاحب نظر دارند آگاهی

چه می دانند بی دردان خراب چشم یارم من

G 335/6

*Görebilen insanlar âlemin hakikatine vakıftırlar. Yarın gözünün beni nasıl harabettiğini dertsizler nereden bilecekler.*<sup>278</sup>

Divan şiirinde ağız, küçüklüğünden ve görünmezliğinden dolayı yok olarak nitelenir. Kapalı ve gizliliği ile bir goncayı andırır ve bu bakımdan sırdır.<sup>279</sup> Söz söylemesiyle varlığı anlaşılır. Yoktan var olan söz, bir yandan ağızın sırrını, yani varlığını ortaya koyduğu gibi bir yandan kâinatın yoktan var edilişi sırrını açıklamaktadır.<sup>280</sup> “Yok” tan varlığın sırrına işaret üzerine “ağız” beyitlerde şu şekilde geçmektedir:

تا تیر تو بر من در صد ذوق گشادست

هر زخم دهانیست مرا بحر دعایت

G 71/5

<sup>276</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 130.

<sup>277</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 57.

<sup>278</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 153.

<sup>279</sup> Pala, “Ağız”, 9-10.

<sup>280</sup> Gülgün Yazıcı, “Fuzûlî’de Varlık Yokluk Çokluk Bin Varmış Bir Yokmuş / Çok Varmış Hiç Yokmuş”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)*, haz. Atabey Kılıç vd. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları 2009), 383-389.

*Okların vücudumuzda yüzlerce zevk kapısı açalı beri, her yara sana dua eden bir ağız olmuştur.*<sup>281</sup>

Âşık sevgilinin deheni veya didarı fikriyle varını, varlığını, zaten hakikatte var olmayan, mutlak varlığın varlığına nazaran geçici, fani, gölge olan varlığını yok eder, çünkü yoktan var eyleyen Allah, kuluna da varını yok etmesini emretmektedir.<sup>282</sup> Varlık ile yokluğu hep bir arada işleyen şair beyitte derin mana ile şöyle söylemektedir.

در هستی بقفل نیستی بر خود چنان بستم

که فرقی نیست پیر هر که هست از نیست تا هست

G 262/1

*Yokluk anahtarıyla varlık kapısını kendime öyle kapadım ki her var olan insan nazarında benim varlığımla yokluğum arasında fark yoktur.*<sup>283</sup>

La'l dudak tasavvufta gizlenen sözdür, fenafillah'tır. Şair sevgiliye kavuşma arsızundan bahsederken onun kırmızıya boyanmış la'l dudağını sürekli zikreder. La'l fenafillahtır, yani kendini vahdette yok etmektir.<sup>284</sup> Sevgilinin la'l dudağında yok olmak istediğini şair şu beyitlerde söylemiştir:

فوضولی گر هوای لعل او دارم ع جب نبود

چو نرق عشق در جان باختن کر دست بی باکم

G 260/1

*Fuzûlî, onun la'l dudağını seviyorsam hayret etme. Ben korkmuyorum; çünkü canını ortaya atmaktaki aşk zevkini tatmışım.*<sup>285</sup>

ای لعل سخن گوی تو کام دل زارم  
وقتنتست که کام دل از آن لعل بر ارم

G 326/1

<sup>281</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 41.

<sup>282</sup> Yazıcı, "Fuzûlî'de Varlık Yokluk Çokluk Bin Varmış Bir Yokmuş / Çok Varmış Hiç Yokmuş"  
383-389.

<sup>283</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 122.

<sup>284</sup> Tarlan, *Fuzûlî Divan Şerhi*, 56.

<sup>285</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 121.

*Ey o söz söyleyen la'l dudağını gönlümün tek muradı olan sevgilim, o la'l dudaktan murat almak zamanı geldi.*<sup>286</sup>

## 2.4. Gönül

Farsça dil, derûn; Arapça kalb, hatır<sup>287</sup>; manalarına gelen gönül insanın Hak ve hakikati idrak ettiği soyut bir merkezdir. Mevla'nın aşkı; gamı, nefis denen varlık bu merkezde tecelli etmiştir. Gönül, haz ve elem arasında sürekli gider gelir. Âşığın ruhi dalgalanmalarının sebebi, kalpteki tecellilerinin değişmesindedir. Zaten kalp, değişme demektir.<sup>288</sup> Fuzûlî'nin gazellerinde gönül, âşığın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yer olarak ele alınır. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can mefhumu burada daha önemli bir hal alır.

یارخواهی دلا ز جان بگذر

از همه هستی جان بگذر

G 201/1

*Gönül, yâr istiyorsan candan geç. Cihanın bütün varlığından geç.*<sup>289</sup>

Tasavvuf gönle çok önem verir. İnsan bütün âlemin özü olduğu için insanın bütün hakikati de gönüldür. Gönlün gerçeğini bilenlere gönül ehli (ehl-i dil) derler. Kısaca gönül ile ilgili sayısız teşbih ve mecazlar, divan şiirinin ana öğelerinden birini oluşturur.<sup>290</sup> Gönülde sevgili sultandır, gönül ise saraydır zevk sefa yeridir.

ای طربخانه دل خلوت سلطان غمت

پرده دیده سرا پرده خاک قدمت

G 76/1

<sup>286</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 149.

<sup>287</sup> Cemal Kurnaz, "Gönül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/150-152.

<sup>288</sup> Mustafa Tatcı, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, 210-212.

<sup>289</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 96.

<sup>290</sup> Pala, "Gönül", 168-169.

*Ey sevgilim, gönül zevk ü safa evi, senin aşkının ıstırahının sultanına halvet odasıdır. Gözümün perdesi, ayağının toprağının serâperdesidir.*<sup>291</sup>

Gönül bir hitap yeridir. Âşık gönlüyle konuşur, dertleşir. Gönül bir kuştur. Gam ve kederle beslenir. Sevgilinin hayaliyle mutlu olur, nazıyla kendinden geçer. Ağyara asla tahammülü yoktur.

دلا فوضولی بی دل قرار چون گیرد

که یک دلست درو هر زمان تمنایی

G 403/7

*Ey gönül, bu gönlünü elinden kaçırmış (âşık) Fuzûlî nasıl bir yerler de durup dinlenebilir? Gönlü bir tek amma; o gönle her an başka bir dilek sığdırmak istiyor.*<sup>292</sup>

ای دل بس است بر من بی دل بلای عشق

رو از برم تو نیز بلای دگر مشو

G 368/6

*Ey gönül, ben âşığa aşk belâsı kâfidir. Benim göğsümden çekil git. Sen de bana başka bir belâ kesilme.*<sup>293</sup>

Sevgilisinden ümidini asla yitirmez. O aşkın yağmasına uğramış, sevgilide ki güzellikler ile darmadağın olmuştur. Bu yüzden gönül perişandır, dertlidir, biçaredir, sergeştedir, sikeştedir, divanedir, avaredir...vb. terkiplerle ele alınır:

غم دل با که گویم راز دل بیش که بگشایم

ز غم مردم چه سازم چاره این غم نمی دانم

G 310/3

*Gönlümün dardını kime söyleyeyim, kime gönlümün sırrını açayım? Gamdan öldüm, ne yapayım, bu derde çare bilmiyorum.*<sup>294</sup>

<sup>291</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 43.

<sup>292</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 182.

<sup>293</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 167.

Âşığın gönlü sevgilinin saçları arasında yurt edinmiştir. Onun her bir tel saç ucunda bir âşığın gönlü asılıdır. Gönül, geceler boyu ızdırıp çektiği için hasta, bîmar, yaralı ve sayrudur:

هر خم زلف تو جای دل سودازده ایست

نیست يك دل كه دران سلسله پر خم نیست

G 81/5

*Zülfünün her kıvrımında bir sevdazedenin gönlü vardır. Bir gönül yoktur ki o kıvrım kıvrım saçın içinde olmasın.*

Tasavvufta gönül bir ayna olarak ele alınır. Bu aynada Allah'ın tecellisi zuhur eder:

لاله حمر است بشگفته ز طرف جویبار

یا تو بر آیینۀ عکس عذار افکنده

G 370/3

*Irmak kenarında kırmızı gelincik mi açmış, yoksa yüzün bir aynaya mı aksetmiş?*

نیست سایه بلکه بی خود ساخته از جام رشك

سروها را سر نگون در جویبار افکنده

G 370/4

*Sen haset kadehi ile servileri sarhoş edip baş aşağı ırmağa düşürmüşsün. Yoksa bu gördüğün, servilerin suda akisleri değildir.*<sup>295</sup>

Âşık için gözyaşı önemlidir:

صیقل آیینۀ دلها نم چشم ترست

هرکرا نمناک تر دیده دلش روشنترست

G 64/1

<sup>294</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 143.

<sup>295</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 167.

*Gönüller aynasının cilâsı yaşlı gözdür. Kimin gözü daha yaşlı ise onun yüreği daha aydındır.*

گریه کن آب چشمی ریز گر صاحب دلی

کآدمی بی اشکی واهی درخت بی برست

G 64/3

*Eğer gönül sahibi isen ağla, gözyaşı dök. Gözyaşı dökmeyen, ah etmeyen insan meyvesiz ağaçtır.*<sup>296</sup>

هر کرا هست دلی سیمبری خواهد داشت

ز غم سیمبری چشم تری خواهد داشت

G 112/1

*Kimde gönül denen bir şey varsa muhakkak onun gümüş sineli bir sevgilisi olacaktır. Ve gümüş göğüslü bir sevgilinin aşkından ağlayan bir gözü bulunacaktır.*<sup>297</sup>

## 2.5. Hayret, Cezbe, Hal

Bu terimler tasavvufî olup şaşkınlığı ifade eder. Hayret, Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Derin düşünce ve Allah huzurunda hakikat ehlinin ve ariflerin kalplerine gelen bir haldir.<sup>298</sup> Sözlükte “çekmek” anlamına gelen cezbe ise, İlahi inâyetin gereği olarak Cenab-ı Hakk’ın kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yaklaştırması demektir.<sup>299</sup>

Âşık, hayret âleminde kendini unuttur. Güç ve kuvvetini kaybeder ve şaşkınlık hallerine bürünür. Bu halden kurtulmak isteyen âşık Allah’ın merhametine sığınarak onun visaline ulaşmayı arzular. Âşık olan mecnun da aklını yitirmiş ve hayret makamına ulaşmıştır. Bu halin bir tezahürü vadi-i hayret olarak bir beyitte şu şekilde geçmektedir:

<sup>296</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 37.

<sup>297</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 58.

<sup>298</sup> Cebecioğlu, “Hayret”, 202.

<sup>299</sup> Uludağ, “Cezbe”, 89.



در کربت وجود که وادی حیرتست

جز در گه تو راه بجای نبرده ام

G 265/3

*Hayret vadisi olan bu varlık gurbetinde senin dergâhından başka bir yere yol çıkaramadım.*<sup>300</sup>

Fuzûlî hayret ve cezbe halini sürekli yaşamak istemektedir. Ondan büyük zevk almakta bir yandan şaşkınlığını dile getirmektedir. Bu halin sırrını anlamının yolunu bize çene çukurundan bahsederken dile getirir. Ayrıca hayret makamı korku ve ümit arasında bir duraktır. Bu makamda sürekli maşukunu arayan, ona kavuşma arzusuyla yanıp tutuşan bir hal vardır. Bu hallere işaret eden birkaç beyit şöyledir:

خطست آن یا برآمد دود دل از بس که محبوبان

زدند آتش بدلها در زخندانحا و غیغبا

G 34/3

*O yüziindeki ayva tüyleri midir, yoksa güzellerin çene çukuruyla, gerdanlarından tutuşan gönüllerin dumanı mıdır?*<sup>301</sup>

کنون دل می نواند کرد سیر باغ رخشارش

که پوشد آن خط مشکین سر چاه زخدانرا

G 36/3

*Şimdi gönül, onun yanağının bağında dolaşabilir. Zira o misk kokulu ayva tüyleri çene çukuru kuyusunun üzerini örttü.*<sup>302</sup>

## 2.6. İrfan, Marifet

İrfan kelimesi, sezgi, ruhi tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilme, biliş, kavrayış anlamlarına gelmektedir. İrfanda asıl olan bilmektir. Fuzûlî aşk ve marifet sahibi bir şairdir. Fuzûlî'nin Farsça divanında gazellerin tasavvufî açıdan derin

<sup>300</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 123.

<sup>301</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 124.

<sup>302</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 25.

anlamlar ve irfanî istilâhların varlığı görülmektedir. Bunlar aşk ve marifet ehli bir şair için tabiidir. Fuzûlî de birçok arif gibi yar, maşuk, canan kelimelerinden bahsederken Hakk'ın zatına işaret eder. Kendinden geçme ve mecnunluktan söz ettiğinde şuur ve ve vedd halini muhatabın aklına getirir.<sup>303</sup> Bu yol ile Hakk'a dair bilgiye sahip olan kişiye de arif denir.<sup>304</sup>

Şair birçok yerde aşk ve marifetten yola çıkarak irfanî unsurlara değinir. Mutasavvıflar yar, maşuk, canandan söz ederken hep Hakk'ın zatından bahsetmişlerdir. Fuzûlî de bu hallerin yanında kendinden geçme ve mecnunluktan söz ettiğinde arifâne şuur ve vedd halini muhatabın aklına getirir.

چه کشم بحر می از ساقی دوران منت

لله الحمد من از جام محبت مستم

G 328/3

*Niye devran sakisine şarap için minnet edeyim? Allah'a hamdolsun ben sevgi kadehi ile sarhoşum.*<sup>305</sup>

بر عنایی مرا شیدای خود کردی عفاك الله

که دارد همچو من رعنايي و همچون تو شیدایی

G 391/3

*Beni güzelliğinle deli ettin, aşk olsun. Kimin benim gibi bir güzeli, kimin senin gibi mecnun bir âşığı vardır.*<sup>306</sup>

ترا مانند لیلی هرکه گوید خوانمش مجنون

برابر کی شود با شاهد مستور رسوایی

G 391/4

<sup>303</sup> Şefeq Elibeyli, "Fuzûlî'nin Farsça Divanında İrfanî Terimler", *Kültür evreni: Üç Ayda Bir Yayımlanan Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/32 (Ankara 2017), 124-131.

<sup>304</sup> Süleyman Uludağ, "Marifet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/54-56.

<sup>305</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 150.

<sup>306</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 176.

*Seni kim Leylaya benzetirse ben ona mecnun derim. Hiç örtülü, afif bir sevgili ile dünyaya meşhur olmuş bir güzel bir olur mu?*<sup>307</sup>

Tasavvuf terminolojisine göre şarap ve mey ilâhî aşk; muğ sâlik, derviş ve mürid; pîr-i mugan mürşid karşılığıdır. Meyhâne tekke ve dergâhın remzidir. Mahbûb ve maşuk ile Allah kastedilir. Âşık kendisini ilâhî aşka adanmış kimsedir. Bunun gibi zülûf, gîsû, muy, ebrû Allah'ın birlik sıfatını, esrâr-ı ilâhîyi ifade eder. Şem' ilâhî nur, sâkî mürşid, kâse, kadeh ve cam âşığın kalbi, mutrip ilâhî hakikati öğreten kimsedir. Tasavvufî şiirlerin genellikle füyûzât-ı ilâhiyye olduğu kabul edilir. Mutasavvıf şair içinde bulunduğu halin tasvirini yapar. Bu şiiri anlamak için tasavvufî âlem anlayışını kavramak gerekir.<sup>308</sup> Fuzûlî'nin beyitleri onun iç âleminde teşekkül eden halleri bize aktarır mahiyettedir. Bu kavramların geçtiği beyitler şu şekildedir:

کعبه ملکست و ملت درگه پیر مغان

قدر دارد تا فضولی خاک این درگاه شد

G 193/7

*Pir-i müganın dergâhı mülkü milletin Kâbe'sidir. Fuzûlî, bu dergâhın kapısında toprak olalı beri kadr ü itibar kazanmıştır.*<sup>309</sup>

ز می و مغبچه یارب چه طرب یا فته است

که دلم معتکف دیر مغانست امروز

G 208/6

*Ya Rabbi! Gönlüm, şarap ve genç sakiden ne zevk almış ki bugün muğların kilisesinde itikâfa çekilmiş oturuyor.*<sup>310</sup>

Tasavvufta şaraphane ârifin bîatını içindir ki, orada maarif, hakâyık ve ilâhî aşk vardır. Hakk'ın çeşitli tecellisine işaret eder. Bu kelime “bade, mey, mestlik, cam, saki, meykede, şarab” ıstılahlarıyla zenginleştiriliyor. “Mey”i şair

<sup>307</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 176.

<sup>308</sup> A. Azmi Bilgin, “Tekke Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/381-384.

<sup>309</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 93.

<sup>310</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 99.

benzetmelerle işler. Mey Hakkı hatırlamakla kalpte beliren mest halidir. Bu hususta ki örnekler şu şekildedir:

بمشك سر چو بنفه فرو نمی آرم  
کنون که بوی ازان زلف د مشام منست

G 68/6

*Şarabın feyzi bana öyle muhterem bir mevki temin etmiştir ki, pirimügan, daima bana hürmetten önümde eğilir.*<sup>311</sup>

ساقی مرا علاج دگر کن که گرد درد

ز آیینۀ دلم بمی لاله گون نرفت

G 83/5

*Saki bana başka bir ilaç ver. Zira renkli şarab gönlümün ayinesindeki dert tozunu gideremedi.*<sup>312</sup>

از غم واندوه روزگار فوضولی

جز در پیر مغان پناه ندارد

G 170/7

*Dünyanın gamü kederinden kurtulmak için Fuzûlî'nin sığınacağı yer, ancak pir-i müganın kapısıdır.*<sup>313</sup>

Gazellerde işlenen söz konusu kalıpların işlendiği “âlem, can, gam, güzellik, âşık, maşuk, zerre, zat, fena, cilve, edep, perde” kelimelerle derin irfan manaları vardır. Mesela gam dediği yerde gerçek sıkıntı hali değil arifin Hak yolunda yaşadığı sıkıntı halinden bahseder.

وقت شد رتبه یقبال مرا قدر دهی

چند پامال درین رتبه دون مسازی

G 405/6

<sup>311</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 39.

<sup>312</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 46.

<sup>313</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 83.

*Benim ikbalimin rütbesini yükseltmek zamanı geldi. Ne zamana kadar beni bu alçak derecede bırakıp ayaklar altında ezdireceksin?*

الم واقعة قید فضولی صعب است

آفرین بر تو درین واقعه چون می سازی

G 405/7

*Fuzûlî, dünyaya bağlanmanın ıstırabı çok çetindir. Aşkolsun sana, bu ızdırap içinde nasıl yaşayabiliyorsun?*<sup>314</sup>

## 2.7. Mâsivâ

Mâsivâ, sözlükte “şey” anlamına gelen mâ ile “başka, gayr” anlamındaki sivâ kelimesinden türetilmiştir. Tasavvuf yoluna yeni girmiş veya bu yolda olmakla birlikte vahdet makamına erememiş sâlikler Hakk’ın varlığı (vücûd) ve Hakk’ın gayrinin varlığı (mevcûdat) olarak iki varlık görür. Hakk’ın gayri kabul edilen varlıklara tasavvufta mâsivâ adı verilir. Bu bağlamda Cenâb-ı Hakk’ın ahadiyyet mertebesinde sonraki bütün mertebelerde ve âlemlerdeki zuhuru mâsivâdır.<sup>315</sup> Fuzûlî masivaya bağlı olmaktan şikâyet eder. Allah’a bu dünyadan kurtulmak için dua eder.

قید علاقه هست فضولی کمال عیب

زنحار پرده ز تجرد باو می پوش

G 216/7

*Fuzûlî, dünyaya ait şeylere bağlanmak en büyük ayıptır. Aman onun üzerine tecerrüdden bir perde ört.*<sup>316</sup>

ترا دیدم نظر بر داشتم از جمله عالم

بریدم از همه پیوند خود تا با تو پیوستم

G 262/5

<sup>314</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 182.

<sup>315</sup> Süleyman Uludağ, “Mâsivâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/76.

<sup>316</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 102.

*Seni görür görmez bütün âlemden gözümü yumdum. Masiva ile bütün alakamı kestim de sana bağlandım.*<sup>317</sup>

## 2.8. Rızâ

Rızâ, sözlükte “hoşnut ve memnun olmak, tasvip etmek, beğenmek” anlamındaki rızâ kelimesi dini ve tasavvufî hayatın temel kavramlarından biridir.<sup>318</sup> Tasavvufî akideye göre her şeyi yapan kudret-i külliye'dir. O, böyle istiyor ki böyle oluyor. Binaenaleyh her cevir, Hakk'tan gelir. Ağyar bir vasıta'dır. Bu inanca göre âşık daima teslim ve rızâ içindedir.<sup>319</sup> Rızâ halindeki kul “kahrın da hoş lütfun da hoş” der ve Hakkın tecellilerinden şikâyetçi olmaz. Fuzûlî'nin birçok beytinde “şikâyet” görürken diğer bir yandan şikâyet ettiği halleri isterken görüyoruz. Çünkü onun istediği yalnız Hakk'a ulaşmaktır. Bu yolda da bilir ki cefa çekmeden visale erişemez. Başına gelenlerin zevkine ermeye çalıştığını görürüz. Çünkü Hak'tan cefa gelse dahi bu bir ihsandır. O halde Hak'tan gelen her şey güzeldir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde “Allah adildir, zulmetmez”<sup>320</sup> buyuruluyor. Onu teslimiyet ve rızâ ile karşılamak lâzımdır.

Fuzûlî birçok beyitte Hak ile birlikte olmak istediğini ve başına gelecek cefalara razı olduğunu dile getirir:

کر بمیرم با کسی هر گز نگویم درد دل

شدرد پنحانست بی شک به زرسوایی مرا

G 28/4

*Ölsem dahi kimseye gönlümün derdini söylemem. Şüphesiz gizli dert benim için rüsvalıktan daha iyidir.*

کرد مستغنی زفرش خاک و چتر آسمان

در بساط شوق ذوق بی سر و پایی سرا

G 28/5

<sup>317</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 122.

<sup>318</sup> Süleyman Uludağ, “Rızâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/56-57.

<sup>319</sup> Tarlan, *Fuzûlî Divan Şerhi*, 443.

<sup>320</sup> Yunus 11/44.

*Muhabbet yaygısı üzerinde aciz ve miskin bir halde oturmak bana öyle zevk veriyor ki, artık toprak yaygısından, gök çadırından müstağniyim.*<sup>321</sup>

سر نمی پیچم ز فرمان تو ای سلطان عشق

بنده فرمان پذیرم هر چه فرمایی مرا

G 28/6

*Ey aşk sultanı, senin emrinden bir an harice çıkmam. Her ne emredersen emir kuluyum.*<sup>322</sup>

با جفای او فضولی از وفا مستغنیم

با جراحت خوشدلیم مرهم نمی باید مرا

G 29/7

*Fuzûlî, onun cefası olduktan sonra vefadan müstağniyim. Ben yaramdan memnunum. Merhemim lüzumu yok.*<sup>323</sup>

Tevekkül dinî ve tasavvufî bir terim olarak “bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızıkında ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.<sup>324</sup> Tevekkülün en basiti rızık konusunda Allah’a güvenmektir. Fuzûlî’de ise aşk ve Hakk’a ulaşma yolunda mütevekkil olmak gerektiği gibi tasavvufî anlamda, gelişmiş bir tevekkül anlayışının örneklerini görürüz.<sup>325</sup> Fuzûlî hakikate erişmek isteyen insanın tevekkülü elden bırakmaması gerektiğini öğütler:

فضولی بنتوکل راه دشوارست بر مقصد

مده گر طالبی از دست دامان توکل را

G 13/7

<sup>321</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 22.

<sup>322</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 22.

<sup>323</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 22.

<sup>324</sup> Mustafa Çağırıcı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 41/3-4.

<sup>325</sup> Emine Yeniterzi, “Fuzûlî’nin Türkçe Divanı’nda Hikmet”, 137- 162.

*Fuzûlî, mütevekkil olmayan insan maksadına güç erişir. Eğer hakikate erişmek istiyorsan tevekkül eteğini elden bırakma.*<sup>326</sup>

## 2.9. Rind ve Zahid

Rind sözlükte kalender, dünya işlerini hoş gören kimse<sup>327</sup> anlamına gelmektedir. Harabat ehli olarak anılan rind, meyhaneden çıkmayan, devamlı sarhoş bir gönül adamıdır. Âşık, kendini melamî-meşrep veya rind gibi takdim eder. Rind umumi manada bir tasavvuf ehlidir. İki dünyayı terk ederek Allah'a yönelmiştir. Yarın endişesinden uzaktır. Kuru ve şeklî ibadetle meşgul olan zahid ise onu "gam-ı ferda" ve cehennem azabı ile korkutur, mahub ve meyden men etmek ister.<sup>328</sup> Zahid ise dindar kimse anlamından farklı olarak; gösteriş ve menfaatleri için dindar geçinen, riyâkar, aşk ve şevkten nasibi olmayan kaba sofuları temsil eden bir tipi canlandırır. Fuzûlî gazellerinde genellikle bu iki tipten birlikte bahsetmiştir. Beyitlerde en çok zahid geçmekle birlikte bunun yanında sofi ve va'iz gelir. Bunlar şairin tasavvuruna göre satıhta kalan kişilerdir. Şekille meşgullerdir, ilmi açıdan deruni olmayıp bununda farkında değillerdir. Yaptıkları işin asıl ve yapılacak iş olduğunu savundukları içinde sürekli kendi dışlarında ki düşüncüyü eleştiren şiddetle men eden tiplerdir.

Şu beyitleri misal olarak verebiliriz:

رسم زهد و شیوة تقوی نمی دانیم ما

عشق می دانیم وبس اینحا نمی دانیم ما

G 46/1

*Biz zahidlik, sofuluk usul ve adabını bilmeyiz. Biz aşk biliriz. Ve tabiatıyla bunları bilmeyiz.*<sup>329</sup>

<sup>326</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 16.

<sup>327</sup> Devellioğlu, "Rind", 1045.

<sup>328</sup> Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 115-117.

<sup>329</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 29.



جلا زهد ریایی هیچکس را خوش نمی آید

شار خود مکن بحر خدا این وضع ناخوش را

G 47/4

*Ey gönül mürai sofuluk kimsenin hoşuna gitmez. Allah aşkına böyle tatsız şeyler yapıp durma.*<sup>330</sup>

Bu tiplerin karşısında ise onların tamamen zıddı olan, iç hayatı görünüşüyle ölçülemeyen kimselerdir ki bunlar daha âşıktırlar. Bu tarzı en çok temsil eden tiplere ise rindlerdir. Fuzûlî beyitlerde iki tipten birlikte bahsederken farklı halleri yüzünden karşı karşıya getirir. Rind, fenafillah ehline uyararak aşk ilmini tahsil etmiştir. En belirli vasıfları samimi ve hakikat ehli bulunmalarıdır. Zahitler ise kendini ibadete ve riyazete vermiş, dünya işlerine meyletmeyen, dinine bağlı kaba sofu anlamında kullanılır. Bu iki tipin karşılaştırıldığı beyitlere örnek şu şekildedir:

فضولی بگذر از قید ورع می نوشورندی کن

طریق زهد و آیین ریا از تو نمی آید

G 195/7

*Fuzûlî, bu sofilik kaydından geç. Şarap iç, rindane yaşa. Zühd ü takva yolu, riyakarlık ayini... sen bunları beceremiyorsun.*<sup>331</sup>

نشأه ساغر و ساقی اثر قدرت کیست

ز تو ای زاهد افسرده سؤالی دارم

G 311/3

*Ey ruhu donmuş zahit, senden bir sualim var: kadeh ve sakinin verdiği neşe kimin kudretinin eseridir?*<sup>332</sup>

زاهدا می ده که پند ناصح مجروح کرد

خواهدم کشت این جراحت گر نباشد مرحمی

G 388/4

<sup>330</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 30.

<sup>331</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 94.

<sup>332</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 143.

*Ey zahid bana şarap ver. Bana öğüt verenin nasihati beni yaraladı. Eğer bir merhem olmazsa bu yara beni öldürecek.*<sup>333</sup>

Zahidler şekilde kalıp derine inmedikleri için beyitlerde sevilmiyor. En belirgin özelliği kendinin de bildiği konulardan etrafındakilere nasihatler vermesidir.

زاهدانرا نیست منع عشق اندک محنتی

هیچکس از محنت قید جهان آزاد نیست

G 72/5

*Zahidler aşkı men için az mihnet çekmiyorlar; cihan kaydının mihnetinden hiç kimse kurtulamıyor.*<sup>334</sup>

زاهد نمی شود نکند منع ما ز می

معتاد را تغیر اطوار مشکل است

G 74/6

*Zahid, şarabı men, etmedikçe rahat edemiyor. İnsan itiyadını güç değiştirir.*<sup>335</sup>

زاهد زما مجو سرو سامان که مست عشق

زاندیشه بی سرو سامان گزشته است

G 65/7

*Zahid, bizde mal, mülk hevesi arama. Aşktan sarhoş olan baş, mal, mülkten geçmiştir.*<sup>336</sup>

Hâlbuki rindlik yolunda dünyaya önem vermemek var gibi görünse de cefakâr bir yönü vardır. Hakk'a âşıktır. Şarap daha çok tasavvufî anlamda mürşidin sunduğu hakikat bilgisi ve ilâhî aşk olarak ele alınır. Fuzûlî beyitlerde kendini rind olarak anlatıyor.

<sup>333</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 175.

<sup>334</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 41.

<sup>335</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 42.

<sup>336</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 38.

فوضولی صد بلا زان ماه اگر بینم عجب نبود

که او شوخ بلا انگیز و من رند بلا جویم

G 266/7

*Fuzûlî, o ay yüzlü dilber uğrunda başıma yüzlerce belâ gelse hayret etme. Zira o belâlı bir dilber, ben belâ arayan bir rindim.*<sup>337</sup>

رندی ومی کشیست فزولی شعار ما

دعوا نمی کنیم که اینحا نمی کنیم

G 327/7

*Fuzûlî, bizim şî'arımız rindlik etmektir, şarap içmektir. Bunları yapmıyoruz diye dava etmiyoruz ki (bir davamız yok ki bunları yapmayalım).*<sup>338</sup>

از بدو نیک جهان بگذر فزولی شاد زی

بی نیاز از دو عالم بنده خاص خداست

G 109/7

*Fuzûlî, cihanın iyisinden, kötüsünden geç, zevk içinde yaşa. Bu iki âleme de minnet etmeyen insan Tanrının has kuludur.*<sup>339</sup>

## 2.10. Sevgili

Tasavvufî anlayışa göre Allah, zatına duyduğu aşkla âlemi yaratmıştır. Bu nedenle muhabbetin kaynağı da mutlak sevgili olan Allah'tır. Ortada Allah'ın güzelliğinden ve ona duyulan sevgiden başka bir şey olmadığı için Allah'tan başkasını sevmek de mümkün değildir. O'nun tecellisi olan her güzele duyulan sevgi, O'na duyulan sevgidir. Yani, aşk, âşık ve maşuk hepsi birdir.<sup>340</sup>

Mutasavvıf bir şair için sevgili Allah'tır. Bütün mecazî sevgililer O'nun tecellisinden başka bir şey değildir. Fuzûlî gazellerinde Allah'tan bahsederken birçok

<sup>337</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 124.

<sup>338</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 154.

<sup>339</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 57.

<sup>340</sup> Songül Aydın Yağcıoğlu, "Fuzûlî ve Baki Divanlarında Aşk Anlayışı ve Sevgili Tipi", *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/3 (İstanbul 2010), 560-587.

tasavvufî kavramlarla birlikte “sevgili” kavramını kullanmıştır. Burada onunla bağlantı kurulan terimlerin bir kısmını incelemeye çalışacağız.

Divan şiirinde sevgilinin en belirgin özelliği acı ve ızdırap vermesidir. Bütün yönleriyle ideal bir varlık olan sevgili ulaşılmazdır. Güzelliğindeki aşırılık ve ona ulaşmadaki zorluk arasında yakın ilişki vardır. Sevgilinin eşiği, tasavvufî eğitim ve ibadet yeri olan tekkeye aynı zamanda “eşik” anlamına gelen “dergâh” ve “asitan” denmesi eşiğe atfedilen bir manadır. Bu yolla tekkenin yaratıcıya yakınlık elde etme süreci olarak seyr ü sulukun yoğun bir biçimde yaşandığı yer ve maddeden manaya, kesretten vahdete geçişin bir vasıtası olma gibi yönlerine vurgu yapılır.<sup>341</sup>

Sevgilinin kapısı, eşiği, yolu, mahallesi, toprağı sevgilinin üstünlüğünün ve ulaşılmazlığının göstergesidir. Teşbih unsuru yerler sevgili ile âşık arasındaki sınırı teşkil eder. Bu unsurlar âşıklık hallerinin yaşandığı yer olarak beyitlerde şöyle geçmektedir:

خم گشته ایم تا نر باید ز ما فلك

خاکی که از در تو بسر کرده ایم ما

G 18/3

*Kapında secde ederken alnımıza konan toprağı felek kapmasın diye iki kat olmuş öyle geziyoruz.*<sup>342</sup>

بخاک ره کشیدم صورت جسم نزارم را

بدین صورت مگر بوسم کف پای نگارم را

G 10/1

*Yolunun toprağı üzerine bu zaif cismimin resmini çizdim. Belki bu suretle sevgilimin ayağını öpebilirim.*<sup>343</sup>

<sup>341</sup> Abdullah Eren, “Fuzûlî, Bâkî Yahyâ Bey Divanı’ndan Hareketle Sevgili Eşiği” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/10 (2010), 272-285.

<sup>342</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 18.

<sup>343</sup> Tarlan, *Fuzûlî’nin Farsça Divanı*, 14.

تا یافت ره بخاک درت سیل اشک ما

زان رهگذر دگر نتوانست پا کشید

G 158/5

*Sel gibi akan gözyaşımız senin kapının toprağına yol bulalı beri o mecradan ayağıni kesemedi.*<sup>344</sup>

Fuzûlî sevgilinin toprağıni gözüne sürme yapabilmek arzusundadır. Sürme, toz halinde olan hem güzellik hem görüş veren bir ilaçtır.<sup>345</sup> Sevgilinin ayağıinin yolunun toprağıni sürme yapmak ister. Tutya olarak da beyitlerde geçmektedir.

غبار آستانت گریه ام را میدهد تسکین

ازین به تو تیایی نیست چشم اشکبارم را

G 10/5

*Ancak senin eşiğinin tozu gözyaşımı dindiriyor. Ağlayan gözlerime ondan iyi sürme yoktur.*<sup>346</sup>

خاک در تو کحل بصر کرده ایم ما

وز هرکه جز تو قطع نظر کرده ایم ما

G 18/1

*Senin kapının toprağıni biz gözümüze sürme etmişiz. Senden başka herkesten alakamızı kesmişiz.*<sup>347</sup>

Sevgiliye dair kavramlar arasında ele alacağımız bir diğer kavram da “mum” dur. Şair beyitlerinde mumun yanışı ile kendi hali arasında teşbih unsuru olarak kullanır.

غمت در سینه دارم شمع را کی سوز من باشد

ندارد جسم او جانی چه باک از سوختن او را

G 14/3

<sup>344</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 78.

<sup>345</sup> Pala, “Kuhl”, 278.

<sup>346</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 14.

<sup>347</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 17.

*Sinemde senin aşkının ıstırabı vardır. Mum bile benim gibi yanmaz. Zira onun cismi candan mahrumdur. Yanmaktan ne korkusu olabilir ki.*<sup>348</sup>

Sevgiliye dair aşkı anlatan bir beyitte sevgilinin güzelliği mumun parlaklığına benzetilerek mil çekilen gözün görmeyeceği gibi buna rağmen hala sevgiliyi seyretmeye devam edeceğini söyler.

بر نخواهم داشتن ای شمع از قامتت

گر تو میل آتشم بر چشم تر خواهی کشید

G 197/3

*Ey şem' gibi parlak sevgili, yaşlı gözüme ateşten mil çeksen dahi senin endamından gözümü ayıramam.*<sup>349</sup>

Fuzûlî beyitlerin pek çok yerinde mey'den bahsetmektedir. Mey şaraptır. Divan edebiyatında ise "aşkın en üst seviyeye gelmesini, aşkın coşkusu" temsil eder. Şair çok yerde sevgiliye ulaşmak için kendinden geçmek, mest olmak anlamında kullanmıştır.

حریف بزم غم خون دل بس است میم

شراب وصل فضولی کجاست در خور من

G 356/8(7)

*Ben gam bezmi adamıyım. Gönlümün kanı bana şarap olsun yeter. Fuzûlî sevgilinin visali şarabı hiç bana layık mıdır?*<sup>350</sup>

Fuzûlî'nin gazellerinde sevgili için benzetme unsuru olan peri güzelliği ile geçmektedir. Sevgilinin âşığına ettiği cefadan dolayı söz konusu edilen beyit şu şekildedir:

پری رخان بجفا قصد جان ما مکنید

وفا کنید بعشاق خود جفا مکنید

G 153/1

<sup>348</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 16.

<sup>349</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 94.

<sup>350</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 162.

*Peri yüzlü dilberler, cevr ü cefa ederek canımıza kastetmeyiniz. Âşıklarınıza karşı vefakâr olunuz, onlara cevr etmeyiniz.*<sup>351</sup>

Sevgili âşığın sözler verir fakat bunu yerine getirmez. Şairin bu sebeple ele aldığı beyitlerde “peri yüzlü” ve “peri yanaklı” benzetmeleriyle karşımıza çıkar. Sevgilinin cefa ettiği beyitlere birkaç örnek daha şu şekildedir:

از پری رخساره دارم درون دل غمی

وه که خواهد کرد رسوا این غم پنجا مرا

G 22/4

*Gönlümün içinde bir peri yanaklının aşkını gizliyorum. Eyvah! Bu gizli gam beni âleme rüsva edecek.*<sup>352</sup>

وعدة قتل نمی یابد وفایی زان پری

این طغافل می کشد امروز یا فردا مرا

G 24/4

*O peri yüzlü beni öldüreceğini vadetmişti. Sözünü yerine getirmiyor. Onun bu aldırmazlığı beni ya bugün ya yarın muhakkak öldürür.*<sup>353</sup>

## 2.11. Tecelli

Tecelli “belirmek, âşikar olmak, ortaya çıkmak, görünmek” manalarına gelirken, tasavvufî olarak, salikin kalbine gaybden gelen ve kalpte zahir olan nurlar olarak ifade edilir. Sûfî vahdet-i vücuda erebilmek için önce tevhid-i ef’âl sonra tevhîd-i sıfat ve en son olarak da tevhid-i zât tecellilerine uğrar. İlk durakta her işi yapanın Allah olduğunu, ikincide bütün sıfatların Allah sıfatı olduğunu, sonuncuda da her şeyin, Allah’ın zuhurundan ibaret olduğunu anlar.

<sup>351</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 75.

<sup>352</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 19.

<sup>353</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 24.

Gerçek âşık, her şeyde Allah'ın tecellisini görür. Hakk'ın cemal nuru gönülde tecelli edince, ondan gayrı her şey yok olur. Fuzûlî beyitlerinde Hakk'ın tecellisine dair şunları söylemiştir:

شاهد سر حقیقت همه جا جلو گریست

چشم بگشا و تماشا کن اگر بینایی

G 399/6

*Hakikat sırrı, her yerde tecelli eden bir güzele benzer. Eğer görmek kudretine malik isen aç gözüünü gör.*<sup>354</sup>

شاهد حسنست در هر جا برنگی جلوه گر

عارفی کز جلوهای او خیر دارد کجاست

G 101/6

*Güzellik sevgilisi her yerde bir türlü (bir renkte) tecelli ediyor. Onun cilvelerinin farkına varan arif nerede.*<sup>355</sup>

## 2.12. Terk, Fakr, Kanaat

Fakr, fakirlik, yoksulluk, insanların Allah'a karşı fakirliklerini bilmeleri anlamındadır. Tasavvufa göre fakr, mevhum varlığı yok etmek, ondan sıyrılmaktır. Böylece fenafillaha mazhar olunur. Tasavvufa göre bu yoksulluk maddî değil, manevîdir. Yani varlıktan geçmek ve kendini Allah'ta yok etmektir.<sup>356</sup> Fakr, her şeyden müstağni olmak demektir. Terk “bırakmak” anlamında tasavvufî olarak dünyayı terk etmek yani dünyalık olan her şeyden vazgeçmektir. Şairler genellikle her iki kelimenin anlamını da kullanarak sanat yaparlar.

دارم فضولی از غم عالم فراغتی

گو یا دلی که بود مرا آن نمانده است

G 66/9

<sup>354</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 180.

<sup>355</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 53.

<sup>356</sup> Pala, “Fakr”, 146-147.



*Fuzûlî, artık dünya gamından elimi, eteğimi çektim. Sanki evvelce bir gönlüm vardı, şimdi ondan eser kalmamış.*<sup>357</sup>

Divan edebiyatında aşk derdinin devası yoktur. Bunun tek geçerli devası canı terk etmek candan vazgeçmektir. Çünkü acıyı duyan can, yani maddî benliktir. Canını terk eden, canından vazgeçen kişi ölmüş demektir. İnsan ölünce dünya dertleri dünyada kalır, böylelikle âşık rahat bulmuş olur. Fuzûlî şu beytinde de candan geçip, ancak bu şekilde rahat bulduğunu söylemektedir.

جان دادنم بمژده وصل تو آرزوست

با آنکه در فراق توام جان نماند است

G 66/8

*Ayrılığın bende can bırakmadı. Buna rağmen senin visalini müjdeleyene canımı vermek istiyorum.*<sup>358</sup>

جان را زبیم هجرجانان سپرده ام

هجری میانۀ من وجانان نمانده است

G 66/2

*Hicrandan korktuğum için canımı cananıma verdim. Artık benimle cananım arasında hicran derdi kalmamıştır.*

Fakr, dünya nimetlerini terkedenlerin bellerine kuşandıkları bir kemerdir.<sup>359</sup> Fuzûlî'ye göre dünyada, dünyayı terk etmekten başka bir zevk yoktur:

ترك نوق عاشق كردم فضولى بعد ازین

نی مرا ذوقیست دنیا را نه از دنیا مرا

G 24/7

*Fuzûlî, âşıklık zevkini terk ettim. Bundan sonra ne dünya benden bir şey anlar, ne de ben dünyadan bir zevk duyarım.*<sup>360</sup>

<sup>357</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 38.

<sup>358</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 38.

<sup>359</sup> M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'i Divanı'nın Tahlili* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 49.

Fakr, kanaat hazinesine sahip olmak anlamına gelir. Hak'tan başka her şeyi gönülden çıkarmak, bu yolda mâsivâyı terk etmektir. Toprak, fakr, tevazu manasındadır. Gururdan uzak, itibara aldırmayan, haddini bilen insan toprak olmuş yani benliğinden geçmiş, yok olup Hakk'a kavuşmuş insan demektir.

کرد مستغنی زفرش خاک و چتر آسمان

در بساط شوق ذوق بی سر و پایی سرا

G 28/5

*Muhabbet yaygısı üzerinde aciz ve miskin bir halde oturmak bana öyle zevk veriyor ki, artık toprak yaygısından, gök çadırından müstağniyim.*<sup>361</sup>

بر گزیدی از همه عالم فضولی فقر را

جولتی داری که استعنا بعالم می زنی

G 387/7

*Bütün âlem varlıkları içinde ey Fuzûlî fakrı seçip aldın. O kadar devletlisin ki âlemden müstağni kalıyorsun.*<sup>362</sup>

### 2.13. Vahdet ve Kesret

Vahdet kelimesi Arapça bir isim olup sözlükte yalnızlık, teklik ve birlik<sup>363</sup> anlamlarıyla karşılanmaktadır. Mutlak birliği işaret eden vahdet isminin yegâne sahibi Cenab-ı Allah'tır. Kur'ân-ı Kerîm'de İhlas suresinin âyetleri Allah'ın vâhid oluşuna işaret eden en bilinen örneklerdir.<sup>364</sup> Bir olan Hakk'ın çeşitli sıfatlarıyla tecelli ederek çokluk halinde görünmesine kesret, bu çoklukta hakikî varlık Allah'ı görmeye vahdet denir.

Mutlak tek varlık Allah'tır. Bütün kâinat O'nu aksettiren bir ayna gibidir. Âlem sürekli bir tezahür ve tecelliden ibaret olup O'nun sıfatlarının yansımından

<sup>360</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 20.

<sup>361</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 22.

<sup>362</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 175.

<sup>363</sup> Devellioğlu, "Vahdet", 1132.

<sup>364</sup> 1- De ki: O Allah birdir. 2- Allah Samed'dir (her şey O'na muhtaçtır. O hiçbir şeye muhtaç değildir.) 3- Kendisi doğurmamıştır ve doğrulmamıştır. 4- Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır.

ibarettir. Bu tecellilerin sürekli oluşu bize eşyayı mevcut gibi gösterir. Allah bir an bile tecelli etmemeyi murat etse her şey yok olur. Mutasavvıflar da bu kesret âleminden vahdete ulaşmak için âlemde aslolan birliği görmeye çalışır.

Fuzûlî'ye göre dünyada insanı mutluluğa ulaştıracak her şey fanidir ve âşıktan uzaktır. Çünkü sevgilinin diyarında, vahdet âleminde bir dilenci olarak bulunmak, insana bütün dünya mülk ve malından daha ziyade saadet verir. Mülk ve mala en ziyâde muhtaç olan dilencidir, hiçbir şeyi yoktur. Bu dilenci, dünya mülk ve malını hakir görüyor. Çünkü o vahdet diyârındadır.<sup>365</sup>

Vahdet sembolleri tasavvufta kullanılırken eserden müessire ulaşan bir süreç izlenmiştir. Gazellerde kullanılan sembollerin başında “serv” gelir. Edebiyatta sevgilinin boyu, endamı “elif” harfini çağrıştırmıştır. Elif harfi Allah'ın mutlak tekliği ve birliğine işaret eder.<sup>366</sup> Kesret sembolü olan “zülf” dağılır, vahdet sembolü olan “yüz” e işaret eder. Bu sembollerin işlendiği beyitlere örnekler şu şekildedir:

هست باخلعت گلگون قدت ای حور سرشت

افی کش قلم صنع بشنگرف نوشت

G 94/1

*Ey mayası hurilerden olan güzel, bu gül renkli elbise içinde senin endamın, Tanrının sanat kaleminin kırmızı has boya ile yazdığı elife benziyor.*<sup>367</sup>

جای سر و قامتت در جان نمی گیرد الف

حاش لله کی الف با آن قد موزون یکیست

G 67/4

*Can kelimesinin ortasındaki elif (canda) senin servi boyunun yerini tutmuyor. Haşa elif o ahenkli (mevzun) endam ile bir olabilir mi?*<sup>368</sup>

<sup>365</sup> Tarlan, *Fuzûlî Divan Şerhi*, Ankara, 2018, s. 446-447.

<sup>366</sup> Uludağ, “Elif”, 120- 121.

<sup>367</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 50.

<sup>368</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 39.

بیاد قد تو بر سینه هر الف که بریدم

خطی ز کلاک عدم برود خویش کشیدم

G 306/1

*Senin boyunu posunu yâd ederek sineme kestiğim her elif, yokluk kalemi ile kendi varlığım üzerine çektiğim bir çizgidir.*<sup>369</sup>

سرو دیدیم بسی در چمن حسن ولی

نیست سروی ز تو ای سرو روان رعنائت

G 205/2

*Güzellik çemeninde çok servi gördük. Lakin ey serv-i revan, senden daha güzel bir servi yoktur.*<sup>370</sup>

Sevgilinin güzellik unsuru olan “hal” yani “ben” de gazeller arasında vahdete işaret eden diğer bir unsurdur.

شرط حسنست آن که طاق آن خم ا برو دو تاست

رسم خطست این که خال آن لب میگون یکبست

G 67/3

*O kaş büklümünün takının (tek) ikiye ayrılması güzelliğin şartıdır. O şarap renkli dudağın bir tek beni olması da yazı icabıdır. (leb kelimesinde bir tek nokta vardır.)*<sup>371</sup>

Tasavvufta saç kesreti boy ise vahdeti işaret eder. Servi gibi elif şeklinde dümdüz olan ağaçlar da vahdeti gösterir. Şimşâd ise bir ağaç olmasına rağmen, servi gibi dümdüz olmayıp dallı budaklı olduğundan kesretle birleşir.<sup>372</sup> Kâinatta varlığı insana teshir eden mâsivâ kulun gözünü perdeleyip vahdeti görmeye engel olur.

<sup>369</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 141.

<sup>370</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 97.

<sup>371</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 39.

<sup>372</sup> Tarlan, *Fuzûlî Divan Şerhi*, 157.

باغبان لطف قد آن سرو در شمشاد نیست

کی نماید تر بیت جایی که استعداد نیست

G 72/1

*Ey bahçıvan, o servinin endamındaki letafet, şimşad (şimşir) ağacında yoktur.  
Kendinde istidat olmadıktan sonra istediğın kadar özenerek yetiştir.*<sup>373</sup>

گر نباشد قید آن گیسوی خم بر خم مرا

کی بصد زنجیر بتوان داشت در عالم مرا

G 39/1

*Eğer o kıvrım kıvrım saçlar olmasaydı acaba yüzlerce zincir beni bu âleme  
bağlayabilir miydi?*<sup>374</sup>

Put cansız bir varlıktır. Beyitlerde genellikle güzel yerine kullanılmıştır. Güzeller ise Hakk'ın güzelliğinin zuhuru yani kesrettir. Beyitlere göre güzeller yani putlar Hakk'ın güzelliğini maddî varlıkları ile örttükleri için kâfirdirler.

در یکی جو زیکی خواه فضولی مقصد

نقد دین صرف ره هر بت بدکیش مکن

G 332/7

*Fuzûlî, maksadını birde (vahdette) ara; birden (vahid olan Allah'tan) iste.  
Din nakdini her dinsiz güzel (put) uğruna sarfetme.*<sup>375</sup>

## 2.14. Zikir, Vird

Zikir unutmamak, anmak anlamından müridin sesli veya sessiz, toplu veya tek başına Allah'ın isimlerini ve kelime-i tevhidi tekrar etmesi demektir.<sup>376</sup> Vird belli zamanlarda okunması adet olan dualar, cüzler anlamına gelir.<sup>377</sup> Zikir sevgi alameti ve eseridir. Zikir dilin ve kalbin zikri olmak üzere iki çeşittir. Bunlar zikr-i cehri ve

<sup>373</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 41.

<sup>374</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 26.

<sup>375</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 152.

<sup>376</sup> Alim Yıldız, *Şeyh Halid Divanı* (Sivas: Asitan Yayıncılık, 2011), 133- 139.

<sup>377</sup> Devellioğlu, "Vird", 1341.

zikri hafî diye adlandırılır. Zikir Allah'ı anmak hususunda önemli olup beyitlerde âşıklarla ilgili bir unsur olarak geçer. Söz konusu beyitlere örnek şu şekildedir:

همه دم ذکر لبت ورد زبانست مرا

هیچ جلاب جز اینم بدهان نیست لذیذ

G 199/2

*Her an senin dudağının zikrini dilime vird edinmişimdir. Bundan başka hiç bir gülbeşeker ağızıma lezzet vermiyor.*<sup>378</sup>

ای ذکر ذوق بخش تو زیب زبان اما

بی ذکر تومباد زبان در دهان ما

G 2/1

*Ey Tanrı, seni anmak ne kadar zevk veriyor. O, bizim dilimizin süsüdür. Ağızımızın içinde bu dil, bir an seni anmaktan hali kalmasın.*<sup>379</sup>

<sup>378</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 95.

<sup>379</sup> Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı*, 245.

## SONUÇ

Yaptığımız çalışma, bütünüyle ele alındığında Fuzûlî'nin Farsça Divanı'nda dinî ve tasavvufî konular çerçevesinde tespitler yapmamıza imkân tanımıştır. En başta ifade edilmelidir ki Fuzûlî'nin içten bir dille yazdığı gazellerinin her yerinde Hakk'a olan sevgisinden ve muhabbetinden bahsettiğini görmekteyiz.

İnanç unsurları ve tasavvufî yönden ele alınan bu çalışmanın sonucunda Fuzûlî'nin gazellerinde dinî ve tasavvufî konuları yoğun olarak işlediği görülmektedir. Gazellerin muhtevasını "İman, İslam, İhsan" esasları çerçevesinde incelemesi yapılmıştır. Dini konuları incelerken Kur'ân-ı Kerîm'den âyetlere işaretler görülmektedir. Diğer yandan bilhassa Hz. Peygamber'e övgülerle yazılmış gazeller görülmektedir. Bazı peygamberlerin kıssalarına, mucizevi olaylara, hikmetlerine ibretlerine işaret görülürken aynı zamanda tasavvufî dille işlenmiştir.

Fuzûlî İslâm'da çok büyük öneme sahip olan ahlaki değerleri de şiirlerinde işlemiştir. Bu konuda sabrı, şükrü, tevekkülü beyitlerinde ele almıştır. Çok sanatlı ifadeler ve zıt anlamlı kelimeleri bir arada kullanması ise beyitlerin başta kolay anlaşılır gibi gözüküp altında derin manalar taşımasına sebep olmuştur. Beyitler tasavvufî yönden ele alınırken şairin, derdinden ıstırabından bahsettiğini görmekteyiz. Tasavvufî konular ele alınırken irfanî unsurlar ile de çokça karşılaşmaktayız. Fuzûlî, beyitlerinde Allah'a olan muhabbetini anlatırken arifane tarzda ele aldığı beyitlerde "mey", "sarhoşluk", "kadeh", "saki" gibi kavramları sıkça kullanmıştır.

Çalışmamız içerik itibarıyla dini konuların ele alındığı bir çalışmadır. Fuzûlî'nin hayatı ve eserleri hakkında birçok çalışma ve araştırma yapılmış olmasına rağmen eksik kalan hususlar mutlaka olacaktır. Dileriz bundan sonraki yapılacak olan çalışmalar için bir yol açmış oluruz. Çalışmamızın bu alanda katkı sağlamasını temenni ederiz.





## KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin. *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebi Türler ve Tarzlar*, Erzurum: Fenomen Yayınları, 2007.
- Araslı, Hamid. *Muhammed Fuzûlî Eserleri*, Bakü: Azerbaycan Neşriyatı, 1996.
- Arı, Ahmet. “Fuzûlî’nin Türkçe Divanı’nda Hz. Peygamber”, *II. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler*. 165-172. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Nisan 1999.
- Bağdadî, Fuzûlî. *Rind ü Zahid*, çev. Hüseyin Ayan. Ankara: MEB Yayınları, 1993.
- Bağdadî, Fuzûlî. *Rind ü Zahid*, nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1956.
- Bilgiç, Gökhan. “Şifâyi’nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl Adlı Eserinde Harflerle İlgili Teşbihler Sistemi”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* (2019): 142-165.
- Bilgin, A. Azmi. “Tekke Edebiyatı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 381-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Cevdet, Ahmet. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa*, Hazırlayan: Mahir İz, İstanbul: Kültür Yayınları, 1972.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: OTTO Yayınları, 1997.
- Cunbur, Müjgan. *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1956.
- Çağırıcı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41:3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çelebi, Katip. *Keşfü’z-Zunûn*. 4. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- Çelebi, Kınalı-zâde Hasan. *Tezkiretü’ş-şuarâ*. 2. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Dakukî, İbrahim. “Fuzûlî’nin Hayatı Hakkında Bazı Yeni Tesbitler ve Arapça Divanı Üzerine Düşünceler”. *Fuzûlî kitabı 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Beşir Ayzazoğlu, 53-68. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1996.

- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2015.
- Elibeyli, Şefeğ. “Fuzûlî”nin Farsça Divanında İrfani Terimler”. *Kültür evreni: Üç Ayda Bir Yayımlanan Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 9/32 (2017): 124-131.
- Eren, Abdullah. “Fuzûlî, Bâkî Yahyâ Bey Divanı’ndan Hareketle Sevgili Eşiğı” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/10 (2010): 272-285.
- Erzincan, Tuğba. “Mihrap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30:30-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Fuzûlî, *Beng ü Bade*, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu. İstanbul: Maarif Basımevi, 1956.
- Fuzûlî, *Leyla ile Mecnun*, haz. Necmettin Halil Onan. İstanbul Maarif Basımevi, 1956.
- Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman. *Kelam “Tarih, Ekoller, Problemler”*. Konya: Tekin Kitabevi, 2012.
- Gölpınarlı, Abdülbakî. *Fuzûlî Divanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1961.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Fuzûli*. İstanbul: Toker Yayınları, 1972.
- Harman, Ömer Faruk. “Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44:1-5. İstanbul: TDV Yayınları 2013.
- İpekten, Haluk. *Fuzûlî’nin Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- İsen, Mustafa. “Türk Dünyasında Bir Köprü İsim: Fuzûlî”. *Fuzûlî Kitabı 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Beşir Ayvazoğlu, 43-48. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1996.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Sözlük Farsça Türkçe*. İstanbul: Birim Yayıncılık, 1998.
- Karahan, Abdülkadir. “Fuzûlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13:240-246. İstanbul: TDV yayınları 1996.
- Karahan, Abdülkadir. *Fuzûlî’nin Mektupları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı dalı Mezunları Cemiyeti Yayınlarından 1948.

- Kılavuz, A.Saim. *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987.
- Koçin, Abdülhakim. "Divan Şiirinde Hz. İsa", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11/19 (2009): 69-104.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Kurnaz, Cemal. "Gönül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14:150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kurnaz, Cemal, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Kuzubaş, Muhammed. "Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur'an: Fuzûlî'nin Gazelleri Örneğiyle". *Diyanet İlmi Dergi* 39/3 (2003): 101-116.
- İsen, Mustafa. *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Mazıoğlu, Hasibe. "Fuzûlî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri". *Fuzûlî Üzerine Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.
- Sefercioğlu, M. Nejat. *Nev'i Divanı'nın Tahlili*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiir Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Tatçı, Mustafa. *Hayreti'nin Dini Tasavvufî Dünyası*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Tolasa, Harun. *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Uzun, Mustafa. "Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26:414- 417. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Toprak, Süleyman. "Haşr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16:416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. "Marifet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28:54-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Süleyman Uludağ. “Mâsivâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28:76. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. “Ölüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34:37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. “Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35:56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Uzun, Mustafa. “İsa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22:473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ünver, İsmail. “İskender”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22:557-559. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Üzüm, İlyas. “Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18:521-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. “Ahiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1:543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. “Esmâ-i Hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11:404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yağcıoğlu, Songül Aydın. “Fuzûlî ve Baki Divanlarında Aşk Anlayışı ve Sevgili Tipi”. *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 5/3 560-587. İstanbul: 2010.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34:257- 262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yazıcı, Gülgün. “Fuzûlî’de Varlık Yokluk Çokluk Bin Varmış Bir Yokmuş/Çok Varmış Hiç Yokmuş”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)*, haz. Atabey Kılıç vd., 383-389. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları 2009.
- Yeniterzi, Emine. “Fuzûlî’nin Türkçe Divanı’nda Hikmet”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 3 (1997): 137-162.

Yıldız, Alim. “Fuzûlî”. *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. 329-338. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları 2010.

Yıldız, Alim. “Fuzûlî’nin Farsça Divanı’nın Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesi Tercümelerinin Karşılaştırılması”, *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*. (Mayıs 2010): 637-644.

Yıldız, Alim. “Fuzûlî’ye Göre Hz. Ali”. *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*. 385-396. İzmir: DEÜ. İlahiyat Fakültesi, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı İzmir İl Müftülüğü İşbirliğiyle Düzenlenen, 2009.

Yıldız, Alim. *Şeyh Halid Divanı*. Sivas: Asitan Yayıncılık, 2011.

Yılmaz, H. Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar yayınları, 2014.



## ÖZ GEÇMİŞ

### KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Beyza Varışlı  
Doğum Tarihi ve Yeri : 18.03.1993-Konya  
e-posta : byza.vrsl@gmail.com

### EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2016
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2020

### İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------

### YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS ( )	ÜDS ( )	TOEFL ( )	EILTS ( )
-------------------	----------	---------	-----------	-----------